



Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

**TÜRKÇEDE “GALAT” KABUL EDİLEN SÖZCÜKLER ÜZERİNE
KAVRAMSAL İNCELEME**

Arzu EKİZOĞLU

Doktora Tezi

Ankara, 2026

TÜRKÇEDE “GALAT” KABUL EDİLEN SÖZCÜKLER ÜZERİNE KAVRAMSAL
İNCELEME

Arzu EKİZOĞLU

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2026

KABUL VE ONAY

Arzu EKİZOĞLU tarafından hazırlanan "Türkçede "Galat" Kabul Edilen Sözcükler Üzerine Kavramsal İnceleme" başlıklı bu çalışma, 12.12.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

[Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL] (Başkan)

[Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN] (Danışman)

[Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR] (Üye)

[Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY] (Üye)

[Doç. Dr. Duygu Özge GÜRKAN] (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

12/12/2025

Arzu EKİZOĞLU

"*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*"

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metodların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir. Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. şükrü Halk AKALIN** danışmanlığında tarafımdan retilildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesi'ne göre yazıldığını beyan ederim.

Arzu EKİZOğLU

TEŞEKKÜR

Uzun bir çabanın ve araştırmmanın ürünü olan bu çalışma sürecinde bilgi, deneyim ve hoşgörüsüyle beni destekleyen ve yönlendiren danışman hocam Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN'a çok teşekkür ediyorum.

Özellikle doktora programına başladığım dönemden bu yana gerek ders aşamasında gerekse tez hazırlama döneminde bilgilerine ve görüşlerine başvurduğum, Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün değerli öğretim üyelerine; Tez İzleme Komitesinde tezimin oluşmasında büyük emeği olan Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL ve Doç. Dr. Duygu Özge GÜRKAN'a, tez jürimde yer alan ve değerli katkılarıyla çalışmamı yönlendiren Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY ve Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN'e, ayrıca tezin içerik ve biçimsel düzeninin oluşturulmasında benden yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Zeynep Zeliha SONKAYA ve Dr. Müşerref AVCI'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

Yoğun bir çalışma ve doktora sürecinin her aşamasını benimle birlikte yaşayan ve küçük yaşına rağmen benim en büyük destekçim olan canım oğlum Eymen Kağan'a; beni yetiştiren, yaşamımın her döneminde yanımda olan ve doktora sürecinde de beni hep destekleyen sevgili annem Nevin EKİZOĞLU ve babam Rifat EKİZOĞLU'na çok teşekkür ediyorum.

ÖZET

EKİZOĞLU, Arzu. *Türkçede “Galat” Kabul Edilen Sözcükler Üzerine Kavramsal İnceleme*, Doktora Tezi, Ankara, 2026.

Diller, kavramları karşılamak üzere seslerden oluşturduğu dizgeyi kullanır. Böylece oluşan sözcükler dilin kullanıcılarına sınırlı sayıdaki birimlerle sınırsız ifade olanağı sunar. Dilin değişken ve devingen özelliği; kendini en çok, sözcüklerde dolayısıyla söz varlığında gösterir. Çünkü sözcükler, hem dilin başat ögesi hem de tarihsel ve toplumsal değişimlerin doğrudan yansıtıcısıdır. Türkçenin tarihsel süreçte hem kendi söz varlığına ait sözcüklerinde hem de diğer toplumlarla etkileşimi sonucu alıntılardığı sözcüklerin dile yerleşmesi aşamasında, bu değişim açıkça görülmektedir.

Sözcükteki yapısal ve işlevsel değişimi, kuralcı ve düzenliliklerle dile açıklama getiren geleneksel dil bilgisi genellikle ‘yanlış’, ‘bozuk’, ‘düzensiz’ nitelendirmeleriyle değerlendirmiştir. Buna karşılık dil bilim; sözcüğün yazılı veya sözlü dilde yer alan, dilde yaşayan her kullanımını inceleme nesnesi kabul etmiş, değişimi, dilin doğal işleyişinin bir parçası ve iletişimin sürekliliğini sağlamak için gerekli bir olgu olarak değerlendirmiştir.

Bu çalışma; Türkçede ‘yanlış’ ya da ‘galat’ olarak değerlendirilen kullanımların hangi dilsel süreçler sonucu ortaya çıktığını, değişimin gerçekleşmesindeki dil içi ve dil dışı etkenleri art zamanlı ve eş zamanlı yöntemlerin birlikte kullanıldığı bir yaklaşımla incelemektedir. Çalışmada dil bilgisinin kuralcı bakış açısı ile dil bilimin betimleyici yaklaşımı karşılaştırılmış; sözcüklerdeki değişimin kural ihlali olarak görülmeden önce nedenleriyle ele alınıp dilsel yapılanma sürecinin bir parçası olarak görülmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

Araştırmada dilsel değişim katmanları ele alınırken dil içi etkenleri açıklayan Yapısal-İşlevsel Etken Modeli oluşturulmuş, bu model doğrultusunda seçilen örnek sözcüklerden başta ‘yanlış’ kabul edilen biçimlerin bir kısmının zamanla toplumsal uzlaşısı sonucu dile yerleştiği saptanmıştır.

Elde edilen bulgular, Türkçede ‘yanlış’ kabul edilen biçimlerin aslında dilin yaratıcı, uyarlayıcı ve öz düzenleyici doğasının bir sonucu olduğunu göstermekte; dildeki değişimin toplumsal kullanım, sessel uyum, anlam ilişkileri ve kullanım sıklığı gibi çok katmanlı süreçlerle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Çalışma, Türkçedeki sözcük değişimlerinin dil bilimin kuramsal çerçevesiyle değerlendirilmesine katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler

Sözcük, Sözcük Bilim, Söz Varlığı, Alıntı Sözcükler, Dil Değişimi, Dil Yanlışı, Galat

ABSTRACT

EKİZOĞLU Arzu. *A Conceptual Analyzes of Lexical Items Regarded as “Galat” in Turkish*, Ph. D. Dissertation, Ankara, 2026.

Languages rely on sound-based systems to create the words through which concepts are expressed. This system enables speakers to produce unlimited expressions using a limited set of units. The variable and dynamic nature of language manifests itself most clearly in words, the core elements of language and the primary mirrors of historical and social change. In Turkish, such structural and functional changes can be observed both in native vocabulary and in borrowed items that entered the language through contact with other communities.

Traditional grammar, which explains language through prescriptive rules and regularities, has often evaluated structural and functional changes in words as ‘incorrect’, ‘broken’ or ‘irregular’. Linguistics, by contrast, treats every form attested in spoken or written usage as an object of inquiry, interpreting change as an inherent component of linguistic functioning and as a process necessary for maintaining communicative continuity.

This study examines the linguistic processes underlying forms in Turkish that are considered ‘incorrect’ or ‘galat’, analyzing the internal and external factors that drive change through a combined diachronic and synchronic approach. The prescriptive perspective of traditional grammar is contrasted with the descriptive orientation of linguistics, emphasizing the need to evaluate changes not as rule violations but as integral steps in linguistic structuring.

A Structural–Functional Factor Model was developed to describe the layers of linguistic change, and analyses based on selected lexical items show that forms initially regarded as ‘incorrect’ often become established through social consensus and ultimately lexicalize.

The findings demonstrate that forms labelled ‘incorrect’ in Turkish are, in fact, outcomes of the language’s creative, adaptive, and self-regulating nature. They reveal that linguistic change operates through multi-layered mechanisms shaped by social usage, phonological accommodation, semantic relations, and frequency effects. The study aims to contribute to the evaluation of lexical change in Turkish within a linguistic theoretical framework.

Keywords

Word, Lexicology, Vocabulary, Loanwords, Language Change, Misusage, Galat

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	ix
TABLolar DİZİNİ.....	x
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xi
ÖN SÖZ.....	xii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE.....	15
1.1. DİLİN DOĞASI VE ADLANDIRMA SORUNU.....	15
1.2. SÖZCÜK	19
1.2.1. Sözcüğün Tanımı ve Dil Bilimsel Ölçütleri.....	20
1.3. SÖZCÜK BİLİM.....	24
1.3.1. Sözcük Bilim Çalışmaları ve Dil Bilimdeki Önemi.....	26
1.3.2. Sözcük Bilim ile Ses, Biçim ve Anlam Bilim Etkileşimleri	34
1.3.3. Türklerde Sözcük Bilim Çalışmaları ve Dîvânu Lugâti't-Türk	41
1.3.3.1. Dîvânu Lugâti't-Türk'ün Söz Varlığı	42
1.3.3.2. Dîvânu Lugâti't-Türk'te Alıntı Sözcükler	44
2. BÖLÜM: TÜRKÇENİN SÖZ VARLIĞINDA OLUŞUM, DEĞİŞİM VE YENİLENME SÜREÇLERİ	46
2.1. SÖZ VARLIĞI.....	46
2.1.1. Temel Söz Varlığı	51
2.1.2. Alıntı Sözcükler	52
2.1.3. Çift Kullanımlı (Duble) Sözcükler	60
2.1.4. Gezgın Sözcükler.....	63

2.2. Türkçede Sözcük Yapımı	65
2.2.1. Yerlileştirme	71
2.2.2. Güncelleme	75
2.2.3. Yeni Öge (Neologism) ve Yeni Sözcük (New Word)	78
2.2.4. Sözlükselleşme ve Dil Bilgiselleşme	79
2.3. SÖZCÜK YİTİMİ.....	83
3. BÖLÜM: DİLSEL YANLIŞTAN DİLSEL KABULE: GALAT SÖZCÜKLERİN DİLE YERLEŞME SÜRECİ.....	90
3.1. DİL YANLIŞI.....	90
3.1.1. Dil Bilimsel ve Dil Bilgisel Açıdan Dil Yanlışı Kavramı.....	91
3.1.2. Konuşma Dili ve Yazı Dilinin Dilsel Dönüşüm Sürecine Etkisi	95
3.1.3. Galat ve Galatımeşhur Kavramları	106
3.2. DİLSEL KABUL SÜRECİ.....	116
4. BÖLÜM: İNCELEME	121
4.1. DİLSEL DEĞİŞİM KATMANLARI: YAPISAL VE İŞLEVSEL ETKEN MODELİ.....	121
4.1.1. Dilsel Değişim Katmanı: İşlevsel Etkenler	122
4.1.1.1. En Az Çaba Yasası.....	122
4.1.1.2. Örneksime	128
4.1.1.3. Halk Etimolojisi	134
4.1.2. Dilsel Değişim Katmanı: Yapısal Etkenler	143
4.1.2.1. Ses bilimsel (Fonolojik) Değişimler	144
4.1.2.2. Biçim Bilimsel (Morfolojik) Değişimler	147
4.1.2.3. Anlam Bilimsel (Semantik) Değişimler	150
SONUÇ VE TARTIŞMA.....	156
KAYNAKÇA	159
EK 1. ORJİNALLİK FORMU	167
EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU.....	169

KISALTMALAR DİZİNİ

Alm.	Almanca
bk.	bakınız
DTL	Dîvânu Lugâti't-Türk
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
esk.	eski
ET	Eski Türkçe
Far.	Farsça
Fr.	Fransızca
İng.	İngilizce
İt.	İtalyanca
örn.	Örneğin
Rum.	Rumca
T.	Türkçe
TT	Türkiye Türkçesi
TUD	Türkçe Ulusal Derlemi
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
vs.	vesaire
Yun.	Yunanca

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 3.1. Dil Bilim Kuramlarının Sözcüğe Yaklaşımı	32
Tablo 3.1. Dil-Söz Ayrımı (Bayrav, 1998)	99

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1. Bildirişim Dizgesi (Başkan, 1983)	49
Şekil 2.2. Yerlileştirme Süreci.....	74
Şekil 3.1. Dilsel Kabul ve Dile Yerleşme Süreci.....	117
Şekil 4.1. Dilsel Değişim Katmanları.....	154

ÖN SÖZ

Dilin nasıl ortaya çıktığı, seslerin zihinde kavramlara nasıl dönüştüğü ve sözcüklerin zaman içerisinde nasıl değiştiği hâlâ tüm yönleriyle çözülebilmemiş değildir. Karmaşık olduğu kadar insan için vazgeçilmez bir iletişim dizgesi olan dilin ve sözcüklerinin zaman içindeki değişimi, dil çalışmaları için hem zorlayıcı hem de oldukça çekici konuların başında gelmektedir. Çünkü sözcükler; dilsel dizgenin başat ögesi olmasının yanı sıra toplum ve kültür yaşamına ilişkin yansımaların ilk izlendiği alandır. Bu yönüyle dil, yalnız dil incelemelerinin değil başta felsefe olmak üzere birçok disiplinin ortak inceleme nesnesi olmuştur.

Tarih boyunca insanlığın gelişimiyle orantılı olarak onun en önemli parçası olan dil de gelişmiş ve değişmiştir. Hatta denilebilir ki insan topluluklarındaki değişimin insanın diline etkisi kadar dilin kendisinin de toplulukların gelişimine etkisi vardır. Böylesine canlı ve devingen bir yapının parçalarındaki değişim ve dönüşümlerle yeni sesler, biçimler ve anlamlar kazanması hiç şaşırtıcı değildir. Ne var ki bu değişim, her zaman dilin doğal işleyiş sürecinin bir parçası olarak görülememiş, belirlenen standardın dışına çıkan kullanımlar ‘yanlış’ sayılarak dil incelemelerinin dışında tutulabilmiştir.

Bu çalışma, Türkçede ‘yanlış’, tarihsel metinlerde ise ‘galat’ olarak nitelenen kullanımların aslında hangi dilsel süreçlerle oluştuğunu anlamak yönündeki kişisel merak ve araştırmalar sonucunda doğmuştur. Çalışmanın ilk aşamalarında, dil bilimsel kuralların dışına çıkan, yanlış sesletildiği ya da kullanıldığı düşünülen biçimlerin neden ve nasıl ortaya çıktığını açıklamak için geleneksel dil bilgisi yaklaşımının sınırlarıyla karşılaşmış; bu durum araştırmayı dil bilimin kuramsal zeminiyle ilişkilendirmeyi gerekli kılmıştır. Çalışmada derinleştikçe, başlangıçta ‘yanlış kullanım’, ‘galat söz’ olarak nitelenen birçok örneğin, günümüzde ‘doğru’ sayıldığı, dilin söz varlığına, hatta sözlüğüne yerleştiği görülmüştür. Bunun, dilin kendi iç işleyişine bağlı olarak ortaya çıkan doğal değişim mekanizmasının ürünü olduğu anlaşılmıştır.

Araştırma süreci boyunca çalışmanın yönünü belirleyen, eldeki verilerle ilgili olarak farklı disiplinlerin kavramsal ayrımları ve değişimin çok katmanlı yapısı olmuştur. Böylece dil yanlışlığı olarak nitelenen kullanımların yalnızca bir kural dışı kullanım sorunu değil dilin yaşayan, devinen ve kendini sürekli yeniden üreten doğasının bir parçası olduğu anlayışı bu çalışmanın merkezine alınmıştır.

Bu tez, Türkçede sözcük düzeyindeki değişimleri -özellikle 'yanlış' olarak nitelenen biçimleri- dil biliminin sunmuş olduğu yöntem ve kuramsal çerçeve ile yeniden yorumlama çabasının bir ürünüdür.

GİRİŞ

Oldukça karmaşık bir yaratım özelliğine sahip olan dil henüz yeterince çözülememiş, beynin dili kullanışı, beyne ulaşan seslerin zihinde belli kavramları canlandırması, düşüncelerin söze dökülüşü süreci ancak varsayımlarla açıklanabilmiştir.

Dil, yalnızca duygu ve düşünce aktarımında ortaya çıkmaz, bu durumun tersi yönde işleyerek düşünce oluşturma aşamasında da sürece katılır. Hem düşünce oluşturma hem de düşünüleni aktarma aracı olan dilin en ilgi çekici özelliği, Cruse'un (Cruse, 1986, s. 76) da belirttiği gibi "sınırlı kaynaklardan sınırsız kullanımlar oluşturmaktır." Her dilin kendine özgü sesleri vardır ve bu seslerden oluşan dizge, sözcüklere dönüşür. Bu sayede belli sayıdaki ekler, büküm (inflexion) ve söz dizimi kurallarıyla sayısız yeni yapılar elde edilebilmektedir (Aksan, 2020, s. 18).

Dilin üretken gücü, yalnızca bir iletişimi sağlamakla kalmaz toplumun düşünce dünyasını ve değer yargılarını ve kültürel belleğini de biçimlendirir. Bir taraftan da dil, bir kültür ve düşünce taşıyıcısıdır. Bir dilin söz varlığının incelenmesi o dili konuşan toplumun maddi ve manevi kültürü ile ilgili oldukça önemli fikir verir. Toplumların yaşayış biçimi, inançları, tarihsel süreçte geçirdiği değişimler ve diğer toplumlarla ilişkiler gibi birçok özellik toplumun diline ve en çok da sözcüklerine yansır (Aksan, 1975, s. 430).

Porzig (2018, s. 36)'in belirttiği gibi toplumlar sözcük seçimlerini yaparken kabul veya reddettiklerinde kendi tarihsel süreçlerindeki kültürel (manevi) ve maddi akımların etkisi altındadırlar. Her bir toplumun oluşturduğu kendine özgü yaşam biçimi ve düzeni, o toplumun hem dünya görüşünü belirlemekte hem de gene o toplumun sözcüklerine yansımaktadır. Böylece yaşam-dünya-dil düzenleri arasında karşılıklı ilişkiler kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Dile ait bu özellik "dil içi dünya görüşü" olarak adlandırılmaktadır (Başkan, 2006, s. 185).

Bir dilin yapı taşı sayılan sözcüklerin tarihsel süreçte ses, biçim ve anlam özelliklerindeki değişimler, toplum yaşamındaki değişimlerle birlikte oluşan, dilin doğal evriminin bir parçası olarak görülmektedir. Yine de değişim ögeleri, içinde konuşulduğu toplumda ve döneminde dilin ölçünlü kurallarına dayanarak dili ve dilsel ögeleri değerlendiren geleneksel dil bilgisi bakış açısıyla 'standart dışı', 'bozuk', 'düzensiz' ya da 'yanlış' olarak değerlendirilebilmiştir. İlk kullanımları sırasında bu nitelermelere maruz kalan sözcüklerin zamanla dilsel dönüşüm aşamaları geçildikçe 'doğru' sayılmaları söz konusu olabildiği gibi 'yanlışlıklarına ilişkin bir veri bulmak bile güç hâle gelebilmekte ve bu sözcükler dilin kalıcı ögeleri olabilmektedir.

Bu çalışma; sözcüklerdeki dil yanlış, sözcüklerin yanlış kullanımı gibi tanımlamalarda geçen 'yanlış' kavramına dil bilgisinin kuralcı (normatif) yaklaşımının dışında dil bilimsel kuramlar çerçevesinde yeniden yaklaşmayı hedeflemektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde dildeki ve sözcüklerdeki değişim ve dönüşümün hangi içsel ve dışsal etkenlerle gerçekleştiği, bu süreçte sözcüğün geçirdiği tüm evreler ve sözcüğün bu biçimleriyle dilin sözvarlığına nasıl yerleştiği tartışılacaktır.

KONU

Çalışmanın içeriğine temel oluşturacak yukarıdaki bilgilerden de yola çıkarak bir dili oluşturan ve dil yoluyla insanlar arasındaki iletişimin anlamlı en küçük yapısı olan sözcükler ve sözcüklerde görülen değişimler bu çalışmanın inceleme konusudur. Bugünkü dil biliminin bakış açısıyla değerlendirildiğinde ses, biçim, anlam, kullanım alanı, bireysel ve toplumsal tercih nedenleri vb. özellikleri dolayısıyla sözcükler; ses bilim (phonology), biçim bilim (morphology), anlam bilim (semantics), toplum dil bilim (sosyo-linguistics), ruh dil bilim (psycho-linguistics) gibi disiplinler arası değerlendirilebilecek özellikler taşımaktadır.

Bir dilin konuşuru olan toplumların yaşadıkları coğrafya, geliştirdikleri toplumsal değerler, inançları, anlaşma biçimleri, savaş, siyaset, ticaret, komşuluk ilişkileri

dolayısıyla diğler toplumlarla etkileşimleri gibi hem dış hem de iç etkenlerle tarihsel süreçte kullandıkları sözcüklerde değışimlerin olması, hatta bazı sözcüklerin yok olarak yerlerini başka sözcüklere bırakması kaçınılmazdır. Bu nedenle bir sözcüğün temeline inebilmek, onu inceleyebilmek ve bu şekilde günümüzde kazandığı biçim ve anlama ulaşabilmek art zamanlı bir yöntemi gerekli kılar. Fakat dilin değışen-dönüşen, dinamik yapısının yanı sıra özellikle konuşma dilinin hızlı değışimi ve yazı diline etkisinin yanı sıra güncel eğilimler ve teknolojik gelişmelerle birlikte kullanım alanı genişleyen kitle iletişim ve sosyal medya araçlarının dil üzerindeki etkisinin de göz ardı edilmemesi gerekir. Bu noktada eş zamanlı yöntem öne çıkmaktadır.

İnsanlar arasındaki iletişimin bir şekilde sağlandığı fakat dilin dil bilgisel yapısına uymayan, bir başka deyişle '*dil bilgisel yanlış*' kabul edilen kullanımlar ortaya çıkabilmektedir. Resmî olmayan yazışmalarda *merhaba* sözcüğü yerine *mrh*, *görüşürüz* yerine *grşz* yazımı dikkat çeken örnekler arasındadır.

Burada çalışmanın konusu içinde yer alacak iki önemli kavram olan dil bilgisi ve dil bilimi tanımlamak gerekir. Bunu yapabilmek için de önce dil incelemelerinde eldeki malzemenin kullanıcılarının yani o dilin konuşurlarının ortak söz sahibi olduğu bir inceleme nesnesinden söz edilmelidir. Dil, onu konuşan herkese aittir ve konuşucu, konuştuğu dili üretir, ona işlerlik kazandırır. Yine de bir dili kullanmakla onu bilimsel yönden incelemek arasında fark vardır. Bir dili incelerken o dilin yaşamdaki diğler alanlarla ilişkisini oluşturan dışsal yönünün (toplumsal, kültürel, ideolojik vs.) yanı sıra içsel yönünün yani o dile özgü, dilin işleyişini sağlayan ses, yapı, anlam vb. özelliklerinin birlikte ele alınması gerekir (Akaslan, 2012, s. 20). Tüm bu içsel ve dışsal etkenlerle sözcüğün çeşitli katmanlarında ortaya çıkan değışimlerin dil bilgisel ve dil bilimsel açıdan farklı değerlendirilmelerini içeren bu çalışma, ayrıca, 'yanlış' olduğu değerlendirilen kullanımların zamanla dilde 'doğru' kabul edilip söz varlığında yer edinmesi ve sözlük birime dönüşmesi sürecini de açıklamaya çalışmıştır. Kısaca; tarih boyunca tartışılan konuların başında gelen, başlangıçta birer bireysel yaratım ürünü olan sözcüklerin toplumsal kabulle ve yaygınlaşmasıyla nasıl dilin kalıcı bir

ögesi hâline geldiği konusu, güncel kullanımda yaşayan sözcüklerden seçilen örneklerle bu sözcüklerdeki dönüşüm aşamalarının dil bilimsel açıdan değerlendirilmesi sonucu varılan yargı ve önerilen değişim modeli ile ortaya konmuş ve tartışılmıştır.

ÇALIŞMANIN GEREĞİ VE ÖNEMİ:

Dile ve dilin temel unsuru olan sözcüklere gerek dil bilimsel gerekse dil bilgisel yaklaşımda asıl olan; sözcüklerin o dilin ses, yapı ve anlam özelliklerine uyumudur. Ancak sözcüklerin incelenmesi söz konusu olduğunda bugüne kadar geleneksel dil bilgisinin biçimsel inceleme yöntemleri ve araçları ağırlıklı olarak kullanılmış ve tercih edilmiştir. Sözcükler her ne kadar biçimsel olarak konuşma dilinde seslerin, yazı dilinde ise harflerin bir araya gelerek oluşturduğu dizgeler olsa da yalnızca biçim bilimin inceleme alanında yer almazlar. Sözcüklerin zamanla veya herhangi bir toplumsal değişimle ya da diğer toplumlarla ve onların dilleriyle etkileşimi sonucu seslerinde ortaya çıkan değişim ses bilgisinin; anlamsal açıdan yine zamanla, moda akımlarla ve toplumsal değişimlerle vb. yeni anlam kazanmaları veya anlamlarının değişmesi anlam bilimin (semantik); toplumsal etkiler, konuşurun bireysel kullanım tasarrufu, tercihleri vb. ise toplum bilimin ve ruh dil bilimin inceleme alanına girer. Buna ek olarak köken bilgisi (etimoloji), ad bilimin onomastik ve toponimi gibi alt alanlarının da sözcük incelemelerine katkısı göz ardı edilemez.

İnsan doğada ve toplumsal yaşamda karşılaştığı olgu, kavram, varlık veya eylemleri sözcükle ifade eder. Dil, bu kavram ve olguları adlandırırken iki yol izler: Birincisi geçmişten bugüne, kimi zaman olduğu gibi değişmeden kimi zaman da bazı ses, biçim ve anlam değişimleri geçirerek gelen sözcüklerini kullanır ya da bu sözcüklere yeni anlamlar yükler. Sözcüklerin yan anlamı, mecaz veya metafor bu yolla oluşmuş sözcükler için kullanılmaktadır. İkinci olarak toplumsal, coğrafi, teknolojik vb. gelişmelerin getirisiyle yeni tanıştığı kavramı karşılamak için kendi türetme yöntemlerini kullanarak sözcük türetir veya başka dillerden sözcük alır.

Dile yeni katılan veya katılma aşamasında olan her yeni öge; başlangıçta gerek dil bilgisi araştırmacıları, dil uzmanları tarafından gerekse dilin gelecek kuşaklara en mükemmel şekliyle aktarılmasında büyük rolleri olan yazarlar, edebiyatçılar tarafından eleştirilerek ‘yanlış’ olarak değerlendirilebilmiştir. Fakat dilin konuşuru olan toplumun bu konuda son sözü söylediği ve onun benimseyip diline kabul ettiği her sözcüğün bir süre sonra söz varlığının bir parçası olduğu görülmüştür. Son aşamada yeni sözcük, konuşurun sesletimine en yakın biçimiyle (‘yanlış’ sayılsa bile) o dilin söz varlığında yer alır. Diğer dillerden birebir kopyalanan sözcükler dışında dilde ortaya çıkan her yeni üretim aslında bir uydurmadır. Bu açıdan bireysel tasarruftan söz edilebilir. Fakat çalışmanın ilerleyen bölümlerinde söz edilen ve dilin sözcükleri için ortaya koyulan ‘doğru’ ve ‘yanlış’ nitelermeleri toplumsal uzlaşının verdiği karardan öteye geçememektedir. Çünkü bu sözcükleri yargılayacak ve kullanılıp kullanılmayacağına kararını verecek olan, zaman ve toplumdur (Başkan, 2003, s. 148). Türkçenin çeşitli dönemlerinde bu ‘yanlış’ları ortaya koymak üzere hazırlanan galatat sözlükleri, ‘yanlış’ olduğu değerlendirilen ama günümüzde toplumun benimsediği biçimiyle dile yerleşen hatta ‘doğru’ biçimleri unutilan sözcüklerle doludur.

Dolayısıyla konunun yalnızca dil yanlışının tespiti, dilin sözcüklerinde zaman içinde gerçekleşen değişim ya da alıntı sözlerin dilimize yerleşmesi süreci açısından değil aynı zamanda dilde bir kullanımın neden ‘yanlış’ sayıldığı, ‘doğru’ olduğu vurgulanan biçimlerin toplumsal kabul görüp görmemesi de değerlendirme kapsamına alınmıştır. Bu bağlamda konuşma dilinin hızlı dönüşen özelliğinin yazı diline uyguladığı baskı ve yazı dilinin bunu ‘yanlış’ kavramı ile ilişkilendirmesi, bireysel ve toplumsal olarak dönemin dilsel tercihler üzerindeki belirleyiciliği gibi pek çok konu mercek altına alınmıştır. Dilin sözcüklerine ‘Bu doğrudur, o hâlde bu kullanılmalı veya bu yanlıştır, o hâlde terk edilmeli.’ dayatmasının yapılıp yapılamayacağı konusu tartışmaya açılmıştır. Bugüne dek Türkçede galat sözler üzerine veya galatat sözlükleriyle ilgili çalışmalar bulunsa da konuyu dil bilimsel yönden değerlendirip ‘galat’ veya ‘yanlış’ kavramını, dil bilgisinin ve dil bilimin farklı bakış açılarını kullanarak nedenleriyle ele alan ve kuramsal yaklaşımlarla konuyu tartışan bütünlüklü bir çalışma bulunmamaktadır.

Bu çalışma; genel olarak dilde ve özelde Türkçede ‘doğru’ veya ‘yanlış’, eski adıyla ‘galat’ olarak adlandırılan standart dışı kullanımları, sözcüklerin tarihsel süreçte geçirdiği değişim ve dönüşümleri dil bilimsel temelleriyle incelemekte ve çok yönlü bir değerlendirme önermektedir. Bu yönüyle çalışma; Türkçede sözcük düzeyindeki değişimleri dilin iç dinamikleriyle açıklayan, ‘galat’ ve ‘dil yanlış’ olgularını yalnızca yazım ve doğru söyleyiş meselesi olarak değerlendiren biçimsel yaklaşımın ötesinde çok yönlü etkenlerle sonuçlanan dilsel değişimin içsel göstergesi görüşüyle özgün bir bakış sunmaktadır. Bu bağlamda, Türkçede sözcük düzeyinde yaşanan değişimlerin dilin kendi iç dinamikleriyle nasıl evrildiğini göstererek sözcük bilim açısından ‘yanlış’ ve ‘galat’ kavramına bakışta yeni bir sınıflandırma ve değerlendirme modeli önermektedir.

SORUN VE AMAÇ

Dillerin tarih boyunca geçirdiği evrim gerek tek tek diller temelinde gerek tüm diller arasındaki ortak yönlerin belirlenmesi açısından dil bilim ve dil bilgisi çalışmalarının konusu olmuştur. Geleneksel dil bilgisi çalışmalarının konusunu; genellikle dilin özelliklerinin kurallaştırıp dilin kullanıcılarının, bu dilsel kurallara uygun sözcükler ve cümleler üretip üretmedikleri, dilin kurallarını işletip işletmedikleri sorunsalı oluşturmaktadır. Dil bilimsel bakış açısı ise kuramları kimi yönleriyle birbirinden ayrılrsa da ana tema olarak tüm dillerin ortak yönleri ve genel özelliklerini ele alıp inceleme yönündedir. Dilin en önemli parçası olan ve dildeki değişimin bütün diğer dilsel öğelerden önce gerçekleştiği sözcükler için kural koyucu unsurlar, dili ve sözcüklerini bu kurallara uydurma, ölçünlü hâle getirme çabası; dilin doğası gereği değişken ve devingen yapısını ikinci plana atarak durağan bir yapı olarak değerlendirme eğiliminin göstergesidir. Bu çalışma, geleneksel dil bilgisinde belirlenen dil bilimsel kuralları gözeterek sözcükler için kullanılan ‘doğru’ veya ‘yanlış’, ‘bozuk’ veya ‘düzgün’, ‘ölçünlü’ ya da ‘ölçünsüz’ gibi nitelermeleri dil bilimsel olarak tartışma konusu yapmayı amaçlar. Bu çalışma, sözcüklerin söyleyişte ve yazıda dil bilgisi kurallarına uygunluğunu veya yazım yanlışlarını anlatmayı amaçlamaz; bu, dil bilgisinin konusudur. Bu çalışmada, dilin sözcüklerinin önce konuşurların ağızında daha sonra yazı dilinde nasıl

evrimleştirdiği, günümüzdeki kullanımına hangi aşamalardan geçerek ulaştığı bazı dil bilimsel yöntemlerden yararlanılarak açıklanmıştır.

Çalışmada ortaya konan görüşler, dil bilimin çeşitli kuramlarının ve bu kuramların öncülerinin konuya yaklaşımı açısından değerlendirilmiştir. Türkçede sözcüğün geçirdiği ses, biçim ve anlamsal değişim ve dönüşüm, yok oluş ve yeniden doğuş gibi aşamaların nedenleriyle birlikte ele alındığı bu çalışmada hem art süremde hem de eş süremde Türkçenin söz varlığından seçilen örneklerin güncel biçimlerini edinme, bir başka deyişle değişim süreci mercek altına alınmıştır.

ARAŞTIRMA SORULARI

Çalışma kapsamında yanıtı aranacak sorulardan en önemlisi; Türkçenin tarihsel süreçte bazı sözcüklerinde gözlenen ses, biçim ve anlam değişimlerinin neden gerçekleştiği ve bu değişimlerin yol açtığı 'doğru'-'yanlış' nitelermeleri dil bilimsel ve dil bilimsel bakış açısıyla değerlendirildikten sonra bu sözcüklere nasıl yaklaşılabileceğidir.

Buradan hareketle *dilsel yanlış (galat)* kavramının Türk dili incelemelerinde ele alınışı bağlamında bu çalışmada sorulması ve yanıtlanması gereken sorular şunlar olacaktır:

1. Dilin doğal işleyiş süreci göz önünde bulundurulduğunda bir dilin söz varlığında yer alan sözcüklerin konuşurların kullanımında geçirdiği değişim hangi etkenlerle açıklanabilir?
2. Sözcüklerdeki bu değişiklikler hangi düzlemlerde gerçekleşir (ses bilimsel, biçim bilimsel ya da anlam bilimsel)? Bu değişimlerin sınırlılıkları var mıdır?
3. Dillerin başka dillerle etkileşimi sonucu dile yeni katılan alıntı sözlerin dile uyum sürecinde hangi dilsel olgular gözlemlenmektedir? Türkçenin dilsel özelliklerinin bu süreci yönlendirmedeki etkileri nelerdir?

4. Türkçenin tarihsel dönemlerinden günümüze ulaşan sözcükler ile alıntı veya türetme yoluyla dile katılan yeni ögeler için kullanılan 'doğru-yanlış' tanımlamaları hangi dilsel özellikler esas alınarak yapılmaktadır?
5. Bir sözcüğün 'doğru' ya da 'yanlış' olarak değerlendirilmesinde belirleyicisi kimdir? Geleneksel dil bilgisi ve dil bilim bu konuda hangi noktalarda ayrılır?
6. Türkçede bugüne kadar 'dil yanlış' ve 'galat sözler' üzerine yapılmış çalışmalar hangi bulguları ortaya koymuştur? Bu çalışmalara göre yanlış kabul edilen sözcüklerin bugünkü kullanım durumu nedir?
7. Dilin söz varlığına ait olan veya yeni katılan sözcüklerde sapmaların nedenleri nelerdir? Bu 'yanlış' kullanımlar nasıl ve hangi koşullarda dile yerleşerek kalıcı özellik kazanmaktadır?
8. Yanlış olarak nitelenen kullanımları (ses, biçim ve anlam bakımından) ortaya çıkaran nedenler nelerdir? 'Galat' kavramı, tarihsel ve dil bilimsel açıdan nasıl değerlendirilmelidir? Yanlış kullanımların doğru kabul edilmesi bir başka deyişle sözlükselleşmesi süreci nasıl işlemektedir?
9. Geçmişte ve günümüzde dilsel 'yanlış' kabul edilen özellikler değişmiş ya da genişlemiş midir? Günümüzde 'dil yanlış' kavramı nasıl değerlendirilmektedir, bu durum, dilde söz yapımı ve alıntı sözcüklerin oranını nasıl etkilemektedir?
10. Dil yanlış taşıdığı öne sürülen sözcüklerin dilin söz varlığına katılmasında hangi ölçütler belirleyicidir?

ÇALIŞMANIN SINIRLARI

Dil bilim üzerine yapılan çalışmalarda sözcüklerin yanlış kullanımı, 'dil yanlış' (eski adıyla 'galat') kavramı üzerinde durulsa da genellikle yanlış olanın düzeltilerek söylenmesi ve yazılması üzerine odaklanan geleneksel dil bilgisi, bu konunun nedenleri ve sonuçları üzerinde durmaz. Türkçenin söz varlığı üzerinden konuyu değerlendirdiğimizde geçmişten günümüze birçok sözcüğün ilk biçimlerinin bugünkünden farklı olduğu görülmektedir. Zaman içinde sözcüğün

kazandığı yeni ses, biçim ve anlam özellikleri ona son biçimini vermiş ve sözcük, bu son biçimiyle sözlükte yerini almıştır.

Bu çalışmada; Türkçenin söz varlığında yer alan sözcüklerinin geçirdiği evrelere ışık tutacak yerli ve yabancı yayınların yanı sıra, Türkçenin söz varlığında yer alan alıntı sözlerin, ekler yoluyla ve diğer söz yapım yollarıyla türetilen yeni sözcüklerin konu bağlamında değerlendirilebilmesi için yayımlanmış, Türkçenin söz varlığına ilişkin (Divânu Lügâti't-Türk'ten başta olmak üzere güncel Türkçe Sözlük, etimoloji sözlükleri, Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü, Osmanlıca-Türkçe sözlüklerden; Köktürkçeden başlayarak Türkçenin söz varlığını ele alan ve inceleyen yayınlardan; Türkçe sözlüklerden ve Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü'nden, Zuhâl Kültürâl'in özellikle Arapça ve Farsça galat sözcükleri ele alan eserleri derleyerek oluşturduğu "Galatat Sözlükleri" adlı yayınından, Recep Toparlı'nın (1996) "Türkçemizdeki Galat Sözler" adlı çalışmasından, Batı dillerinden dilimize geçen sözcükler arasında sayıca en fazla olan Fransızca sözcüklerin dilimizde uğradığı değişimleri ele alan Sermet Sami Uysal'ın (2014) "Türkçede Yaratılan Fransızca Sözcükler ve Türkçede Anlamları Değiştirilen Fransızca Sözlükler" adlı eserinden yararlanılmıştır. Ayrıca; çalışmanın inceleme bölümlerinde dildeki gelişim ve değişimin sürekliliği ve günümüzde teknolojinin sağladığı imkânlar doğrultusunda bunun hızı göz önünde bulundurulduğunda konuya eş zamanlı yöntemle yaklaşımın önemi göz ardı edilemeyeceğinden bazı Ekşi Sözlük, Wikipedia gibi sanal sözlükler ve sosyal medya araçları da çalışma sahasına dâhil edilmiştir.

Bu çalışma temelde sözcüklerin geçirdiği değişim, bu değişimin nedenleri ve konuşurların ağızında biçimlenen en son görünülerinin söz varlığında yer alma sürecinde 'doğru-yanlış' kavramlarına açıklık getirmek amacı taşıdığından, Türkçenin söz varlığında değişime uğrayan, 'yanlış' sayılan fakat yanlış biçimiyle 'doğru'lanan sözcüklerin tamamı bu çalışmanın sınırları içinde olmayacaktır. Yalnızca konunun aydınlatılmasında yardımcı olabilecek örnek sözcükler seçilerek dilde gerçekleşen bu durumu ('galat'ın 'galatimeşhur' hâline gelişini) açıklamak için incelenecektir.

Daha önce ‘dil yanlışları’nı ve ‘galat’ kavramını ele alan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Özellikle dilde yanlış kullanımlarının önüne geçmek için hazırlanan galatat sözlükleri çoğunlukla konuya dil bilimin bakış açısıyla yaklaşmaktan uzak, yazım temelli ve dilin doğal gelişim sürecine müdahale eder niteliktedir. Türkçeye başka dillerden geçen alıntı sözcüklerde sözcüğün kaynak dildeki biçiminden farklı sesletiminin ve yazımının yanlışlığı vurgulanarak dilin doğal işleyiş sürecinin göz ardı edildiği görülür. Oysa galatat sözlüklerinde yer alan ve yanlış olduğu değerlendirilen söyleyiş ve yazımlar bugün Türkçenin söz varlığında ‘doğru’ kabul edilerek yerleşmiş ve Recep Toparlı, Sermet Sami Uysal, Zuhâl Kültürâl gibi araştırmacıların derlem çalışmaları sonucu, kaynak dildeki biçimleriyle ortaya konulmuştur. Gerek galatat sözlükleri gerekse daha sonra dilde yanlış kullanımları ve galat sözleri ele alan çalışmalarda dil bilimsel yöntemlerle konuya yaklaşılmadığı görüldüğünden galatat sözlükleri ve bu sözlüklerde yer alan sözcükler; konumuz ile ilgili sözcüklerin seçilmesi ve o dönemde ‘yanlış’ olduğu değerlendirildiğinden sözlükte yer verilen sözcüğün günümüz Türkçesinin söz varlığında yer alarak ‘doğru’ kabul edildiğini göstermek amacıyla yararlanılan kaynaklardır.

Yazılı dilin aksine konuşma diline ait kullanımların çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda tüm kullanımları belirlemek geniş bir saha çalışması gerektirdiğinden, konuşma dilinin yaygın ve bilinen varyasyonundan örneklem alınmıştır.

Bir dilin söz varlığında yer alan ve dilsel yanlış özelliği taşıdığı düşünülen sözcüklerin dilsel doğruya geçiş sürecinin incelenmesi, bu süreci etkileyen nedenlerin ortaya konması ve sözcüklerin değişim özelliklerine göre sınıflandırılmasının bu alanda yapılması gereken önemli çalışmalardan biri olduğu değerlendirilmektedir. Bu çalışmanın, alan yazında bu konudaki boşluğu önemli ölçüde dolduracağı ve ileride bu konuda yapılacak araştırmalara kaynak olacağı öngörülmektedir. Üzerine çalışılan konunun, belirlenen sınırlılıklar, aşamalar ve özellikler bağlamında değerlendirildiğinde gelecekte bu konuda yürütülecek daha kapsamlı çalışmalara yön verebileceği değerlendirilmektedir.

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımına dayalı olarak ve tarama modeli kullanılarak tasarlanmıştır. Bu desen, dildeki değişim olgusunun nitel gözlemler ve kuramsal analiz gerektirmesinden dolayı seçilmiştir. Çeşitli dil bilim kuramlarının dilin sözcükleri özelinde ortaya koyduğu görüşler doğrultusunda örnek sözcükler üzerinden incelemelerde bulunulmuş, elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Böylece, sözcüklerdeki değişim-dönüşüm sürecinin, neden-sonuç ilişkileriyle tartışılması amaçlanmıştır.

Sözcüklerin hem eş zamanlı hem de art zamanlı olarak dilde geçirdiği değişimi aşamalarıyla ve nedenleriyle ele alan bu çalışmada dil bilimin yöntem ve kuramları göz önünde bulundurulmuştur. Çalışmada dil bilimsel ve dil bilimsel bakış açısıyla konunun ele alınışı ve inceleme nesnesi olan sözcüğün geçirdiği süreç; dil bilimin toplum dil bilim (sosyolinguistik), ruh dil bilim (psikolinguistik), ad bilim (onomastik ve onun alt alanı olan toponimi), biçim bilim (morfoloji), ses bilimi (fonoloji), anlam bilimi (semantik) gibi diğer disiplinleri ile de ilişkilidir.

Veri Toplama ve Analizi

Bu çalışmada; sözcükler ve kullanım biçimleri üzerine Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmış sözlükler, etimoloji sözlükleri ve konu ile ilgili akademik yayınlar taranarak betimsel analiz yapılmıştır.

Bu çalışma, bir sözlük veya bir derlem oluşturma amacı taşımamakla birlikte konu kapsamında seçilen örnek sözcükler değişimin dil bilimsel nedenlerini ve sözcüğün, değişmiş biçimiyle dilin söz varlığına katılımındaki etkenleri incelemek üzere seçilmiştir. Analizler, birincil veriler yerine ikincil kaynaklar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler tematik olarak sınıflandırılmış, sözcüklerin

ses, biçim, anlam düzeyinde gerçekleşen değişimler bu değişimlere yol açan dil içi ve dil dışı etkenler analiz edilmiştir.

Yöntem belirlenirken ayrıca çalışmanın özü dolayısıyla çeşitli dil bilim kuramlarının dilin sözcükleri özelinde ortaya koyduğu görüşler karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Yapısalcılık (Structuralism) ve Betimsel Dil Bilim, İşlevselcilik (Functionalism), Üretken-Dönüşümsel Dil Bilgisi (Generative-Transformational Grammar), Kullanım Temelli Dil Bilim (Usege-Based Model) gibi akımların ve kuramcılarının dile ve dilin ögelerine bakışı, sözcüklerin dilde işleyişi ve anlamlandırılmasında yararlanılan görüşlerdir. Saussure (1916)'ün sözcük ve gösterdiği kavram [*gösteren (signifier) - gösterilen (signifié) 'gösterge' signifiant*] açıklamasıyla dile yaklaşımı, göstergenin nedensizliği, çizgiselliği ve dizgesel oluşu, aynı zamanda dil incelemelerinde dil içi ögeleri merkeze alması, *dil* ve söz (*langue-parole*) ayrımı ve sözcüklerdeki bozulmalar ve değişimleri toplumun ortak uzlaşısı temeline dayandırıp eş zamanlı ve betimsel dil bilgisi ile hareket edilmesi gerektiği tezi bu çalışmanın dayanağını oluşturmuştur.

Dilin zihinsel ve evrensel kurallara dayalı bir sistem olduğunu vurgulayan, bu nedenle *Evrensel Dil Bilgisi* adıyla da anılan ve Chomsky'nin (1957) ortaya koyduğu *Üretken-Dönüşümsel Dil Bilgisi*'nin *edim - edinç (dil yetisi - dil kullanımı, competence - performance)* ayrımı; sözcüklerin yanlış kullanımına, evrensel olan ve doğuştan gelen zihinsel dil bilgisinden sapmalar mı yoksa bireysel tercihlerle oluşan varyantların mı neden olduğunun tartışılmasına katkıda bulunmuştur. Bu araştırmacıların izinden giden, kısmen veya tamamen karşı olan görüşlerden de yararlanılarak bu çalışmanın konusu ile ilgili yaklaşımlar değerlendirilmiştir. Örneğin bu görüşlerden;

Amerikan yapısalcılığın toplumun kültürünün ve özelliklerinin dile etkisi ve kültür dil bilim üzerine çalışan Humboldt kültür dil ilişkisi bağlamındaki değerlendirmeleri, Amerikan Yapısalcılığı ve Betimleyici Dil Bilim'in (Descriptivist Linguistics) öncülerinden Bloomfield (1933)'in özellikle konuşma dilini inceleme nesnesi olarak ele alıp eş süremde betimleyici bir yaklaşımla dilin normlarının

belirlenmesi yerine var olanın betimlenmesi gerektiği düşüncesi (Kerimoğlu, 2014, s. 59-61),

İşlevsel dil bilimin kurucularından, eldeki verilerle ve deneysel bir yaklaşımla daha çok eş zamanlı yöntemi benimseyen Martinet (1960)'in dilin çift eklemliliği olarak adlandırdığı ses ve biçim birimlerden oluşan ikili dizgesi (Bayraktar, 2018, s. 106),

Toplum dil bilimin (sosyo-linguistics) öncülerinden Labov (1972)'un dil değişkenlerini incelerken toplumsal değişimlerin dile etkisi ve normlaşma sürecini öne alması,

Kullanım temelli (usege-based) dil bilimi savunan Bybee (2010)'nin sözcüklerin biçim ve anlamlarının kullanım sıklığına bağlı olarak değişim sürecini ele alarak dilin sürekli değişen ve dinamik yapısına bağlı olarak sık kullanılan öğelerin dile yerleşme ve kalıplaşmasına dikkat çekmesi bu çalışmada ele alınan konu ile örtüşen düşüncelerin kuramsal temelini oluşturmuştur.

Yazılı kaynaklardan, sözlüklerden ve konuşma dilinden seçilen örnekler ve güncel kullanım verileri üzerinden dil içi ve dil dışı etkenlere bağlı olarak görülen değişim ses, biçim ve anlam özellikleri dikkate alınarak sınıflandırılmış, farklı dil bilim kuramlarının bakış açıları dikkate alınarak yorumlanmıştır.

Veri Gösterimi ve Yazım Yöntemi:

Konu kapsamında incelenecek sözcüğün eski biçimi ile dil içindeki evrimi ve günümüzde aldığı son biçimi art arda verilmiştir. Sözcüğün önceki (tarihsel) biçimi ile günümüzdeki biçimi '>' ve '<' işareti ile gösterilmiştir, örnek sözcükler *italik* yazılarak, anlamları tek tırnak ('...') içinde belirtilmiştir.

Konu ile ilgili terimler, gerektiğinde, alan yazının sık kullandığı İngilizce veya Fransızcaları ile birlikte verilmiş, yabancı dildeki bu terimler parantez içinde

belirtilmiştir. Bir sözcüğün hangi dilden dilimize katıldığını belirtmek üzere ilgili dilin kısaltması kullanılmıştır (örneğin Fransızca için 'Fr.', İngilizce için 'İng.', Arapça için 'Ar.' gibi).

Sözlük ve Derlem Niteliğinde Yararlanılan Kaynaklar

Çalışmanın basılı ve yayımlanmış verilerle yürütülmesine ağırlık verilmiş, bunun yanı sıra basılı olmayan fakat çalışmanın konusu itibarıyla oldukça önemli bilgiler sunan sözlü dile, bir başka deyişle konuşma diline ait ögeler de derlem kapsamına alınarak seçilen örnekler üzerinden değerlendirmelerde bulunulmuştur. Sözlü dil ile ilgili gerekli yerlerde Türkçe Ulusal Derlemi (TUD)'ne başvurulmuş, medya ürünleri, sosyal medya platformları ve günlük konuşma dilinden örnekler aktarılmıştır. Yazılı dil örnekleri için başvuru kaynakları aşağıda sıralanmıştır:

Kaşgarlı Mahmud. (2023). *Dîvânü Lugâti't-Türk* (B. Atalay, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uysal, Sermet Sami. (2014). *Türkçede Yaratılan Fransızca Sözcükler ve Türkçede Anlamları Değiştirilen Fransızca Sözcükler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Toparlı, Recep. (1996). "Türkçemizde Galat Sözcükleri". *Türk Dili S. 540*, s. 607-618.

Kültürel, Zuhâl. (2000). *Galatat Sözlükleri*. İstanbul: Simurg.

Güncel Türkçe Sözlük. (2025). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü. (2019). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eren, Hasan. *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (ETDES)*. (2020). (Ş. H. Akalın, Dü.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tietze, Andreas. (2022). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (N. Demir, E. Yılmaz, Dü.) Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Nişanyan, Sevan. (2025). *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. İstanbul: Liberus Yayınları.

1. BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. DİLİN DOĞASI VE ADLANDIRMA SORUNU

İnsanın ve toplumun iletişimde başat öge konumundaki dilde bilim olma yolunda ilk aşama, herkesin doğal kabul ettiği olgulara şaşırarak ve onu sorgulamak olmuştur. Dünyanın çeşitli yerlerinde ve birbiri ile ilişkisi bulunmayan insanlar nesnelerin isimlerinin neden öyle olduğunu merak etmişlerdi. Yani insanları hayrete düşüren, nesnelerin adları değil neden o nesnenin o adı aldığı; kadına neden 'kadın', kaşığa neden 'kaşık' denildiği (Porzig, 2018, s. 7). Başlarda tanrısal bir adlandırma ya da ataların bilgeliğiyle nesnelerin isimlendirildiği düşünülürdü. Bu günkü bilgilerimize göre en eski dil çalışmalarının yapıldığı Eski Hint ve Eski Yunan'da dil üzerine düşünen kişiler sözcüklerle nesnelere arasındaki ilişkiyi sorgulamışlar, kavramlara ait sözcüklerin seslerinin tek tek bir anlamı olup olmadığını tartışmışlardır. Eski Hint'te Sanskrit metinleri üzerindeki ilk dil bilgisi çalışmaları arasında gösterilebilecek MÖ 5. yüzyılda yaşamış olan Yaska'nın *Nirukta (Köken Bilgisi)* adlı bir yapıtının nesnelere adlar arasında, nesnelerin özellikleriyle bağlantılı bir ilişki olup olmadığını tartışmasına yer verdiği bilinmektedir (Aksan, 1996, s. 15). Yine Eski Hint dilcileri sözcüklerin kökenlerini araştırmışlar, sözcükleri oluşturan seslerin her birinin anlamları olup olmadığını sorarak sözcüğün gösterdiği nesneyle ilişkili olup olmadığını anlamaya çalışmışlardır (Aksan, 1980b).

Eski Yunan'da ise nesnelerin adlandırılması konusu önceleri gelenek, görenek ve atalardan kalan bir miras olarak değerlendirilse de daha sonra Eski Yunan sofistler (konuşma sanatı uzmanları) en köklü ve güçlü toplumsal bağa yani dile; Dilin temeli 'gelenek' (nomos) midir, yoksa 'özde bağlantı' (physis) midir? sorusunu yönelttiler. Bu şu anlama geliyordu: "Bir çocuğun ya da ecnebinin konuşmasını 'yanlış' veya 'doğru' diye değerlendirmemize yol açan şey insanların alışkanlıkları ve uzlaşma mıdır? Yoksa bu konuda tabiattan kaynaklanan, temeli

nesnelerin ve konuşmanın özü olan ilişkileri esas almak mümkün müdür?" (Porzig, 2018, s. 9, 10)

Ünlü Yunan düşünürü Platon (Eflatun) da dili *adlar dizgesi* olarak adlandırmış, bu nedenle çalışmalarını adların kaynağı, doğruluğu üzerine yoğunlaştırmıştır. *Kratylos* adlı eserinde sözcüklerin nesnelere ilişkisi ve seslerin anlamlarının olup olmadığı konusunu tartışmış, aradaki bağlantının doğal bir bağlantı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Eflatun'un bu düşüncesi, hocası Sokrates'in nesnelere adlandırması ile ilgili olarak "Bir sanatçının sanat eserinde o eseri en iyi ifade edecek renkleri seçmesi gibi varlıklar adlandırılırken de o varlığı en iyi temsil edecek adlar verilmiştir." ifadesine dayanır. Bir diğer Yunan düşünür Aristoteles ise dillerin doğal değil yapay, bir başka deyişle anlaşmacı olduklarını, Sokrates'in ve Eflatun'un savunduğu gibi varlığın doğasıyla adın doğasının örtüşmediğini savunur. Onun bu konuda yazdığı *Poetika* adlı eseri; sesliler, yarı sesliler, sessizler ve sözcük türlerini ilk kez ele alması bakımından önemlidir. Aynı yüzyılda Herakleitos, Demokritos, Protagoras gibi pek çok düşünür bu konuya eğilmiş, günümüze gelinceye kadarki dil bilim ve dil bilgisi çalışmalarına temel oluşturacak düzeyde katkı sağlamışlardır. Yunanlıların Mısır'da kurduğu İskenderiye Okulunda yetişen Dionysios Thrax geleneksel dil bilgisinin ilk örneğini vermiştir (Aksan, 2020, s. 22). Yine Yunan filozofların en çok tartıştığı konulardan biri, bugün dil bilim araştırmalarında da önemli bir yere sahip olan 'Dilde istisnalar yani kural dışı olanlar mı yoksa benzeşmeler mi esastır?' sorunsalıdır (Bayrav, 1998, s. 31).

Aristo'dan günümüze 20. yüzyılda dil bilim çalışmalarının önemli isimlerinden Ferdinand de Saussure'e değin birçok dil bilimci, sözcüklerle nesnelere arasındaki bağın doğal bir bağ olmadığı görüşünde birleşmiştir. Adcı ya da nominalist olarak adlandırılan bu görüşün savunucuları adlarla nesnelere arasında doğal bir bağın olmadığı, nedensiz bir bağın olduğu görüşünü savunmuşlardır. Bu teze göre eğer nesne ile adı arasında nedenli bir bağ olsaydı insanoğlu, o nesneye her yerde aynı adı verirdi, bu da dünyadaki tüm insanların aynı dili konuşması, farklı dillerin olmaması anlamına gelirdi. Oysa insan dili, belli ses dizilerini kullanarak anlam

aktarma görevini gerçekleştirirken aynı zamanda oluşturulan bu şifrelerle nesnelere anlam yükleyebilmektedir. Bu yüzden dilin en önemli ögesi olan anlamlı sözcükler, dil öncesi *sesli belirtilerin* giderek belli kavramlara bağlanması ve böylece dildeki *sözlü göstergelere* dönüşmesi ile açıklanabilir (Başkan, 2006, s. 92). Sözcükleri, konuşma sırasında seslerin gelişigüzel sıralanması olarak tanımlamak doğru bir yaklaşım olmasa da yansıma sözcükler dışında (Bunlar nedenli sözcükler sayılabilmektedir.) tüm dillerde söz varlığını oluşturan sözcüklerin o dilin konuşurlarının üzerinde uzlaştığı bir dizge olduğundan söz edilebilir. Özellikle Saussure'den sonra *dil göstergesinin nedensizliği* olarak ele alınan bu görüşün aksini savunan, sözcükleri oluşturan seslerin bir araya gelişlerini belli bir nedene bağlı olarak açıklamaya çalışan düşünürler de olmuştur.

Ullmann (1962, s. 81) ses bilgisel (yansıma), biçim bilgisel (sözcük yapımı) ve anlamsal (metafor ve ad aktarması) yollarla nedenli sözcüklerin ortaya çıkabileceğini belirtir. Bu görüş doğrultusunda Türkçe *aslanagzı* bitkisinin bu adla anılmasının şekil benzerliğine dayanan bir nedeni vardır.

Bugün dil bilimciler, dili oluşturan sözcüklerin *ses* ve *kavram* olmak üzere iki yönü bulunduğu konusunda birleşmişlerdir.¹ Aynı dili konuşan bireylerde sesletilen düşünce, diğer kişilerde o ses dizgesinin gösterdiği kavrama dönüşür ve böylece anlaşma gerçekleşir.

Bir başka deyişle nesnelere ve onları adlandıran sesler arasında doğrudan ve kesin bir bağlantıdan söz edilememektedir. Bu ilişkilendirmenin dili konuşan toplumdaki bireylerin ortak yargısı, gizli bir uzlaşma sonucu oluşturduğu yargısı bugün geçerliğini korumaktadır. Sözcükleri adlandırmanın, bir topluluğun çevresindeki nesnelere ya da durumları inceleyerek onları kendi maddi ve manevi değerlerine göre yorumlamasıyla gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Öyle ki o

¹ Bu konuya Saussure'ün *gösterge* ve sözcük ile kavram ilişkisini kurduğu *gösteren-gösterilen* terimleri açıklanırken ayrıca değinilecektir.

topluma ait aynı kavramı karşılayan sözcük, tarihsel süreç içinde değişime uğrayabilmekte fakat bu değişim bile bir toplumsal uzlaşmayla gerçekleşmektedir. Bu uzlaşma, aynı zamanda dil göstergelerinin hem varlığını devam ettirmesini hem de anlaşılır olmasını sağlar (Sarı, 2015, s. 32, 33). Eğer sözcükleri oluşturan sesler bir nedene bağlı olarak bir araya gelselerdi o neden, zaman içinde değiştiğinde ya da ortadan kalktığında sözcük yok olacak ya da anlamını yitirecekti. Türkçe için bu durumu değerlendirdiğimizde Eski Türkçeden bugüne birçok sözcüğün bazı ses, biçim ve anlam değişimlerine uğrayarak günümüze ulaşması, dil göstergesi ile gösterilen arasındaki uzlaşmsal bağın korunduğunun kanıtıdır.

Alman dil bilimci Humboldt (1836)¹, dilin tarihsel bir gerçekliğine işaret etmiş ve dil-insan-toplum-kültür arasında sıkı bir bağ olduğunu vurgulamıştır². Bu nedenle diller birbirinden ayrı dünya görüşüne, anlama ve anlatma yollarına sahiptir. Toplumların özellikleri dilde kendini gösterir (Akarsu, 1984, s. 19,20). Aristo geleneğinin devamı sayabileceğimiz ve bugünkü modern dil bilimin kurucusu sayılan Saussure'e göre ise dil, insanın hazır olarak varlığında bulunan paket bir sistem değil toplumsal yaşamının ona kazandırdığı bir üründür. Bir başka deyişle her toplum kendi dilini oluşturur. Oluşturulan dil, var olan sözcükleriyle birlikte dile katılan yeni üyeleri de etkisi altına alır (Demirci, 2017, s. 61-62).

Çevremizdeki görüntülere yeni adlar verilmesi oldukça karmaşık gibi görünse de temelde yeni sözcük bulma işi, dillerin bazı dönemlerinde belirli müdahalelerle çok az ölçüde tek tek kişilerin elinde olabilmektedir. Adlandırma yani sözcüğün bulunması ve türetilmesinde son sözü söyleyen, o sözcüğü kullanma kararını

¹ Humboldt'un, orijinal baskısı 1836 yılına ait olan eseri *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts.*, Cambridge Üniversitesi tarafından 2009 yılında yeniden yayımlanmıştır.

² Dil felsefesi üzerine çalışmaları bulunan 18. yüzyılda yaşamış Alman dilbilimci Wilhelm von Humboldt toplumların kültürlerinin, dillerine bakarak açıklanabileceğini savunmuş, dil ile kültür arasındaki bağlantıya işaret etmiştir. Kendisine kadar söylenmiş, dil ile ilgili tüm görüşlere karşı çıkan Humboldt, dilin ne doğuştan insanda hazır hâlde bulunan bir bilgi ne insan aklının bir ürünü ne de doğadaki seslerin taklidi olduğunu söylemiştir. Dil olmadan insan, insan olmadan da dil olmaz. Dil, daha önce o dili konuşan insanların ruhunu ve duygularını taşır ve bugünün konuşuru bu sezgi ile bugünkü dilini kullanır. Bedia Akarsu'nun (Akarsu, 1984) kitabında "Dil ve Dünya Görüşü" kısmında bu konuya ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

veren dil topluluğudur. Sonuç olarak adlandırma eylemiyle başlayan dilsel süreç, sözcükle somutlaşır. Dilde her yeni kavram, bu sürecin ürünü olarak ortaya çıkar. Bu nedenle sözcüğün dil bilimsel yönüyle incelenmesi, kavramların göstergesel karşılığının dildeki değişim evrelerini incelemeye önemli bir basamaktır.

1.2. SÖZCÜK

Dillerin kavramların karşılanması insan zihninde nasıl bir işleyişle geliştiği konusu, geçmişten günümüze sosyal bilimlerin birçok alanının konusu olabilecek şekilde tartışılmıştır. İlk çalışmalarda daha çok felsefenin sınırları içerisinde ele alınan sözcük olgusu; önce eski Hint filozoflarının daha sonra Yunan düşünürlerin dilin ortaya çıkışı, sözcükleri oluşturan seslerin tek tek anlamlarının olup olmaması ve sözcüğün işaret ettiği kavramın sözcük ile ilişkisi çerçevesinde ele alınarak yüzyıllarca araştırmalara konu olmuştur. MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda yaşamış, en eski dil bilimciler sayılan Hint dilcilerinin sözcükleri sınıflara ayırmaları ve ad-eylem ayırımı yapmaları sözcük bilgisi üzerine yapılan çalışmaların ilk örnekleridir. Daha sonra Platon ve Aristoteles başta olmak üzere bazı Yunan düşünürleri dilin kökeni üzerine eğilmişler, sözcüklerle gösterdikleri kavramlar arasındaki ilişkiler gibi konularda (Aksan, 1980c, s. 51-74) daha çok sezgisel açıklamalar getirseler de köken bilgisi (etimoloji) çalışmalarına öncülük etmişler, bu konuda felsefi tartışmalar başlatmışlardır.

18. yüzyıla gelindiğinde Alman dil bilimci Humboldt (1836); dili insan aklının ürünü olan rasyonalistlere, dilin ve dilin sözcüklerinin doğadaki sesleri taklitle oluştuğunu ileri süren pozitivistlere ya da dili Tanrı tarafından insana sunulmuş hazır bir özellik olarak gören teolojik görüşe, kısaca kendine kadar olan dil anlayışlarına karşı çıkan bir tavır sergilemiştir (Akarsu, 1984, s. 18-19). Humboldt (1836)'a göre dil, toplumun tarihinin yansıtıcısıdır; önceki kuşakların duyguları, düşünceleri dilin bugünkü konuşurunun kullanımında sezgisel olarak vardır. Ona göre dil, başlangıçta tek insanın dilinin üretimi gibi görünse de toplulukla birlikte gelişen, genişleyen bir sürecin ürünüdür. Bu nedenle dil, onun ait olduğu kültürle

kopmaz bir ilişki içindedir. Dilin özü ve özelliklerini anlamak için onun sözcükleri, sözcük oluşturma yolları incelenmelidir (Akarsu, 1984, s. 25-26).

Sözcük, modern dil bilimin öncüsü olan Ferdinand de Saussure (1916)'ün Gösterge Bilim Kuramı'yla dil içi etkenler göz önüne alınarak bambaşka bir bakış açısı ve yöntemle değerlendirilmiş, bu yeni görüş birçok araştırmacıyı peşinden sürüklemiştir. Bugün sözcük; ses bilim, biçim bilim, ad bilim, anlam bilim gibi dil bilimin alt alanlarının yanı sıra toplum dil bilim, köken bilimi, ruh dil bilim gibi ses, biçim, anlam ve kullanım boyutundaki alt alanları ile birlikte incelenmektedir. Bir başka deyişle genel olarak dile ve özellikle dilin sözcüklerine etki eden dil içi ve dil dışı ögeler dil ve sözcük incelemelerinde disiplinler arası, nesnel ve çok yönlü değerlendirmeye olanak sağlamaktadır.

1.2.1. Sözcüğün Tanımı ve Dil Bilimsel Ölçütleri

Güncel Türkçe Sözlük (2025)'te *sözcük*, kelime madde başına gönderme yapılarak "bir veya birkaç heceden oluşan, anlamlı ses veya ses birliği, söz, lügat" olarak tanımlanmış; Ergin (1998, s. 95) ise sözcüğe "mânâsı veya gramer vazifesi bulunan ve tek başına kullanılan ses veya sesler topluluğu" şeklinde bir açıklama getirmiştir. Banguoğlu (2019, s. 144), sözcükleri anlam ve hece bağlamında "bir veya birkaç heceden meydana gelmiş, her dile göre ayrı anlam birlikleri" olarak tanımlar. Banguoğlu, ayrıca lügat kelimeleri ve gramer kelimeleri ayırımına gider. Buna göre yalın hâldeki sözcükleri "lügat kelimeleri" tanımı içinde, çekim eki almış sözcükleri ise "gramer kelimeleri" başlığı altında değerlendirir. Korkmaz (2009, s. 6) "Kelimeler, bir veya birden çok heceli ses öbeklerinden oluşan ve tek başlarına zihindeki belirli kavramlara karşılık olan somut veya soyut söz kalıplarıdır; somut ve soyut kavramlar arasında ilişki kuran dil birimleridir." tanımını verir ve ardından anlamlı-görevli ayırımını yapar. İmer, Kocaman ve Özsoy (2011, s. 228) ise sözcüğü "kendisinden önce ve sonra boşluk bulunan ve anlam taşıyan birim" olarak tanımlamış, sözce içinde bir biçim birim olarak yer alan veya cümlede diğer ögelerden bağımsız söylenebilen özelliğinden söz etmiştir. Dil bilimin alt alanlarından Edim Bilim veya Sözcemele Kuramı'na göre

sözcenin (Fr. *énoncé*, İng. *utterance*) tanımı, iletişimde her bir üreticinin ürettikleridir; bu bir sözcük, bir cümle veya cümleden büyük birim olabilir (Kerimoğlu, 2014, s. 140). İki duraklama (susku) arasında üretilen birim (söz zinciri parçası) olarak da dil bilimde tanımlanır (Vardar, 2002, s. 181). Fakat gerek sözün gerek sözcenin tanımında kullanılan *durak* ifadesinin sınırları tartışılmıştır. Burada sınırı, birimin içinde bulunduğu *bağlamın* (*cortext*) belirlediği konusunda birleşmiştir. *Bağlam* ise bir sözcenin oluşumunda etkili olan toplumsal, psikolojik, coğrafi, dilsel vb. her türlü dil içi ve dil dışı öğelerdir (Kerimoğlu, 2014, s. 140). Vardar (2002, s. 181) sözcüğü bir veya birden çok ses birimden oluşan ve yazıda iki boşluk arasında gösterilen birim olarak tanımlamış, bu ses veya ses öbeklerinin çoğu durumda anlamsal bütünlüğünü ve biçimsel birliğini vurgulamıştır.

Uzun (2004, s. 48-51); sözcüğü, dilin konuşurlarının doğal ve sezgisel olarak ayırt etme özelliğine sahip olduğunu, sözcükler arasındaki ara veya durakların her zaman ve her dilde belirleyici olmadığını savunmuş, insanların bilmedikleri bir dilde duydukları sözcükleri ayırmada zorlanmalarının bundan kaynaklandığını belirtmiştir. Dilin bir birimi olan sözcüğü belirleme işinde sözcüğün ses, biçim ve dizim özelliklerinin birbiri ile etkileşiminin esas alınabileceğini fakat en çok ses bilimsel ölçütlerin ve bildirimlerin öne çıktığını söylemiştir. Türkçe için değerlendirildiğinde vurgu, ünlü uyumu, ünsüz benzeşmesi gibi ses bilimsel öğelerin sözcüklerin saptanmasında etkili olduğu görüşündedir.

Karaağaç (2022, s. 82)'in *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*'nde sözcük; “ses, biçim ve anlam bileşenlerinden oluşan çok katmanlı bir gösterge” olarak tanımlanır ve Karaağaç'a göre dilin bütün birimleri bu üç düzey arasındaki ilişkilerin düzeni üzerine kuruludur.

Demir ve Yılmaz (2021, s. 192) *Türk Dili El Kitabı*'nda sözcüğü (kelime) ses, biçim, anlam ve söz dizimsel yönden değerlendirerek farklı ölçütleri kullanıp tanımlamaya çalışmışlardır. Buna göre ses açısından “vurgu, sözcükleri birbirinden ayıran sinyaller ve yazı dilinde araya konan boşluklarla sınırları

belirlenen ses birlikleri; biçim bilgisi yönüyle yapım ve çekim ekleri alabilen ve bu eklerle aralarında bağ oluşturabilen unsurlar”; anlamsal ve sözlüksel açıdan “sözlüklerde kodlanmış, bağımsız en küçük anlam taşıyıcısı”; söz dizimi yönüyle de “cümlede yeri değiştirilebilen parçalar” olarak tanımlanmıştır.

Yukarıdaki tanımlarda da görüldüğü gibi sözcüğü tanımlarken sınırlarının belirlenmesi ve tüm dünya dillerini kapsayacak genel bir sözcük tanımının yapılabilmesi oldukça güçtür. Örneğin, Türkçe *kuşburnu* veya *baş etmek* gibi ifadeler tek bir sözcük müdür yoksa iki sözcükten oluştuğu mu kabul edilmelidir? Çünkü *baş başa kalmak* veya *güneş tutulması* gibi tek kavramı işaret eden ve aralarında boşluk olan her sözcüğü ayrı ayrı değerlendirmek, bütünü gözden kaçırmak, sözden ziyade yazıyı esas alıp yalnızca biçimsel bir bakışla sözcük incelemesine girişmektir. Sarı (2015, s. 27)’ya göre yalnızca yazım veya biçim göz önünde bulundurularak yapılan sözcük tanımlamaları (aralarında boşluk bulunan harfler dizisi) temelde sözcüğün sınırlılıkları bakımından anlamı göz ardı eden bir yaklaşımın ürünüdür. Bazı dil bilimsel öğelerin sözcük olup olmadığı konusunda da örneğin, İngilizce *the student* için *the*’nin bir sözcük olduğu söylenebilir mi? Eğer *yazıda sözcük (orthographic word)* tanımlanacaksa bu tanım, kuralları olan tüm yazılı diller için geçerli olabilecek kolay bir sözcük tanımı olacaktır: her iki yanında boşluk bulunan öge. Fakat bu durumda yazı dili olmayan diller kapsam dışında kacaktır. Bu durumda *ses bilimsel sözcük (phonological word)* tanımına başvurulur (Kerimoğlu, 2014, s. 161). Bunun için onu oluşturan ‘ses’i tanımlamak gerekir. Ses genel olarak ‘insan kulağıyla duyulabilen her titreşim’ olarak tanımlansa da dil biliminin inceleme alanına giren insan sesi için ‘insandaki ses organları aracılığıyla oluşturulan, dilin en küçük birimi’ tanımını kullanmak daha uygun görünmektedir. Dillerin sahip olduğu sesler sınırlıdır. Sesler her dilde hece, sözcük ve cümleleri oluştururken dillerin özelliklerine göre biçimlenirler, değişirler (Banguoğlu, 2019, s. 23). İnsan beyni dışarıda duyduğu seslerden benzer olanları gruplayarak ve kendi dilinde bildiği seslere uyumlu hâle getirerek algılar (Bayraktar, 2018, s. 124). Bu durumda bir dile başka dillerden geçen sözcüklerin sesleri, ancak katıldığı dilin konuşurlarında kayıtlı olan seslere uyumlanarak karşılık bulur. Bu; bazı alıntı sözcüklerin sesletiminde ve daha sonra

yazımında ortaya çıkan, kaynak dildeki biçim ile hedef dildeki biçimin birbirinden farklı olmasını (kimi dilcilere göre ‘galat’ veya ‘yanlış’ kullanımlar) açıklar niteliktedir. Seslerin farklılığı üç nedene dayanır: sesletilen süre, sesletilme biçimi ve sesletilme yeri (Uzun, 2004, s. 36). Dünyada diller arasındaki farklılıklar içinde birinci sırada sayabileceğimiz ses aslında her insanda aynı olan ses organları (akciğer, gırtlak, ses telleri vs.) yoluyla çıkar. Fakat dilleri birbirinden ayıran, dillerin sesleri bir araya getirme ve kullanma biçimidir. Örneğin başka dillerden dilimize geçen bir sözcüğü sesletememe veya farklı, ‘yanlış’ sesletme nedenimiz, sesleri çıkarmadaki yetersizliğimiz değil alıntı sözcüğün dilimizi konuşurken alışkın olduğumuz ses düzenine uygun olmayışı ve bizim ses organlarımızın belli sesleri çıkarmaya alışkın oluşudur (Aksan, 1975, s. 428).

Ses kavramını çeşitli yönlerden ele alıp inceleyen iki alan vardır: *ses bilgisi* (İng. *phonetic*) ve *ses bilimi* (İng. *phonology*). Ses bilgisi insan gırtlakından çıkan sesleri fiziksel özellikleri yönüyle incelerken dil biliminin bir alt dalı olan ses bilimi, tüm dünya dillerindeki sesleri birbiriyle karşılaştırarak anlam ayırıcı özelliklerine göre işlevselliği yönüyle ele alıp inceler. Bir dilde anlam ayırıcı en küçük parçaya *ses birim* adı verilir (Kerimoğlu, Genel Dilbilime Giriş, 2014, s. 147). Örneğin, *baş* ve *bal* sözcüklerinde ‘ş’ ve ‘l’ sesleri anlam belirleyicidir.

Tüm bu tanımlardan yola çıkarak sözcüğün ses, biçim ve anlam özellikleri göz önünde bulundurulduğunda geleneksel dil bilgisinin öğretileriyle ‘seslerin bir araya gelerek oluşturduğu, dilin anlamlı, bölünemez, en küçük yapısı’ tanımlaması rahatlıkla yapılabilir. Fakat sözcük yalnız sözlüksel bir birim, başka deyişle sözlük maddesi değildir. Bunun ötesinde bir kavram olarak özellikle günlük konuşma dilinde var oluş biçimiyle ele alınırsa *mış gibi yapmak* söz öbeğinde olduğu gibi bu tür kullanımlarının hangi kapsamda değerlendirileceği sorunsalı önem kazanmaktadır. Eğer sözcük kavramı yalnızca yazı dilini içine alan ve bir sözlük maddesi niteliği kazanmış biçimleri içerecekse yapılan tanıma aykırı düşmez. Fakat dilin konuşurlarınca günlük konuşma dilinde yer alan hatta bazıları edebi eserlerde de yer bulan biçimler, İsa Sarı (2015, s. 28)’nın *Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme* adlı yayımlanmamış doktora

tezinde de belirttiği gibi sözcüğün 'sözlüksel olan' ve 'işlevsel olan' biçimindeki ayrımının yapılmasını gerekli kılar. Çağdaş dil bilimcilerin çoğu sözcük için belirgin hatları çizmekten kaçınmışlar, bu nedenle sözcük için onun bir özelliğini daha çok öne çıkararak *anlam birim*, *birleşke birim*, *dizim* gibi kavramları kullanmışlardır (Vardar, 2002).

Bu bilgiler doğrultusunda, modern dil bilimin öğretilerinden de yola çıkarak ve dilin tüm dil içi - dil dışı özelliklerini gözeterek fakat bu özelliklerin sınırlamalarının dışında bizce sözcük şu şekilde tanımlanabilir: Sözcük, insan sesinin nedensiz dizilimiyle oluşan, anlam ve işlev bakımından bağımsız ya da bağımsızlaşabilen ve dilin konuşurlarının ortak uzlaşısına dayalı, toplumun zihinsel sözlüğünde tarihsel süreçte oluşan yapının bireysel kullanımda son biçimini aldığı dil birimleridir. Bu tanımda da belirtildiği gibi gerek toplumların dilinde gerekse o dilin özelliklerinin en çok yansıdığı parçası olan sözcükte son söz, dilin konuşuru olan toplum söylemektedir. Fakat bireyin ortak dil havuzundan seçtiği sözcük, bireyin içine doğduğu coğrafya ve zaman, o zamana gelinceye kadar toplumun geçirmiş olduğu değişimler, diğer toplumlarla ve onların diliyle etkileşimler, moda akımların yanı sıra bireyin tercihleri, dünya görüşü, ruh durumu gibi birçok etkenle birlikte her söyleyişte âdeta yeniden yaratılır. O hâlde sözcükleri tüm yönleriyle ele alıp inceleyecek dil bilimin bir alt alanına ihtiyaç vardır.

1.3. SÖZCÜK BİLİM

Dil; iletişimin sağlanmasında, duygu, düşünce ve durumların ifadesinde genel dilde *sözcük* adı verilen birimlerle konuşur. Fakat dili, sözcüklerin gelişigüzel sıralanmasıyla oluşmuş bir yapı olarak göremeyeceğimiz gibi sözcüklerden bağımsız değerlendirmemiz de mümkün değildir. Dilin söz varlığını inceleyen bilim olarak tanımlanabilecek *sözcük bilim* (Fr. *lexicologie*, İng. *lexicology*) bir dilin sözcüklerini (Fr. *lexem*, İng. *lexeme*) çeşitli açılardan ele alıp inceleyen, dil bilimin alt çalışma alanıdır. En kısa tanımıyla *sözcük bilim* için dilin söz varlığını inceleyen bilimdir, diyebiliriz (Aksan, 1980b, s. 51).

Sözcük bilimin başlangıcı Eski Hint ve Yunan düşünörlere kadar gidebilen çalışmaları içerir. Henüz MÖ 5.-6. yüzyıllarda sözcüklerin kökeni üzerine düşünölmüş, sözcüklerle gösterdikleri nesnelere ve kavramlar arasında ilişki olup olmadığı, sözcükleri oluşturan her bir sesin bir anlam taşıyıp taşımadığı tartışılmıştır. Sonraki yüzyıllarda Ünlü Yunan düşünürü Platon (Eflatun) dilin bir adlar dizgesi olduğunu savunmuş, bu nedenle de adlandırma işinde adın kaynağı ve doğruluğı üzerine yoğunlaşmıştır. Sözcüklerin nesnelere ilişkisini, seslerin tek tek bir anlam taşıyıp taşımadığını incelemeye yönelmiştir.

Doğı'da ve Batı'da, bir yandan dil bilgisi çalışma alanındaki gelişmelerle dil incelemelerinde özellikle biçim bilimsel yöntemlerin kullanılması, diğere yandan dil akrabalıklarının ortaya çıkarılması amacıyla dillerin söz varlıklarına yönelinmesi ve dillerin eski ve yeni sözlüklerinin hazırlanarak sözlük çalışmalarının hız kazanması sözcük bilimi önemli bir alan hâline getirmiştir (Aksan, 1980c, s. 52). Türklere sözcük bilim çalışmasının en önemli örneğı olan ve Türkçenin o dönem söz varlığını en iyi yansıtan eserlerin başında Dîvânu Lugâti't-Türk yer alır. Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan ve dönemindeki dil değışimlerini, sözcük alışverişini, farklı toplumlarda sözcüğün aldığı biçimi ve zaman içinde sözcüklerdeki ses, biçim ve anlam değışimini gözler önüne seren bu eser, bu yönüyle yalnızca bir sözlük değışil etimolojik bir sözlük ve bugün disiplinler arası yaklaşım olarak değışerlendirebileceğimiz ansiklopedik bir çalışma özelliğı taşımaktadır.

19. yüzyıla gelindiğinde Batı dünyasında sözcük bilimle ilgili önemli çalışmalar göze çarpmaktadır. Dillerin söz varlığı üzerine bir yandan Yeni Gramerciler'in sözcüklerin geçirdiğı ses değışimlerini inceledikleri çalışmalar artarken bir yandan da sözcüklerin anlam özelliklerine yoğunlaşarak anlam bilimin gelişmesi, böylece köken bilgisi (etimoloji) sözlüklerinin hazırlanması yoluna gidilmiştir.

1.3.1. Sözcük Bilim Çalışmaları ve Dil Bilimdeki Önemi

20. yüzyıl dil biliminin ve yapısalcılığın kurucusu sayılan Ferdinand de Saussure (1916), kuramında, bugün bizim sözcük adını verdiğimiz anlamlı ses dizgelerini *gösterge* olarak nitelemiştir. “Gösterge bir nesneyle bir adı birleştirmeyen bir işitme imgesiyle bir nesneyi birleştirir.”

Saussure (1998, s. 70-73)’e göre dil, bir sözcükler listesi değil bir göstergeler dizgesidir. Hiçbir dil tek tek sözcüklerle konuşulmaz; sözcükler, dil bilgisi kurallarına uygun olarak değişik bağımlı biçim birimler, söz dizimsel ilişkilerle oluşturulan söz öbekleri veya cümlelerde değerini kazanır (Aksan, 2020, s. 37-43). Bu değer, Saussure’ün bağımlı biçim birimlerle (Türkçede eklerle) oluşturulduğunu söylediği, dil biliminde sözcük biçim olarak da tanımlanan dizgelerle sağlanır. Sözcük biçimlerin temeli ise sözcük birimlere dayanır. O hâlde sözcük birim, bir kavramı karşılayan *gösterenin* en küçük parçası, bir başka deyişle ek almamış, kök biçimidir. Sözlüklerde madde başı olan bu ögeler sözlük birim olarak da adlandırılmıştır (Kerimoğlu, 2014, s. 160): *ev, ağaç, git-* gibi. Bunların diğer sözcüklerle anlamlı bir ilişki kurması ve cümle içinde görev yüklenmesini sağlayan ekli biçimleri birer sözcük biçimdir: *evin, ağaçtan, gitmiş* gibi. Uzun (2004), modern dil biliminin bakış açısıyla sözcük tanımında *sözcük biçim* ve *sözlük birim* ayrımını vurgularken *baş, başı, başta, baştan, başınız* gibi sözcüklerin birer sözlük biçim; bunların ortak paydasını oluşturan *baş* sözcüğünün ise sözlük birim olduğunu belirtmiştir. Ayrıca anlamlı bölünemez parçaları için biçim birim, bir ekin bütün görünümünü de alt biçim birim¹ olarak değerlendirir. Biçim birimlerin sıralanışında öncül ve ardıl olma özelliklerine dikkat çekilmiştir² (Uzun, 2004, s. 54, 55). Böylece geleneksel dil bilgisinde çoğu durumda birbirinin yerine kullanılan *sözcük biçim, sözlük birim ve biçim birim* kavramları daha açık ifade edilmiştir.

¹ *Baş+ımız* örneğinde *+ımız* ekinin sekizli biçimlerinin bütün gerçekleştirmeleri alt biçim birimdir. (Uzun, 2004, s. 55)

² Örneğin *baş+ımız* sözcüğünde *baş* öncül, *+ımız* eki ardıldır. (Uzun, 2004, s. 55)

Saussure (1916), kuramında günlük dilde sözcük adı verilen birimlerin *gösterge* (*signe linguistique*) olarak nitelendiği, dil dediğimiz dizgeyi oluşturan bu birimlerin *gösterilen* (*signifié*) ve *gösteren* (*signifiant*) denilen, birbiriyle sıkı sıkıya bağlı iki yüzünün bulunduğunu öne sürer¹ (Aksan, 1980b, s. 54). Geleneksel dil bilgisinde de sözcüğü oluşturan iki özellik vardır: ses ve anlam. Saussure bu iki ögenin ayrılamayacağını söyler. Dilin sözcüklerini oluşturan sesler art süremde sınır konulamaz ve öngörülemez biçimde değişebilir. Bu, toplumsal koşullar, en az çaba yasası gibi pek çok etkene bağlı olarak gelişebilir fakat Saussure (1998, s. 220), dil göstergesinin seslerindeki değişimin anlamdan bağımsız, göstergenin nedensizliğine bağlı olarak geliştiğini söyler. Sözcüğün varlığı, bir arada bulunduğu diğer sözcüklerle ilişkisi ve karşıtlığına bağlıdır (Saussure, 1998, s. 54).

Saussure (1998, s. 111-115)'e göre göstergenin iki yönü vardır: birincisi göstergenin *nedensizliği*, diğeri de göstergenin *çizgiselliği*. Göstergenin nedensizliği, Eski Yunan'dan beri tartışılan sözcük ile sözcüğü oluşturan sesler arasında ilişki kurma açıklamalarına son noktayı koyar. Buna göre göstergeyi anlatmak için bir araya gelen seslerin, belirtilen nesne, durum ya da olayla ilişkisi nedensizdir, kavram için seçilen sesler toplumsal uzlaşıya (kabule) dayalıdır. Her toplum için ortak olan gösterilenin toplumdaki topluma farklı sesletimi de toplumların farklı uzlaşılarının sonucudur (Kerimoğlu, 2014, s. 31).

Göstergenin çizgiselliği, onun belirli bir dizgeye bağlı oluşudur. Bir başka deyişle sözcüğü oluşturan sesler, cümleyi oluşturan sözcükler bir çizgide sıralanır ve bu, ölçülebilir olmalıdır (Saussure, 1998, s. 115). *Çiçek* sözcüğünün 'çiçek' kavramını zihinde canlandırması için ç+i+ç+e+k seslerinin toplumsal uzlaşısı sonucu belirlenmiş sırada sesletilmesi gerekir.

¹ Bu konu ile ilgili olarak bkz. F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris: Payot, 1916 (1998)

Aslında göstergeler *nominal değer* ifade eden belirteçlerdir (Demirci, 2017, s. 50). Bu şu demektir: Gösterge, işaret ettiği kavramın kendisi değildir. 'E' ve 'v' seslerinin bir araya gelerek oluşturduğu *ev* sözcüğü *evin* kendisi değil sesi, bir başka deyişle fonetik karşılığıdır. Ses veya ses bileşkelerinin zihinde canlandırdığı biçim, *gösterilen* olarak ifade edilir ve *gösterilen* ancak toplumsal kabulle, o dilin konuşurlarının ortak kararına dayalı olarak oluşur. Bu durum, yalnız sözcükler için değil özellikle Türkçe gibi ek dizgesine dayalı dillerde yine toplumsal uzlaşısı sonucunda kavramlara anlam verme görevinin yüklendiği biçim birimler için de söz konusudur.

Saussure (1916) anlam için *değer* terimini kullanmıştır. Yapısalcı bakış açısıyla dil bilgisinde sözcük olarak adlandırılan, Saussure'dan sonra ise dil biliminde genellikle *gösterge* olarak ifade edilen kavramın tek başına anlamı vardır fakat bir dil göstergesi, değerini, içinde bulunduğu bütünün diğer parçalarıyla ilişkisi yoluyla kazanır (Bayraktar, 2018, s. 101). Göstergelerin *değeri* yani anlamı, toplumdan topluma değişiklik gösterir. Bunun yanı sıra aynı toplumda bir göstergenin *değeri* zaman içinde değişebilir, unutulabilir ya da bir gösterge birden fazla *değer* yüklenebilir. Fakat her durumda göstergenin kazandığı yeni anlam yine toplumun ortak kabulüne dayanır (Demirci, 2017, s. 52). Buna *göstergenin değişebilirliği ilkesi* denir (Saussure, 1998, s. 116). Sözcüğün zaman içinde kazandığı yan anlamlar, metafor olarak adlandırılan, benzetmeye dayalı anlam aktarmaları göstergenin birden fazla değer kazanması durumuna örnektir: *göz* sözcüğünün başlangıçta yalnızca bir organ adyken zamanla bir yönüyle başka kavramlarla benzerlik kurularak o kavramı da karşılar duruma gelmesi gibi.¹ Saussure, (1998, s. 116-117) dil göstergesinin değişebilirliğinin yine yalnızca toplumsal uzlaşısı ile gerçekleşebileceğini, bu kullanımın birey için zorunlu olduğunu ve değişim yetkisinin bireyde olmadığını savunur. Bunu da *göstergenin değişmezliği* olarak nitelendirir. Fakat dil ve dil göstergeleri aynı zamanda tarihsel süreçte sürekli bozulma eğilimindedir. Bozulma sözcüğüne açıklık getirmek isteyen Saussure, değişimin veya bozulmanın yalnızca gösterenin uğradığı ses

¹ *Dolabın gözü* tamlamasında 'bölme, bölüm' kavramlarını karşılamak üzere yan anlam kazanan sözcük, *göze gelmek* deyiminde somut anlamından çıkıp soyut bir anlam yüklenmiştir.

değişimi ya da gösterilen kavramdaki anlam değişikliği ile sınırlandırılmayacağını, bundan çok daha fazla etkenin bozulmaya sebep olabildiğini belirtir. Fakat “bu etkenler her zaman gösterenle gösterilen arasındaki bağıntının değişmesi sonucunu verirler” (Saussure, 1998, s. 120-121).

Saussure (1916) kuramının vurguladığı bir diğer özellik de dil araştırmalarında kullanılan ve *art zamanlılık (art sürem) eş zamanlılık (eş sürem)* yaklaşımıdır. Tarihsel dil bilim ve etimoloji art zamanlı yöntemi kullanırken dilin bugünkü durumu eş zamanlı yöntemle değerlendirilir. Sözcük incelemelerinde de bu iki yöntemden sıklıkla yararlanır. Eş zamanlı bakış açısına göre geçmişte hangi biçimlerde bulunursa bulunsun, başka hangi dillerden o dile geçmiş oluşturma olsun güncel dilde kullanılan, o dilin konuşurları ve dinleyenleri tarafından anlaşılacak tüm ögeler o dilin ürünüdür ve onunla bütünleşmiştir. Eş zamanlı sözcük incelemelerinde sözcüklerin belirli bir zaman dilimi içindeki değeri, kullanım biçimleri, içinde geliştiği toplumun o zamanki özellikleri ve toplumla dilin etkileşimi araştırmanın kapsamı içine girer. Bir dilin söz varlığının bugünkü durumunu değerlendirebilmek için de aynı bakış açısıyla yaklaşmak gerekir fakat sözcüklerin tarihsel süreçte hangi nedenlerle değişip dönüştüklerini belirleyebilmek için en eski biçimlerine ulaşarak bugünkü biçimini anlamaya çalışan art zamanlı yöntemin dilde ve dilin ögelerindeki değişimi anlamadaki önemi göz ardı edilemez.

Saussure’un görüşleri doğrultusunda *gösterge* kavramını yorumlayan veya bunu eleştiren bilginler olsa da bugün modern dil bilim, sözcük bilim araştırmalarında *gösteren-gösterilen* kavramları ile bunun oluşturduğu *göstergeyi* esas alıp kullanmaktadır. Amerikan yapısal dil bilim okulu temsilcilerinin görüşleriyle biçim birim üzerinde derinleşildiği görülür (Aksan, 1998, s. 51-74). Dilde anlamlı, en küçük birimler olarak, bağımlı biçim birim (bound) olarak değerlendirilen ekler ve bağımsız biçim birim (free) olarak değerlendirilen sözcükler gösterilmiştir. Bağımsız biçim birimler sözlüksel, bağımlı biçim birimler ise dil bilimsel olarak nitelendirilmiştir. Sapir, Whorf ve Bloomfield’in öncülüğündeki bu akım daha çok *betimsel dil bilim (descriptive linguistics)* yöntemiyle dile yaklaşmıştır. Bloomfield

(1984, s. 20-21)'in *Language* adlı eserinde dilin gözlemlerle ve veri temelli analizlerle tanımlanması gerektiği vurgulanmıştır. Dil bilimcinin görevi dil olgularını gözlemlemek ve betimlemektir. Bu görüş aynı zamanda dili 'doğruyanlış' yargılarından bağımsız olarak gerçek kullanım biçimleri üzerinden incelemeyi amaçlar. Dilin doğal ve toplumsal kullanım odaklı işleyişini anlamada önemli bir araç olduğunu savunur. Saussure (1998, s. 43-45) de kuramında dilin ve sözün ayrı kavramlar olduğunu vurgularken kullandığı *langua (dil yetisi, dil sistemi)* ve *parole (bireysel kullanım)* terimleriyle betimsel yöntemin dilin sistematik yapısını çözmedeki katkısına dikkat çekmiştir. Özetle betimsel dil bilim, dili olması gerektiği gibi değil olduğu gibi inceler. Amerikan yapısalcılığının diğer temsilcileri Sapir ve Whorf ise daha çok Humboldt gibi dil-kültür bağlantısını temele alarak 'Sapir-Whorf Hipotezi' olarak anılan bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Buna göre bir dilin dil bilimsel yapısı o dilin konuşurlarının dünyayı algılayışına etki eder (Kerimoğlu, 2014, s. 57).

Fransız dilbilimci Martinet (1985, s. 91-110) biçim birim konusuna farklı bir bakış açısı getirerek sözcükte anlamı ön plana çıkarmış, en küçük anlamlı birime *biçim birim (morphème)* yerine *anlam birim (monème)* demiştir.

Chomsky (1965, s. 3-4)'nin üretken-dönüşümsel dil bilgisi ise sözcükleri zihinde biçim ve anlam özellikleriyle kodlanmış *edinç* öğeleri, *zihinsel sözlüğün (lexicon)* parçaları olarak görür. Dil bilimsel kurallara göre üretilen sözcükler *edim* düzeyinde bireysel kullanıma geçerler.

Yapısal dil bilim temsilcilerinden başlayarak üretken dönüşümlü dil bilgisi, derlem dil bilimi (corpus linguistics) ve işlevsel dil bilim, (systemic functional linguistics, kullanım temelli dil bilim (usage-based linguistics) ve anlam bilim araştırmacılarının sözcük (*lexeme*) kavramını genişletmesiyle *sözcüksel birlik lexical item* terimi ortaya atılmıştır. Buna göre *şeker, düşünce, kahverengi* gibi değişik nitelikli örnekler (kök durumunda, ek almış ve birleşik sözcükler) birer bağımsız biçim birim olarak tanımlanmıştır. Üretken dönüşümsel dil bilgisi de *lexeme* terimi yerine *sözcüksel birlik (lexical item)* terimini kullanmış, (Aksan,

1980c, s. 51-74) dilde anlam taşıyan ve zihinsel sözlükte yer alan en küçük bağımsız birimler bu kapsamda değerlendirilmiştir. Buna göre insan beyinde sözcükleri ve anlamlarını depolayan bir sistem vardır ve her birey, yaşadığı dilsel deneyimlere göre farklı *zihinsel sözlüğe (mental lexicon)* sahiptir. Bu sözlükte yalnız sözcükler değil deyimler, kalıplar, bağlamlar, çağrışımlar da bulunur (Crystal, 2003, s. 212). Böylece sözcükler yalnızca biçim olarak değil anlam ve kullanım üzerinden de tanımlanır. Örneğin, *göz kulak olmak* deyiminde 'göz', 'kulak' ve 'olmak' ayrı ayrı değerlendirilmez, bir bütün olunca anlamını edinir.

1930'larda J.Trier (1931)'in ortaya koyduğu *Sözcük Alanı Teorisi'nde (Wortfeld Theorie)* sözcüğün anlamını diğer sözcüklerle ilişkisinin belirlediği yönünde açıklaması, sözcük bilimin anlam bilimiyle birlikte değerlendirilmeye başlamasına yol açmıştır (Aksan, 1980c, s. 51-74). 1950'lerde ise Saussure yapısalcılığını sözcük bilime uyarlayan Matoré (1953, s. 75-79), sözcük bilimin amacını ve yöntemini ortaya koymuş, *La Méthode en Lexicologie* adlı eserinde sözcüklerin yalnız dilsel değil kültürel ve toplumsal göstergeler olduğunu, söz varlığının toplumla sıkı ilişkili olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Dil bilimci P. Guiraud, (1964) *L'Étymologie* adlı çalışmasında dil bilimsel köken araştırmalarında yöntemini açıklar ve kullanım temelli bir yaklaşımla sözcüklerin yapısal özelliklerinin anlamları ile sıkı bağlantısına dikkat çeker. Diğer bir anlam bilimci Ullmann (1951) da kendisinden önceki araştırmacıların *sözcük alanı, kavram alanı* kuramları doğrultusundaki görüşleriyle dikkat çekmektedir. 1957'de yayımladığı *The Principles of Semantics, A Linguistic Approach to Meaning* adlı eserinde sözcük bilimin sözcüksel biçim bilim ve sözcüksel anlam bilim olmak üzere iki alanı kapsadığından söz eder. Bilgin, sözcüksel biçim bilimin sözcük, sözcük kökü ve son ekler, sözcük türetme yolları, tamlama, yerileştirme gibi konuları içerdiğini; sözcüksel anlam bilimin ise sözcüğün anlamı ve sözcük türetmenin anlam bilimsel yönünü incelemesi gerektiği görüşündedir (Aksan, 1998, s. 13).

Dil bilimin farklı kuramları, sözcüğün biçim, anlam ve işlev bakımından nasıl tanımlandığına dair çeşitli yaklaşımlar ortaya koymuştur. Tablo 3.1’de, sözcüğün bu kuramlar içindeki konumu özetlenmektedir.

Tablo 3.1. Dil Bilim Kuramlarının Sözcüğe Yaklaşımı

Kuram	Araştırmacı	Hipotez ve Yaklaşım	Sözcük Tanımı
Betimsel Dil Bilgisi - Yapısal Dil Bilim, Gösterge Bilim	Saussure	Gösteren-Gösterilen İlişkisi, Langue-Parole Ayrımı	Sözcük, dilde (lingua) gösteren ve gösterilen ilişkisine dayalı, değerini diğer sözcüklerle ilişkisi ve karşıtıllıklarıyla kazanan ve bireysel kullanımla (parole) somutlaşan toplumsal uzlaşma ürünüdür (1916).
	Bloomfield	Davranışçı Yaklaşım, Biçim Bilimsel Çözümleme (Free Morpheme-Bound Morpheme Ayrımı)	Sözcük, anlam taşıyan, en küçük, bağımsız biçim birimidir (free-morpheme) (1933, s. 178,179).
Anlam Bilim -Sözcük Alanı	Trier	Sözcük Alanı (Wortfeld) Kuramı	Sözcük, bir sözcük alanı içinde diğer sözcüklerle kurduğu ilişkilerle anlam kazanan dilsel birimdir (1931, s. 1-38).
	Matoré	Sözcük Alanı Kuramı, Sistemik Sınıflama	Sözcük, anlam ve kullanım ilişkilerine göre leksikolojik yöntemlerle sınıflanır (1953).
	Ullmann	Semantik Evrim ve Anlam Değişimleri	Sözcük yalnız biçimsel bir birim değil aynı zamanda anlam ve işlev boyutuyla birlikte değerlendirilmesi gereken bir birimdir (1951, s. 3-4).
	Guiraud	Kavram Alanı Kuramı Köken Bilimsel Ve Tarihsel Süreç Yaklaşımı	Sözcük, içinde yer aldığı kavram alanı içinde ve tarihsel süreçteki evrimi göz önüne alınarak değerlendirilebilecek dilsel birimlerdir (1964, s. 15-50).

Tablo 3.1. (devam) Dil Bilim Kuramlarının Sözcüğe Yaklaşımı

Zihinsel-Kullanım Temelli Yaklaşım	Chomsky	Evrensel Dil Bilgisi Üretken-Dönüşümsel Dil Bilgisi, Edim-Edinç, Derin-Yüzey Yapı	Sözcük, insan zihninde var olan dil bilgisel yapıda (lexicon) bu evrensel dil bilgisinin kurallarına göre üretilen, biçimini ve anlamını bu yolla kazanan birimlerdir (1965, s. 3,4).
	Bybee	Kullanım Temelli (Usege-Based) Dil Bilim	Sözcük, kullanım sıklığına bağlı olarak bellekteki izlerin biçim-anlam yönünden eşleştiği ve zihinsel sözlükte örgütlenen, değişken birimdir (2010, s. 7-15).
	Crystal	Bilişsel Yaklaşım (Mental Lexicon), betimsel-kullanım temelli yaklaşım	Sözcük, hem biçimsel hem de anlamsal yönüyle var olan ve yalnız sözlüklerdeki anlamlarıyla değil dilde gerçek kullanım örnekleriyle değerlendirilebilecek bir birimdir (2003, s. 478-480).
Toplumsal-Kültürel Yaklaşım	Humboldt	Dilsel Tipoloji, Dil-Kültür İlişkisi, Dünya Görüşü	Sözcük, yalnızca adlandırma işinde görevli bir yapı değil toplumun kültürünü, düşüncesini ve dünya görüşünü yansıtan ve şekillendiren, dilin anlam taşıyan bir birimdir (1836).
	Labov	Toplumsal Dil Bilim, Dil Değişimi (Variation), Normlaşma Ve Kurumsal Baskı	Sözcük, toplumun dilinde değişken biçimleriyle vardır (1972) ve toplumsal baskıyla norm hâline gelir (1966).
	Sapir	Sapir-Whorf Kuramı, Kültürel Dil Bilim (Dil-Kültür Etkileşimi)	Sözcükler, düşünce ve kültürle şekillenen ve bunları etkileyen birimlerdir (1921, s. 33-35).
	Whorf	Sapir-Whorf Kuramı, Dilde Görelilik, Dilin Bilişsel Ve Kültürel İşlevi	Sözcük, bireyin dünyayı kavrayış biçimini belirleyen, dilin düşünce üzerindeki etkisini yansıtan birimdir (1956/2012, s. 212-214).
İşlevsel Dil Bilim	Martinet	Dilde işlevsellik, dilin çift eklemliliği, gereklilik ve ekonomi ilkesi	Sözcük, dilin bildirişim işlevini gerçekleştirmede çift eklemli yapısından dolayı en küçük anlamlı birim ile anlamı olmayan fakat anlam ayırt etmeye yarayan en küçük biriminin etkileşimiyle oluşturulan dilsel birimdir (1960, s. 35-41).
	Halliday	Sistemik işlevsel dil bilim, üçlü işlev modeli: düşünsel (ideational), ilişkisel (interpersonal), metinsel (textual)	Sözcükler, yalnız nesnelere adlandıran etiketler değil dilde deneyimi kavramsallaştırma (ideational), toplumsal ilişkileri kurma (interpersonal) ve söylemde anlam üretme (textual) işlevleriyle anlam üretimini sağlayan birimlerdir (1985, s. 17-18).

Özetle *sözcük bilim (leksikoloji)* dil bilimin sözcükleri tüm yönleriyle inceleyen alt dalıdır. Bir dilin söz varlığında yer alan sözcüklerin türlerini, nasıl yapıldıklarını, ne anlama geldiklerini, hangi kullanımlarda türler arasında geçiş olduğunu, toplumsal ve psikolojik etkilerini inceler (Demirci, 2017, s. 159). İmer, Kocaman ve Özsoy (2011, s. 230)'un *Dilbilim Sözlüğü*'nde sözcük bilim, “bir dilin söz varlığını, sözcüklerin ve öteki söz varlığı öğelerinin yapılarını, oluşumlarını ve gelişimlerini oluşturan alan” olarak tanımlanmıştır. Karaağaç (2022)'a göre de “bir dildeki sözcüklerin kökenini, biçimsel yapısını, anlamını, kullanımını ve tarihsel gelişimini inceleyen dil bilim dalıdır ve bu alan, sözcüklerin hem bireysel hem de sistematik düzeyde nasıl işlediğini araştırır”. Sözcük bilim söz varlığında çeşitli nedenlere bağlı olarak yaşanan değişimler, toplumsal yapının ve gelişmelerin bu değişime etkileri, diğer toplumlarla ilişkiler sonucu dilin söz varlığına yeni katılan sözcüklerin durumu gibi dilin sözcüklerine ilişkin her konuyu inceleme nesnesi olarak görür.

Aksan (1998, s. 13)'in tanımıyla sözcük bilim; “Dilin söz varlığını, yani sözcüklerini, türetmede görev alan biçim birimlerini, birleşik sözcük, deyim, atasözü, kalıplaşmış söz gibi öğelerini incelemeye yönelen, bu öğelerin kökenlerini, oluşumlarını araştırarak biçim ve anlam açısından gelişmelerini saptamaya çalışan bir bilim dalıdır.” Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere Aksan, sözcük incelemelerine yalnız kök durumundaki veya ekli biçimiyle sözlük maddesi olabilecek nitelikteki öğeleri değil birleşik sözcük ve tamlama durumundaki kalıp ifadelerin yanı sıra bir dilin söz varlığında yer alan deyim, atasözü ve kalıp sözleri de sözcük bilimin inceleme alanına dâhil etmiştir. Buradan hareketle bir dilin sözcük bilimsel incelemesi; eş zamanlı, daha çok da art zamanlı yöntem kullanılarak o dilin söz varlığının her yönüyle ele alınıp değerlendirilmesi demektir.

1.3.2. Sözcük Bilim ile Ses, Biçim ve Anlam Bilim Etkileşimleri

Sözcük, dilin ses, biçim ve anlam düzeylerinin kesiştiği en temel birimdir. Bu nedenle sözcük bilimin, dil bilimin diğer alt dallarıyla olan etkileşimi dilin işleyiş

mekanizmasını anlamada belirleyici bir rol oynar. Karaağaç (2022) sözcüğü, ses ve anlam arasında biçim aracılığıyla kurulan bir ilişki ağı olarak tanımlar; ona göre sözcük, dilin bütün düzeylerinin etkileşim noktasında yer alan bir göstergedir. Sözcüklerin değişim ve dönüşüm süreçleri incelendiğinde bu değişimlerde yalnızca dilin iç yapısının değil aynı zamanda toplumsal, kültürel ve bilişsel boyutunun da etkili olduğu görülür. Bu nedenle sözcüklerin art süremdeki evrimi *dil içi* ve *dil dışı* etkenler bağlamında değerlendirilebilir.

Dil içi etkenleri dilin ses, biçim ve anlam boyutu oluşturur. Dilin sisteminde yer alan ses yapısı, biçimsel düzeni ve anlam örgüsündeki içsel ilişkiler sonucunda ortaya çıkar. Dil dışı etkenler ise dil sisteminin kullanıcıları olan toplumda yaşanan değişimler, kültür etkileşimleri, çevre değişimleri, bireysel psikolojik yansımalar gibi doğrudan dilin birleşenlerinden kaynaklanmayan fakat onlara önemli ölçüde etki eden olgulardır. Dil ve dilin temel bileşenlerinden sözcüklerin hem dil içi hem de dil dışı etkenlere bağlı olarak geçirdiği değişim ve dönüşüm, dil sisteminin işleyişinde çok yönlü değerlendirmeyi gerekli kılar.

Ses, Saussure (1916)'ün gösterge kuramında gösteren aşamasına geçişin ilk basamağında yer alır. Bir dilde görülen tüm ses olaylarını inceleyen *ses bilim* (İng. *phonology*) sesin dil içindeki kullanım ve değişimlerini sınıflandırır, kurallarını ortaya koyar ve açıklar. Dilin *ünlü (vocal)* ve *ünsüz (consonant)* seslerinde yukarıda dil içi ve dil dışı etkenlere bağlı olarak görülen ve o dilin sözcüklerinde hem biçimsel hem de anlamsal değişimleri beraberinde getirebilen değişimler *benzeşme, düşme, türeme, ikizleşme, daralma, genişleme, yumuşama, sertleşme, aykırılışma, sızıcılışma, göçüşme, ulama* gibi adlarla sınıflandırılmıştır (Saussure, 1998, s. 209-221). *Ses birim* (İng. *phoneme*) kavramı neredeyse tüm dil bilimcilerin üzerinde uzlaştığı 'bir dilde anlam ayırıcı en küçük birim' tanımıyla alan yazında yerini almıştır. Vardar (2002) bu tanıma "kesintili, işlevsel, karşıtlığa dayanan" ve Martinet (1960, s. 27-29)'in *dilde çift eklemlilik (double articulation)* kuramına gönderme yaparak "ikinci eklemlilik düzenine bağlanan" niteliklerini de eklemiştir. Buna göre Martinet, dili iki eklemli bir iskelet olarak tanımlamış, birinci eklemde anlam taşıyan birimler (*moneme*),

ikinci ekleme anlam taşımayan fakat anlam ayırt etmeye yarayan birimler (phoneme) bulunur. Örneğin, *bal* ve *baş* sözcüklerinin anlam ayırıcı ses birimleri (fonemleri) / ve ş'dir. Bu açıdan bakıldığında ses bilim, dilin fiziksel yönünü değil anlamın biçimsel sınırlarını da belirleyen bir düzlemi içine alır.

Sözcüğün ses düzleminden anlam düzlemine geçişinde bağlayıcı görev üstlenen düzenek, *biçim bilimin* (İng. *morphology*) konusudur. Böylece biçim bilim, seslerin düzenlenişinden doğan yapısal farklılıkların sözcük boyutunda anlam kazanmasını sağlayan bir ara katman işlevi görür. Dillerin sözcüklerini oluştururken seslerin sözcük dizgesindeki yeri, yeni sözcük oluşturmada (türetme ve diğer söz yapım yolları ile) işletilen sistem ve ses ile anlam arasındaki bağlantı; Saussure kuramının *gösteren-gösterilen* ilişkisinden hareketle dilin yapısal düzeni içinde sözcüğün biçimsel (yapısal) düzlemini oluşturur. Geleneksel dil bilgisinin sözcük yapımına yaklaşımı çoğunlukla *türetme* düzeyi ile sınırlı kalmaktadır. Çağdaş dil bilim ise biçim bilimi yalnız biçimsel bir çözümleme alanı olarak görmez; sözcüğün yapısını, işlevini ve anlamla etkileşimini birlikte ele alıp biçim bilimsel değerlendirmede bulunurken hem sözcük türetmenin kapsamına giren dil özellikleri hem de sözcüğün diğer sözcüklerle ilişkisi, cümle içindeki konumu gibi bütüncül bir yaklaşımı benimsemiştir (Vardar, 1998, s. 41). Bu bağlamda Bloomfield (1933, s. 178-179) biçim ile anlam arasındaki bağı açıklarken *biçim birim* (*morpheme*) kavramını “anlam taşıyan en küçük birim” olarak tanımlar. Bu nedenle biçim, anlamın yüzeydeki görünümüdür. Bu anlayış, biçim bilim ile anlam bilimin kesiştiği noktada yer alır ve dildeki her sözcüğün ses, biçim ve anlam yönüyle bütüncül değerlendirilmesi gerektiği görüşüne katkı sağlar.

Sözcüğün anlam boyutu, yalnızca sözlükteki karşılığının ötesinde dilin zihinsel, toplumsal ve kültürel özelliklerini de kapsar; bireysel kullanımlarla yeniden yaratılır, toplumsal uzlaşıyla kalıcılığını kesinleştirir. Bu nedenle sözcüğün dil içindeki konumunu ve nitel varlığını açıklayabilmek, sözcük bilimle anlam bilim ve ad bilim, toplum dil bilim, ruh dil bilim gibi alt disiplinlerinin ortak çalışmasını gerektirir.

Anlam, kısaca dildeki bir birimin zihinde uyandırdığı kavram, tasarım ya da düşüncedir. *Anlam bilim* (Fr. *sémantique*, İng. *semantics*), sözcüklerden hareket ederek sesle düşünce arasındaki ilişkiyi araştırır. Saussure (1998, s. 169) sözcük ile onun işaret ettiği duygu ve düşünce arasındaki bağı anlatırken kâğıt metaforunu kullanmış, “Düşünce kâğıdın ön yüzü, ses ise arka yüzüdür. Bir yüzü kesmeden diğerini kesemezsiniz.” diyerek sözcüğün de işaret ettiği kavramdan ayrılamayacağı çıkarımında bulunmuştur. Bilgin, *signifié* (*işaret edilen*) terimiyle zihindeki düşünceyi yani kavramı, *signifiant* (*işaret eden*) terimi ile de ses imajını yani sözcüğü anlatmıştır. Saussure (1998, s. 54), ‘düşünce’, ‘töz’, ‘değer’ gibi terimleri anlam kavramını karşılamak için kullanır. Sözcüğün varlığı, bir arada bulunduğu diğer sözcüklerle ilişkisi ve karşıtlığına bağlıdır.

Saussure’ün öncülüğünü yaptığı yapısalcı anlam anlayışı, daha sonraki dil bilimciler için referans noktası olmuştur. Bloomfield (1933, s. 139-140) ve davranışçı (behaviorist) yaklaşım, anlamı dil dışı bir olgu olarak değerlendirir ve *uyaran-tepki* (*stimulus-response*) modeliyle açıklar. Anlamın, çoğu zaman konuşurun tepkisiyle ortaya çıktığı ve bu nedenle dil bilim incelemeleri için fazla öznel olduğu görüşündedir. Bir başka deyişle sözcük, bir davranış işareti, anlamsal bağlamın yarattığı tepkiyle ölçülür. Onun yaklaşımı gözlemlenebilir dil davranışına dayalı, biçim merkezli anlam anlayışıdır.

Sapir (1921, s. 207-209) ise anlamın kültürden bağımsız düşünülemediğini savunur. Ona göre dil, dünyayı kendine özgü biçimde sınıflandıran bir sistemdir. Bu bakımdan yalnızca birey değil dilin konuşuru olan toplum da sözcüğün anlamının oluşmasında belirleyicidir. Bu nedenle sözcükler, ait olduğu kültürün *gerçeklik tasarımı*ni temsil eder. Onun bu düşünceleri Whorf (1956/2012, s. 212-214) tarafından *dilsel görelilik* (*linguistic relativity*) kuramıyla geliştirilmiştir.

Trier (1931, s. 12-15)’in *sözcük alanı* (*wortfeld*) kuramında sözcüğün anlamının tek başına değil diğer sözcüklerle ilişkisi yoluyla belirlendiği görüşü ileri sürülür. Bir kavram alanındaki sözcükler birbirine göre konumlanır. Biri değiştiğinde

diğerinin de anlam alanı kayar. Böylece anlam, bir dizge içindeki konumuna göre değer kazanır. Bu, anlamın görelî ve sistemik oluşuyla açıklanabilir.

Ullmann (1951) ise anlam değişmelerinin zaman içindeki değişmelerini inceleyerek sözcük alanı kuramına dinamik bir boyut kazandırır ve anlam değişmelerini *semantik evrim* kavramıyla anlatır. Ona göre anlam değişmelerinin temel nedenleri arasında benzetme, mecaz, halk etimolojisi, duygusal çağrışım ve toplumsal değişim yer alır. Anlam hem psikolojik hem de toplumsal süreçlerin etkisiyle gelişir (Ullmann, 1962, s. 204-205). Bir başka deyişle dilsel değişim, yalnızca dizgesel ilişkilerin değil kültürel etkileşimin ve bireysel kullanımın sonucudur. Ullmann bu yönüyle hem Saussure'ün yapısalcı görüşünü hem de daha erken dönemde Humboldt'un dilin kültürel ve düşünsel işlevine ve dinamik yapısına vurgu yapan görüşünü uzlaştırır. Dil-düşünce ikilisinin birbirinden ayrı değerlendirilemeyeceği görüşünü savunan Humboldt (1836, s. 54-55)'a göre anlam, yalnız dil içi bir değer değil dilin düşünce biçimidir. Onun yaklaşımında her dil, bir *dünya görüşünü (weltansicht)* yansıtır ve sözcükler bu düşünce biçiminin somutlaşmış hâlidir. Bu nedenle sözcüğün anlamı bireysel olduğu kadar kültürel bir üretilerdir.

Üretken-dönüşümsel dil bilgisi yaklaşımının öncüsü Chomsky (1965, s. 16-17) anlamı, *derin yapı (deep structure)* ile *yüzey yapı (surface structure)* arasındaki dönüşüm ilişkisiyle açıklar. Ona göre anlam, zihinsel temsil sisteminin ürünüdür. Sözcükler zihindeki kavramların biçimsel yansımalarıdır, bir başka deyişle "doğal dilin üretici gücü"dür.

Kullanım temelli dil bilimsel görüş, anlamı tanımlarken konuşurun dilinde sözcüğün kullanılma sıklığını temel alır. Bu kuramın öncülerinden Bybee (2010, s. 27-28), bir yapı veya sözcüğün ne kadar sık kullanılırsa o kadar kalıcı hâle geleceğini savunur. Anlamın, kullanımın bilişsel izleriyle oluştuğunu, toplumsal uzlaşının bunda etkili olduğunu anlatır.

İşlevsel dil bilimin öncüsü Martinet (1960, s. 159-161) ise anlam değişimini en az *çaba ilkesi (Zipf Yasası)* ile açıklar. Sözcüğün anlamı, dildeki iletişimsel işleve göre düzenlenir. Ona göre sözcükte görülen biçimsel değişiklikler anlamın korunması için yapılıdır ve bunda amaç, dilin maliyet-etkin (ekonomik) kullanımınıdır.

Crystal (2003, s. 212) da anlamı dilin yaşayan, canlı ve dinamik özelliği ile açıklar ve dillerin toplumsal değişimlere bağlı olarak sürekli yeni anlamlar ürettiğini söyler. Kısaca anlam, dinamik bir uyumlanma sürecinin ürünüdür.

Labov (1972, s. 120-122) ise anlamı toplumsal dil bilim açısından ele alır. Sözcüğün anlamının konuşurun toplumsal kimliği, yaşı vb.ne göre değişebileceğinden söz eder.

Tüm bu görüşler değerlendirildiğinde sözcüğün anlamının üç temel yaklaşım etrafında biçimlendiği söylenebilir: yapısal, biçimsel ve toplumsal-işlevsel. Yapısalcı bakış açısıyla anlam, *değer* terimiyle karşılanmış ve bu değer göstergelerin dilin diğer öğelerle kurduğu ilişkiler ve karşıtıklarla belirleneceği savunulmuştur. Biçimsel yaklaşım; sözcüğün anlamının, gözlemlenebilir biçimsel özellikleri ile doğrudan ilgili olduğunu, dilin içinde bağlamın ve kullanımın anlamın oluşmasında etkili olduğunu vurgular. Toplumsal-işlevsel yaklaşım ise anlamın yalnızca dil içi değil dil dışı etkenlere de bağlı olarak toplumsal, kültürel olgularla biçimlendiğini ve toplumda ortaya çıkan değişimlerle değişebildiğini söyler.

Anlamın *gösterilen* boyutunun ötesinde toplumsal uzlaş, bağlam ve kullanım düzleminde de ele alınması gerektiğine yönelik görüşler, çağdaş Türk dil bilimi çalışmalarında da yankı bulmuştur. Vardar (1998, s. 41), anlamı göstergenin ses ve kavram boyutunu öne çıkararak “gösteren-gösterilen” ilişkisi çerçevesinde açıklamıştır. Anlamın sözcükler arası karşıtıklardan doğduğunu belirten Vardar (2002, s. 30-32), sözcüklerde biçimin anlamı taşımakla kalmayıp yeniden ürettiğini belirtir.

Karaağaç (2022) ise anlamı, göstergenin zihinsel çağrışım gücü üzerinden tanımlar. Ona göre anlam, sözcüğün yalnızca dış dünyaya gönderimi değil, aynı zamanda konuşurun belleğinde uyandırdığı kavramsal yansımadır.

Başkan (2018, s. 56-58) ise anlamı, dildeki yapı ile kullanım arasındaki bağı kuran bir işlev olarak değerlendirir. Ona göre bir dil biriminin anlamı, kendi başına değil bulunduğu yapının bütününde kazandığı değerdir.

Bu günkü dil bilimin *anlam* tanımı Aksan'ın tanımıyla örtüşmektedir. Aksan (1965, s. 170) anlamı "bir insanın kelime aracılığıyla açığa vurduğu veya bir başka kimseye naklettiği ve aynı dil birliğinden kimselerin zihninde birbirine eş veya yakın olarak beliren bir kavram-düşünce-duygu birleşimi" olarak tanımlamıştır. Bu tanım, dilin yalnızca bir göstergeler sistemi olmadığını aynı zamanda zihinsel, toplumsal ve kültürel ve kullanım odaklı bir yapının ürünü olduğunu vurgulamaktadır.

Dil bilimin önemli bir çalışma alanı olan *anlam bilim* (İng. *semantics*), dili anlam düzleminde incelemeye alan, *göstergenin gösterilen* ögesini daha çok dikkate alarak *gösteren-gösterilen* arasındaki ilişkiyi eş sürem ve art süremde değerlendiren ve sözcüğün anlam düzleminde görülen değişimleri dilsel yapıların içeriği ile ilgili sorunları araştıran bilim dalıdır (Vardar, 2002, s. 18). Felsefenin sınırları içine giren pek çok alanla ilgili olan anlam bilim; dildeki göstergelerin kavramsal içeriklerini, bu içeriklerin zihinde ve toplumda nasıl biçimlendiğini ve zaman içinde nasıl değişebildiğini ortaya koyar. Ullmann (1962, s. 204-205) dilin canlı ve hareketli yapısını vurgulayarak sözcüklerin anlamlarındaki değişimlerin dilin bu özelliğinin kaçınılmaz sonucu olduğunu söyler. Lyons (1977, s. 33) da benzer görüştedir ve bir dil biriminin anlamını, anlamsal ilişki içinde bulunduğu diğer birimlerle ilişkisinin belirlediğini söyler. Dolayısıyla anlam sabit değildir, kullanımla bağlam içinde yeniden tanımlanır ve değişir (Lyons, 2002, s. 137). Onun bu görüşü, anlamın bireysel kullanıma ve toplumsal uzlaşmaya dayalı özelliğini vurgulaması bakımından önemlidir.

Felsefenin araştırma yönteminden ayrı olarak *anlam bilim*, sözcüklerle nesne arasında değil kavram arasındaki bağı bulmaya çalışır. İlişkili olduğu diğer bir alan olan *ad bilim* ise kavramlardan yola çıkarak bu kavramların değişik dillerdeki adlandırılış biçimini inceler. Sonuç olarak bu iki alan, bir dilin söz varlığının incelenmesinde sözcük bilimiyle birlikte değerlendirilecek, bu bilim dalını destekleyici alt disiplinlerdir. Ad bilim, kısaca, dilin isimlendirme işlevi ile ilgili alanı kapsar. Özel adlar, yer adları, kişi adları gibi tarihsel, kültürel ve toplumsal etkilerin en çok gözlemlenebildiği dil bilim sahasıdır. Ad bilimin alt dallarından *onomastik* (İng. *onomastics*), kişi adlarının kökeni, yapısı ve tarihsel evrimi ile ilgilenirken *toponimi* (*toponymy*) coğrafi adları, çevre ve yer adlarını inceler; *köken bilimi* (*etimoloji*) ile hatta *halk etimolojisi* (*köken yakıştırma*, İng. *folk etymology*) doğrudan ilişkilidir.

1.3.3. Türklerde Sözcük Bilim Çalışmaları ve Dîvânu Lugâti't-Türk

Türklerde sözcük bilim çalışmalarının tarihî temeli dilin toplumsal ve kültürel bir varlık olarak kavranmasıyla doğrudan ilgilidir. Türk dili tarih boyunca geniş bir coğrafyaya yayılmış, bu süreçte farklı uygarlıklarla etkileşimde bulunmuş, bu etkileşim onun diline ve sözcüklerine önemli ölçüde etki etmiştir. Türk dilinde sözcük bilincinin kökleri Orhun Yazıtları'na kadar uzanır. Yazıtlarda dilin yalnız bir iletişim aracı değil ulus bilincinin ve kimliğinin taşıyıcısı olduğu düşüncesi açıkça görülür. Metinlerde sözcük seçiminden, ses düzeni ve söyleyiş biçimine kadar birçok özellik, dilin bir kültür ögesi olduğu bilincinin oluştuğunun göstergesidir (Akalin, 2012, s. 6). Bu bilinç, Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânu Lugâti't-Türk'teki yaklaşımına doğrudan zemin hazırlamıştır. Orhun Yazıtları'nda görülen sistemli dil anlayışı Dîvânu Lugâti't-Türk'te dilsel gözlem, tanımlama ve sınıflandırma düzeyine ulaşır.

Kâşgarlı Mahmud'un 11. yüzyıl Türkçesinin ses bilgisi ve biçim özellikleriyle ilgili bilgileri, söz varlığının gücünü, inceliklerini sergilediği Dîvânu Lugâti't-Türk Türklerde sözcük bilim çalışmalarının en önemli tanıklarından biridir. Hakaniye lehçesiyle yazılan ve dönemdeki diğer Türk halklarının lehçelerinin söz varlığını

derleyen bu eser aynı zamanda Türk dilinin ilk sözlük ve ilk dil bilgisi kitabı özelliğini taşır. Dilin söz varlığının o dili konuşan toplumların yaşadığı coğrafya, kültürü, yaşayış, inanış ve gelenekleri ile ilgili olduğunun bilinciyle eserde bu alanda da bilgilere yer vermiştir. Bu özelliğiyle de bir ansiklopedi niteliği taşıyan eserin sözlük bölümünde; tanımladığı hemen her sözü, içinde geçtiği örnek cümleler, şiirler, atasözleri ve deyimlerle açıklamaya çalışan Kâşgarlı Mahmud'un bu yöntemi, bugün çağdaş sözlük biliminde de uygulanmaktadır. Türk sözlük biliminde açtığı çığır, Kâşgarlı Mahmud'a Türk sözlükçülüğünün atası unvanını kazandırmıştır (Akalin, 2019, s. 47). Kâşgarlı Mahmud, dil sistemli sözcüğü oluştururken Türk dillerinden derlediği sözcüklerin ses, biçim ve anlam özelliklerini toplumsal işlevi ile ilişkilendirerek açıklamıştır (Akalin, 2012, s. 9-10).

1.3.3.1. Dîvânu Lugâti't-Türk'ün Söz Varlığı

Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânu Lugâti't-Türk adlı eseri Türk dilinin yalnız tarihsel değil aynı zamanda sözcük bilimi açısından en kapsamlı ilk kaynağıdır. Kâşgarlı Mahmud'un bu eseri XI. yüzyıl Türk topluluklarının söz varlığına dair önemli verileri bugüne ulaştırmıştır. Carl Brockelmann (1928)'in yayımladığı *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmud al-Kaşgaris Divan Lugat at-Türk* adlı eserde 7.993 söz bulunmaktadır. Besim Atalay (1943)'in Dîvânu Lugâti't-Türk Dizini "Endeks" adlı çalışmasında ise eserde 8.783 adet sözcük tespit edilmiştir. M. Vefa Nalbant (2008)'in *Divânü Lûgati't-Türk'te İsim* adlı çalışmasında ise 5.147'si isim, 3.477'si fiil olmak üzere, madde başı 8.624 sözcüğün olduğu belirtilmiştir. Verilerdeki bu farklılık, eserde madde başı sözlerin yanı sıra madde içinde geçen sözlerin de bazı çalışmalarda söz varlığına katılmasıdır (Akalin, 2019, s. 67).

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün söz varlığı yalnızca genel Türk dilinde kullanılan sözleri içermez; Uygur, Oğuz, Türkmen, Kırgız, Çiğil, Yağma, Argu ve diğer Türk topluluklarının kullandığı lehçelerde hatta bu lehçelerin çeşitli ağızlarında kullanılan sözcükleri de kapsar. Kâşgarlı, eserinin söz varlığına ilişkin bilgi verdiği bölümde; bu eserde dilde yaşayan sözcüklere yer verdiğini, kullanım sıklığı

azalmış ya da yok olmuş sözlere eserine almadığını belirtir (Akalin, 2019, s. 68). Aynı kavramı karşılayan göstergelerdeki boylar arasında gözlemediği ses ve biçim değişikliklerini ortaya koyan eser, bu yönüyle bugün betimsel ve işlevsel yöntemlerle ifade edilen dil bilim çalışmalarına kaynaklık edecek niteliktedir.

Sözlerin verilisinde alfabetik bir sıralamanın olmadığı, harf sayısı ve harflerin niteliklerine göre bir sıralamanın gözetildiği eser, Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla Arapçanın dil bilgisi özelliklerine göre yazılmış olsa da Türkçenin bin yıl öncesinin söz varlığını yansıtmaya bakımından oldukça değerlidir (Akalin, 2019, s. 69).

Eserde dikkat çekici bir diğer özellik, Kâşgarlı'nın sözlük bilimi ilkelerini gözeterek toplumca müstehcen sayılan, kaba sözlere de eserinde yer vermiş olmasıdır. Bu sözler tanımlarıyla ve örnekleriyle birlikte verilmiştir. Eserin sözlük bölümü incelendiğinde geçmişteki Türk lehçelerinin ortak söz varlığında yer alan bazı sözlerin günümüz Türkçesinde kullanılmadığı, bazı sözlerin de ses ve anlam değişikliğine uğramış biçimleriyle varlığını sürdürdüğü görülür. Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçen *aldı, emdi, ezdi, keçe, keçi, kara* 'siyah' *kırk, taradı, uzak, yakın, yıl, yurt, yük* gibi çok sayıdaki söz bugün Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır. Bazı sözler ise küçük veya büyük ses farklılıklarıyla veya anlam değişimleriyle günümüze ulaşmıştır: *āç>aç* 'aç (tok karşıtı)', *bulıt>bulut*, *keyik>geyik*, *kümüş>gümüş*, *adıg>ayı*, *eğgü>eygü>eyi>iyi* gibi bazı sözlerde ses farklılıkları gözlenirken; *alkış* 'dua etme, övme'>*alkış* 'bir şeyin beğenildiğini, onaylandığını anlatmak için el çırpma' *atadı* 'ad verdi'>*atadı* yetkili bir kişiyi göreve getirdi, görevlendirdi' *yaman* 'kötü, rezil, herhangi bir şeyin en kötü olanı'>*yaman* 'güç, etki veya beceri bakımından alışılmışın üzerinde olan kişi' gibi sözcüklerde ise anlam değişiklikleri ortaya çıkmıştır (Akalin, 2019, s. 124-125).

Dîvânu Lugâti't-Türk, bu çalışmanın konusu kapsamında özellikle dilde ve dilin sözcüklerinde görülen ses, biçim ve anlam değişimini ortaya koyması bakımından oldukça değerli bir eserdir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak açıklanacak *köken yakıştırmanın (halk etimolojisi, İng. folk*

etymology) Türkçede erken dönem örneklerini bu eserde bulmak mümkündür. Dilin kendine özgü sisteminin olanakları kullanılarak, bilinmeyen bir kavramın karşılanmasında çağrışım yoluyla dilde bilinen öğelerin kullanılması olarak açıklanabilecek *köken yakıştırma* en çok yer adlarında ve özel adlarda görülmektedir. Kâşgarlı, kimi zaman Türkçe bir sözcüğü Arapça ya da Farsça bir sözcüğe dayandır. Örneğin, *Türkmen* < *Türk manend* sözcüğünden bozulmuştur, 'Türk gibi' anlamına gelir, der. Kimi zaman ses olaylarıyla bir bir kökene dayandırır. Örneğin, *böng kişi* 'iri yarı kaba kişi' sözcüğünün *şabang* 'demirden yapılmış baston' sözcüğünün kısaltılmış biçimi olduğunu söyler. Kimi zaman da söz yapım yollarından yararlanır, biçimsel değişimleri öne sürer. Örneğin *tonat-* 'donatmak, giydirmek' eyleminin aslının *ton at-* 'giysi göndermek' olduğunu, sözcüğün biçim değişikliğine uğradığını söyler (Şen, 2025, s. 41-52). Bu sözcüklerdeki ses, biçim ve anlam değişimleri bugün dil bilimsel olarak başka türlü açıklanıyor olsa da Aksan (2024)'ın tanımıyla *bilgince yakıştırma* kapsamında değerlendirilebilecek, belli bir dönemdeki geniş bir coğrafyayı ve kültürünü içine alan Türk dilinin köken yakıştırma örneklerini sunması ve inceleme yöntemi açısından bu eser oldukça önemlidir.

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün söz varlığı incelendiğinde Türk kültürüne ve tarihine ilişkin önemli veriler elde edilebilmektedir. Burada yer alan sözler; Türklerin aile yapısı, akrabalık ilişkileri, eski ve yeni inanışları, devlet yapıları, yemeklerinin yanı sıra ticaret, ulaşım, haberleşme gibi toplumsal yaşamlarını ortaya koyan önemli bir kaynak niteliğindedir. Söz varlığı ile birlikte verilen bu tür bilgiler Türk sözlükçülüğünde eseri bir sözlük atlası konumuna getirmektedir. Eser ayrıca Türkçenin söz varlığını belgeleyen, sözcüklerin köken, ses, biçim, anlam özelliklerini ayrıntılı olarak sunan yapısıyla Türklerde ilk dil bilim çalışması olarak değerlendirilebilir.

1.3.3.2. Dîvânu Lugâti't-Türk'te Alıntı Sözler

Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk'te 11. yüzyılın Türk dünyası söz varlığında yer alan sözlere yer vermiştir. Bu söz varlığı yalnızca Türkçe kökenli

sözleri değil dönemin Türk halkının kullandığı yabancı kökenli sözleri de içinde barındırmaktadır. Dîvânu Lugâti't-Türk'te Çince, Moğolca, Hintçe (Sanskritçe) Hotence, Hoten Sakacası, Kençekçe, Toharca, Soğdca, Grekçe, Farsça, Arapça, Tibetçeye ait 264 sözcük tespit edilmiştir. Bu da 6.730 madde başı sözcüğe oranlandığında eserde %4 oranında yabancı dillerden alıntılanmış sözcüğe karşılık gelmektedir (Sertkaya, 2009, s. 10).

Kâşgarlı (2023), eserinde Türkçe olmayan sözcükleri belirtirken onları doğrudan 'yabancı' sözcük olarak nitelemez fakat sözcüğün kaynağını belirtir: Arapça, Farsça, Soğdca gibi Dönemin Türk dünyasının diğer topluluklarla yoğun kültürel ve ticari etkileşimi göz önüne alındığında bu eserin, dil dışı etkenlerin söz varlığına etkisinin bilinciyle kaleme alındığını söylemek mümkündür.

2. BÖLÜM

TÜRKÇENİN SÖZ VARLIĞINDA OLUŞUM, DEĞİŞİM VE YENİLENME SÜREÇLERİ

2.1. SÖZ VARLIĞI

Bir dilin içindeki en küçük birim sayılan sesler dil dizgesinde bir araya gelerek morfepleri, sözcükleri, sözcükler de belirli bir düzende bir araya gelerek cümleleri oluşturur. Dil felsefesi üzerine çalışmalarla tanınan ve “sözcük atomcusu” olarak anılan Gilbert Ryle (1953, s. 167-186) dilin temel yapı taşıını sözcük olarak görür. Bor, (2011, s. 21) Ryle’in bu görüşünden yola çıkarak sözcüklerin dilin temel unsurları, cümlelerin ise sözcüklerin oluşturduğu anlık oluşumlar olduğuna vurgu yapar.

Korkmaz (2003, s. 100) Gramer Terimleri Sözlüğü’nde ‘söz varlığı’ madde başını ‘kelime hazinesi’ maddesine yönlendirerek “bir dilin bütün kelimeleri; bir kişinin ya da bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı” olarak tanımlamıştır.

İmer, Kocaman ve Özsoy (2011, s. 233)’un *Dilbilim Sözlüğü*’nde *söz varlığı*’nın (*vocabulary*) tanımı, “bir dilin sözlüksel birimlerinin ve sözlükçesinin tümü; sözlüksel birimlerin oluşturduğu açık dizge” olarak verilmiş ve ‘sözcük dağarcığı’ teriminin de bu anlama geldiği belirtilerek söz varlığının etken ve edilgen olmak üzere iki yönlü olduğu dile getirilmiştir. Buna göre *etken söz varlığı* (*active vocabulary*) “kişinin günlük konuşmasında, her konumda ve ortamda kullandığı sözlüksel birimlerin tümü” olarak tanımlanmış, bu birimlerin, kişinin eğitim düzeyine, ilgi alanlarına göre değişim gösterebileceğine vurgu yapılmıştır. *Edilgen söz varlığı* (*passive vocabulary*) içinse “kişinin anladığı ancak günlük kullanımda sıkça kullanmadığı sözlüksel birimlerin tümü” tanımı yapılarak edilgen söz varlığının etken söz varlığından iki-üç kat fazla olduğu belirtilmiştir. İmer,

Kocaman ve Özsoy'un bu tanımı, çalışmada kuramsal çerçevesi çizilen sözcüğün sözcük bilimsel değerlendirmesinde dil içi ve dil dışı etkenleri içine alan, aynı zamanda kullanım odaklı olarak konuya yaklaşan bakış açısıyla yapılmıştır.

Berke Vardar (2002, s. 182) *söz varlığı* için *söz dağarcığı* (İng. *vocabulary*) terimini kullanmış, "bir bireyin kullandığı ya da bir bütüncede yer alan sözcüklerin tümü" olarak tanımlamıştır. Benzer biçimde Banguoğlu (2019, s. 141) da bu kavramı tanımlarken *kelime dağarcığı* terimini tercih etmiş, konuyu biçimsel ve geleneksel dil bilgisi anlayışına dayalı olarak değerlendirmiştir. Banguoğlu'na göre her dilde anadiline ait bir *temel kelimenin (mot primitif)* vardır ve yaşayan bir varlık olan dil, bu temel kelimelerin yanına zamanla kendi türetim ya da birleşim yollarıyla yeni kelimeler ekleyerek ve başka dillerden sözcükler alarak kendini genişletip zenginleştirir, eskiyenleri düşürür ve böylece *kelime dağarcığı* oluşur. Banguoğlu, atasözleri ve deyimler gibi kalıpları da kelime dağarcığının üyeleri saymıştır.

Aksan (1981, s. 112) ise söz varlığına; bir dilde yalnızca bazı seslerin dizilişiyile oluşmuş yapılar, kodlar ya da dil bilimdeki adıyla *göstergeler* olarak bunun yanı sıra dilin konuşuru olan toplumun dünyayı algılayış biçiminin, kavram haritasının, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı olarak bakılması gerektiğini söyler. (Aksan, 1996, s. 6-8). Bir dilin yalnızca sözcüklerini değil sözcük türetmekle görevli biçim birimlerini, sözcüklerin bir araya gelerek oluşturdukları birleşik yapıları, kalıplaşmış sözlerini, atasözleri ve deyimlerini de söz varlığı içinde değerlendirmiştir. Bir dilin söz varlığı, o dili konuşan toplumun kültürü, yaşam biçimi, inançları, değerleri, diğer toplumlarla ilişkileri gibi özelliklerine ilişkin önemli ipuçları verir (Aksan, 1996, s. 6-8). Dilin konuşuru, bu özelliklere göre çevresini algılayıp anadilinin adlandırdığı sözcüklerle kavramları karşılar. Bu dizge iki yönlü işler: Aynı konuşur, kavrama ad olan sözcüklerle ona ait dünyayı yaratır ve içinde yaşadığı toplumu bu sözcüklerle biçimlendirir. Aksan (1998, s. 8)'in "Dil, insan topluluklarının kültür birikiminin aynasıdır." ifadesi dili toplumun kültür dünyasını yansıtan bir araç olarak gören Sapir (1921, s. 207)'in "Dil dünyayı biçimlendirir. (Language shapes thought.)" görüşüyle örtüşür. Bu, söz varlığının

belirlenmesinde, dilin iç dizgesiyle toplumsal ve kültürel çevrenin etkisini bütünleştiren, kısaca dil içi ve dil dışı öğeleri bütünleştiren, betimleyici ve çok yönlü bu bakış, yapısal, işlevsel ve toplumsal dil bilim kuramlarını söz varlığı düzeyinde buluşturur. Bu anlayış, dilin yalnızca bir iletişim aracı değil bir kültür taşıyıcısı olduğu gerçeğini dil bilimsel düzlemde temellendirmektedir.

Özcan Başkan (2006, s. 162)'ın *dil içi dünya görüşü* olarak adlandırdığı, dillerin birbirinden ayrı dünya görüşüne, anlama ve anlatma yollarına sahip olduğu anlayışı ilk kez Alman dil bilimci Humboldt (1836)¹ tarafından *dilin iç yapısı (innere sprachform)* terimiyle ileri sürülmüştür. Bilgine göre; dil ile toplum arasında sıkı bir ilişki vardır. Toplumun tüm özellikleri, onun dilinde kendini gösterir ve bu, kuşaktan kuşağa aktarılır (Kerimoğlu, 2014, s. 246). Bir dilin söz varlığı incelenerek o dili konuşan toplumun maddi ve manevi kültürü, diğer toplumlarla ilişkileri, tarihinde başından geçen önemli olaylar, savaşlar, yaşayış biçimi, inançları, gelenek görenekleri, mizah anlayışı, toplumda hoşya giden ve hoşya gitmeyen kavramlar gibi pek çok ayrıntı, araştırmacılar için gerçekçi kanıtlar sunar (Aksan, 1975, s. 430).

Bir dilin konuşurlarının düşünüş ve anlatış özelliklerinde ve zihinlerinin çalışma şeklinde kendini gösteren dilin iç yapısı toplumların ruhunu ifade eder. Bu nedenle dilleri temelde birbirinden ayıran, her dile ayrı bir kimlik kazandıran, ses ve biçim özelliklerinin yanı sıra o dilin iç yapısıdır. Dilin konuşulduğu toplumun kültürüyle sıkı ilişki içinde olduğu görüşü ve Humboldt'un vardığı yargılar bugün birçok dil bilimcinin üzerinde uzlaştığı konulardır. Bir dilin söz varlığının incelenmesi, o toplumun yaşayış biçimi, inançları, gelenekleri, doğayla etkileşimleri, diğer toplumlarla ticari, siyasi ve kültürel ilişkileri, savaşları gibi birçok özellikleri ve geçirdiği değişimler konusunda önemli bilgiler sunar.

¹ Bu görüş, Türk dil biliminde Doğan Aksan tarafından yorumlanarak dil ile kültür arasındaki sıkı ilişki vurgulanmıştır. Bkz. (Aksan, Anadili, 1975, s. 430)

Bireyler doğuştan getirdikleri kalıtsal özelliklerinin yanı sıra yaşadıkları çevre ile etkileşimlerinden ve diğer bireylerle iletişimlerinden ortak bir dünya görüşü ortaya çıkarırlar. Bundan, toplum yaşamının en önemli öğelerinden dilin etkilenmemesi düşünülemez. Aslında bu etkileşimin çift yönlü olduğu yani dilin dünya görüşünün biçimlenmesine, dilin konuşurlarının dünya görüşünün de dilin değişip gelişmesine etki etkisinden söz edilebilir.

Başkan (1983, s. 151-172), her insan topluluğunun belirli çevre koşulları içinde bir “yaşama düzeni” edindiğini ve bu düzeni sürdürmek için diğer bireylerle iş birliği içinde bir *bildirişme düzeni* oluşturduğundan söz eder. Bu dizge *kalıtsal özellikler - çevre koşulları - yaşama düzeni - dünya görüşü - dil kurgusu* döngüsünden oluşur (Şekil 2.1).



Şekil 2.1. Bildirişim Dizgesi (Başkan, 1983)

Türkçe açısından *dil içi dünya görüşü* ele alınacak olursa ilk Türkçe yazılı metinlerden günümüze değin toplumun geçirdiği değişimi, dünyayı algılama biçimindeki farklılığı görmek mümkündür. Yalnızca sözcüklerde değil sözcük gruplarında, deyimlerde ve atasözlerinde de toplumun dünyayı algılayış biçimine bağlı olarak anlam değişmiş, bazı kavramlar yeni sözcüklerle karşılanmıştır. Kısacası sözcük ve onun gösterdiği kavram, toplumdaki ve toplum içinde zamana bağlı olarak değişebilmektedir.

Saussure (1998, s. 36-39)'e göre dil; Aristo'nun dili bir uzlaşma olarak gören anlayışının devamı niteliğinde, insanın doğuştan hazır olarak sahip olduğu bir yapı değil toplumun yani bireylerin ortak ürünüdür. Dilin konuşurları, bu ortak yapının getirdiği kuralları bilir. Dilin ses, biçim, anlam özelliklerinin yanı sıra dilin içinde olgunlaştığı toplumsal yapı, değerler, psikolojik unsurlar, çevresel koşullar vb. tüm özelliklerini içine alan bu geniş alana Saussure, *lingua* adını vermiştir. Dilin konuşuru olan her birey, toplumun diğer bireyleriyle anlaşmak için bu yapıyı bilir.

Hemen her dil konuşarak iletişim sağlamada sözcükleri kullanır. 20. yüzyıl dil biliminin ve yapısalcılığın kurucusu sayılan Ferdinand de Saussure, kuramında, anlam taşıyan en küçük birimi *gösterge* olarak nitelemiştir (Bayraktar, 2018, s. 92). Bugün bizim sözcük adını verdiğimiz anlamlı ses dizgeleri de bu kapsamda değerlendirilir. Göstergenin *gösterilen (signifié)* ve *gösteren (signifiant)* olmak üzere iki birleşeni vardır. Dilsel göstergelerde *gösterilen* terimi *kavramı*, *gösteren* ise *fonetik temsili (sesi)* bildirir (Demirci, 2017, s. 63). Saussure'e göre dil, bu ikili zıtlıklar üzerine inşa edilen bir dizgedir. Onun *dilsel işaret (signe linguistique)* adını verdiği sözcük, ses imgesinin kavram (değer) ile birleşmesinden oluşur (Aksan, 1965, s. 168). Dilde iki özellik, ses ve işaret ettiği kavram yani onun zihinde oluşturduğu düşünce birbirinden ayrılamaz parçalardır.

Dil denen dizge, eski ve yeni tüm üyeleriyle bir bütünü oluşturur. Dilin geçmişten bu yana var olan ve ortak kabulle belirlenmiş kuralları, gerek yeni türetilen sözcükler gerekse başka dillerden o dile geçen alıntı sözcüklerden oluşan yeni üyeleri de kuşatır, onlara bir anlamda dilsel baskı uygular.

Aksan (1998, s. 17), bir dilin söz varlığını oluşturan öğeleri genel olarak *yerli sözcükler* ve *yabancı sözcükler (alınma sözcükler, ödünçlemeler ya da alıntı sözcükler)* olarak ikiye ayırmıştır. Aksan (1996, s. 7) daha sonra *temel söz varlığı (çekirdek sözcükler)* ile *yabancı sözcüklere* ek olarak *deyimler, atasözleri, birleşik sözcükler, kalıplaşmış sözler, terimler* ve *çeviri sözcüklerin* de dilin söz varlığı içinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur.

Bu çalışma kapsamında, Türkçenin temel söz varlığı, ilişkide bulunduğu başka dillerden giren Türkçeye yabancı sözcükler ve çeviri sözcükler incelenecek, Türkçenin geçmişten günümüze sözcüksel alanda geçirdiği değişim dil bilimin yöntem ve kuramlarla ortaya konmaya çalışılacaktır.

2.1.1. Temel Söz Varlığı

Bir dilin konuşulduğu toplumda kuşaktan kuşağa aktarılarak varlığını yıllarca hatta yüzyıllarca devam ettiren, o dilin en eski metinlerinde bile ya hiç değişmeden ya da çok az değişikliklerle karşınıza çıkan, insan ve yaşadığı çevre ile ilgili başat nitelikteki sözcüklerdir.

Bir dildeki *temel (çekirdek) sözcükler* olarak da adlandırabileceğimiz o dilin temel söz varlığı; insan organ adları başta olmak üzere insanla ilgili diğer kavramları, yiyecek ve içecekleri, insanın çevresinde yer alan hayvanları, insanın kullandığı araç gereçleri, temel eylemleri (yemek, içmek, gitmek, gelmek, oturmak, almak, vermek gibi) ve sayılar ile maddi ve manevi kültüre ait kavramlara ilişkin sözcükleri, bir başka deyişle insan için birinci derecede önemli sayılan öğeleri içerir. Türkçenin söz varlığında yer alan *su, ekmek, ağaç, gök, deniz, göz, dudak, iki, üç, dört, beş* gibi maddi öğelerin yanı sıra yemek, içmek, gitmek, gelmek, almak, vermek gibi temel eylemlere ilişkin sözcükler; yine manevi kültürle, dinle, kutsal kavram ve kişilerle, gelenek ve görenekle ilgili sözcükler bu kapsamda değerlendirilir. Diller arasındaki ayrımın oluşmasında başı çeken özellik, bu kavramları karşılayan sözcüklerdeki ses diziliminin toplumdan topluma değişiklik göstermesidir (Başkan, 2006, s. 145).

Temel söz varlığı, dil akrabalıklarının belirlenmesinin yanı sıra özellikle dil tarihlemesi (glottochronology) ve dil karşılaştırmalarında kullanılan önemli ölçütlerden biri olmuştur. Yapılan incelemelere göre çekirdek sözcüklerin (temel söz varlığının) 1.000 yılda yaklaşık %19'u değişmekte, %81'i ise değişmeden

kalmaktadır (Başkan, 2018, s. 160-164).¹ Bu bilgi, belli bir ana dile bağlanan dillerin bu ana dilden ayrılış tarihinin belirlenmesinde büyük önem taşımaktadır. Bugün temel söz varlığı bir sözlük olarak düşünülürse bu sözlüğün genellikle 2.000 sözcüğü içerdiği kabul edilmektedir. Bir yabancı dil öğrencisinin bu sözcükleri bilmesi, onun günlük hayatını sürdürmesi ve bu alandaki yazılı metinleri anlaması için yeterli görülmektedir (Aksan, 1981, s. 112-123).

2.1.2. Alıntı Sözcükler

Bir toplum, diğer toplumlarla sürekli bir ilişki içinde varlığını sürdürür. Toplumlarda siyaset, ticaret, kültür ve sanat alanlarında yaşanan etkileşim, öncelikle ve büyük oranda, en önemli kültür ögesi olan dilde değişim ve dönüşüme neden olmaktadır. Her dil başka dillerle etkileşim içindedir ve bu etkileşim sonucu diller özellikle ve en çok sözcük alışverişinde bulunur. İçinde yabancı sözcük bulundurmayan, yalnızca o dile ait sözcüklerden oluşan bir dilden bahsetmek neredeyse imkânsızdır. Bu nedenle saf (arı) dile ulaşma çabası, birçok dil için boşuna bir çaba olarak değerlendirilebilir. Özellikle küreselleşmenin her alanda etkisini gösterdiği günümüzde toplumsal hayattaki artan etkileşimin dilde de yoğun olarak kendini göstermesi kaçınılmazdır.

Çeşitli nedenlerle ilişki içinde bulunan kültürler ve dilleri, dil bilimin de üzerinde özellikle durduğu konular arasındadır. Bu ilişkiler sonucunda neler değişebilir, dillerin birbirine etkisi hangi düzeydedir, hedef dildeki değişimler nelere bağlı olarak artar ya da azalır? gibi soruların yanıtları dil bilim incelemeleriyle ortaya konabilmektedir.

Diller ve sözcükleri arasındaki ilişki incelenirken alan yazında *ödüncleme*, *alıntı*, *kod kaydırımı*, *dönüşümlü kod kullanımı* gibi aynı kavramı ifade eden birçok terimle karşılaşılmaktadır (Demir & Yılmaz, 2021, s. 252). Dillerin birbiriyle ilişkilerini konu alan çalışmalarda bir başka dilden öge alma olarak tanımlanan

¹ Bu oranlar, Swadesh (1971)'in leksikostatistik yöntemiyle oluşturduğu temel sözcük listelerine dayanmaktadır.

ödünçleme (borrowing); dilin ses birim, sözcük, biçim birim ve söz dizim düzeylerinde görülebilmektedir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011, s. 199). İmer, Kocaman ve Özsoy (2011, s. 199)'un *Dilbilim Sözlüğü*'nde *ödünç sözcük (loan word, borrowed word)* bir dile doğrudan, çeviri yoluyla ya da kavram uyarlaması yoluyla aktarılan sözcük olarak tanımlanmıştır. Vardar (2002, s. 15), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde bir dilden başka bir dile aktarılan öge için İng. *loan word, borrowed word, alien word karşılığı olarak aktarma* terimini kullanmıştır. Bir başka dilden öge almaya da *aktarım* demiştir.

Dil ilişkilerinde kaynak dilden hedef dile sözcük aktarımını ifade eden *ödünç (borrowing)* ve *alıntı (loanword)* adlandırmaları dil bilim çalışmalarında çokça tartışılan konular arasındadır (Kerimoğlu, 2014, s. 284). Bir sözcüğün *alıcı (hedef) dile* geçtikten sonra *verici (kaynak) dile* geri verilmesi gibi bir durum söz konusu olamayacağı gibi bu sözcüğün *verici dilde* eksilmesi durumu da mümkün değildir. Dolayısıyla *ödünç* sözcüğünün 'iade etmek üzere alınan' anlamı bu dil bilimsel kavram için doğru bir adlandırma olarak kabul edilemez. Dil ilişkileri üzerine çalışmaları bulunan Johanson (2018, s. 28) da *verici dilde* bir şeyin eksilmediğini, *alıcı dilde* ise orijinal sözcüğün aynının bulunmadığını belirterek *ödünçleme* teriminin kullanımını doğru bulmaz, bunun yerine *kod kopyalamayı* önerir. Bu durumda kaynak dildeki asıl sözcük ile hedef dildeki kopyası arasında farklılıkların olması doğaldır.

Johanson (2018, s. 28-37)'un *kopyalama modeli*, diller arası ilişkilerde toplumsal açıdan üstün sayılan bir dilin öğelerinin (baskın kod) toplumsal açıdan zayıf sayılan dile yani zayıf koda kopyalanması olarak tarif edilmektedir. Burada kopyalanan öğelerin kaynak dilden hedef dile aktarılmasında doğrudan bir alıntıdan ya da ödünçlemeden değil hedef dilin dil dizgesine uyarlanma durumundan söz edilebilir. Johanson (2018, s. 29), kopyalanan öge (asıl öge) ile alındığı dildeki biçimi (kopya) arasında farkları işaret eder ve bunu değiştirme, asıldaki belli özelliklerin alıcı dildeki benzerine değiştirilmesi olarak niteler. Genellikle alıcı dilin konuşuru, kopyalanan sözcükteki ses öğelerini dilindeki en yakın ses öğeleriyle değiştirir. Bu, bir uyarlama sürecini gerektirir. Yalnız ses

değil, alıcı dilin biçim, anlam ve söz dizimi gibi dil bilgisel özellikleri de bu sürece dâhil olur; alıntılanan öge; gerekli eklemeler, çıkarmalar ve değiştirmelerle kopyasında son hâlini alır. Oluşan bu yeni biçim, asıl ögeye yani verici dildeki biçimine çok yakın, benzer veya ondan çok uzak olabilir. Artık o, kaynak dilin değil hedef dilin ürünü olmuştur. Bu çalışmada dil ilişkilerinde gerek sözcük gerekse söz öbeği düzeyinde bir dilden başka bir dile geçen ögeler için *alıntı* terimi kullanılmıştır.

Johanson (2018, s. 29-37), kopyalama modelini açıklarken *genel* ve *seçilmiş kopyalar* ve alıntılama sürecinde bu ikisinin birlikte işlediği *karışık kopya* olmak üzere üç farklı alıntılama söz eder. Genel kopyalamada bir veya birden çok sözcüğün, bağımlı veya bağımsız biçim birimin kopyalanabildiğini söyler. Arapçada sözcükleri çoğul yapmak için sözcük sonuna getirilen Ar. *-āt* ekinin sondan eklemeli bir dil olan Türkçenin sözcük dizgesine kopyalanmasıyla T. *gidişat* sözcüğü ortaya çıkmıştır. Bu, bağımlı biçim birimin kopyalanmasına örnektir.

Seçilmiş kopyalarda ise yalnızca belli yapısal veya anlamsal özelliklerin aktarımı söz konusudur. Johanson (2018, s. 33, 34) Türkçede -bir dilden başka bir dile birebir veya anlamsal çeviri olarak nitelendirilen *tam çeviri sözcükler* ve *serbest çeviri sözcükleri* seçilmiş kopyalar içinde değerlendirir. Örneęin, Fr. *opinion publique*, önce Osmanlıcaya *efkār-ı umūmiye* olarak çevrilmiş ve bu kavram günümüz Türkçesinde *kamuoyu* sözcüğüyle karşılık bulmuştur.

Aksan (1980c, s. 51-74) bir dilin söz varlığının içerdigi ögeleri sıralarken dilin temel (çekirdek, kalıt) sözcükleri ve yabancı sözcükleri bünyesinde barındırdığından söz etmiş; yabancı sözcükleri yerleşmiş yabancı sözcükler, yerlileşmiş yabancı sözcükler ve çeviri ögeler başlıkları altında değerlendirmiştir. Fransızca *emprunt*, Almanca *lehnwort* ve İngilizce *loanword* terimleriyle karşılanan alıntı sözcüklerden bazılarının dilde özellikle ses yapıları dolayısıyla yabancılıklarını hemen belli ettiklerini, bazılarının ise Türkçenin dil bilgisel özelliklerine uyum sağlayarak dile yerleştiğini söyler (Aksan, 2024, s. 15). Çeviri

ögeleri ise tam çeviri ögeleri (Far. *āb-rūy* sözünün T. *yüz suyu*, Fr. *idée fixe* sözünün T. *sabit fikir* olması gibi), yarı çeviri ögeleri (Far. *gam-horden* sözcüğünün T. *gam yemek*, İng. *to break the record* sözünün T. *rekor kırmak* sözüyle karşılanması gibi), bağımsız çeviriler (Fr. *chef d'oeuvre* sözünün karşılığı olarak Far. *şāh* ve Ar. *eser* sözcüklerinin birleşimiyle *şaheser* sözcüğü oluşturulmuştur. Günümüz Türkçesinde bunun birebir Türkçeye çevrilmesi ile *başyapıt* kullanımı da yaygınlaşmıştır.) ve anlam etkilenmesi yoluyla dile katılan ögeleri (*kan bankası* gibi) olarak sınıflandırmıştır (Aksan, 1980c, s. 51-74).

Uzun bir geçmişe sahip olan Türk dili tarih boyunca çeşitli sebeplerle birçok toplulukla etkileşim içinde bulunmuş, bu etkileşim, birçok sözcüğün hatta o dillerin bazı dil bilgisel özelliklerinin Türkçeye yerleşmesine neden olmuştur. Aksan (1977a, s. 344-347)'in "Köktürkçeden Bugüne Türkçede Ödünçlemeler Üzerine Bir Sözcük İstatistiği Araştırması"nda Türkçenin söz varlığında on iki yüzyıl boyunca etkili olan yabancı ögelerin sayısı, dil devriminin başlangıcından önceki durum ve söz varlığımızın bugünkü görünümü üzerinde durulmuştur.

Bu araştırmaya göre Türkçenin yazılı en eski evresi olan Köktürkçenin söz varlığında alıntı sözcüklerin sayısı oldukça azdır. Kültigin ve Tonyukuk yazıtlarında yabancı ögelerin oranının %1'in altında olduğu tespit edilmiştir. Uygurca metinlerde ise -dinsel konuların işlendiği kesimler dışında- bu oran %2-%5 arasında değişmekte, bazı metinlerde %12'leri bulmaktadır. X. yüzyılda Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra Karahanlı Türkçesi ile yazılan Kutadgu Bilig'de yabancı sözcüklerin oranı %1,9 dolaylarındadır; hatta bazı metinlerde %1'in altına düşmektedir. Ondan iki yüzyıl sonra yazılan ve dinî konuların ele alındığı Atabetü'l Hakayık'ta ise bu oran %20'lere çıkmaktadır (Aksan, 1977a, s. 344-347).

13.-16. yüzyıllarda Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yine yabancı dillerden alıntılanan sözcük sayısının yüksek olduğu söylenemez; bu oran %13 ile %22 arasında değişmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda dinsel konular ve dualarda yabancı sözcük sayısının arttığı gözlenirse de hikâye anlatımında bu oran %5

dolaylıdır. Divan edebiyatına geldiğimizde Türkçenin söz varlığındaki yabancı sözcüklerin oranının önemli bir artış gösterdiğine tanık oluyoruz. Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inde %26 olan bu oran, Bâki'de %65'e, Nefî'de %60'a Nedîm'de %47'ye kadar yükselir (Aksan, 1977a, s. 344-347).

Tarihsel süreç göz önünde bulundurulduğunda Türkçenin bugünkü durumunda en çok sözcük girişinin Arapça ve Farsçadan olduğu, bunu Yunanca, İtalya ve Fransızcanın izlediği görülür. Günümüzde ise Türkçe, diğer birçok dilde olduğu gibi İngilizcenin yoğun etkisi altındadır.

Tanzimat öncesinde Arapça ve Farsçadan, Tanzimat sonrasında ise Fransızca ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizceden çok fazla sözcüğün hatta sözcük gruplarının alıntılı olduğu görülür. İmer (1973, s. 175-190)'in Türk Dil Devrimi'nin başlarında gazete haber dilinin yaptığı sayımların sonuçlarına göre Türkçede yabancı ögelerin sayısı %50'nin üzerindedir. Bir başka deyişle Türkçe sözcüklerden daha çok yabancı dillerden alınan sözcüklerin (özellikle Arapça ve Farsça ögeleri) egemen olduğu bir söz varlığıyla karşılaşmaktadır. Türkçenin 1930-1965 yıllarında yayımlanan gazetelerin dilindeki yabancı ögelerin istatistiksel verilerine dayanan bu araştırmaya göre özellikle Atatürk'ün önderliğinde 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kuruluşu, ardından Türkçedeki yabancı sözcüklere karşılık bulma çabalarının sonuçları zaman içinde alınmış ve bu tarihten sonra yabancı ögelerin sayısında önemli azalma kaydedilmiştir. 1965 yılına gelindiğinde Türkçedeki yabancı ögelerin sayısının %30 dolaylarına gerilediği görülür. Bu sayısal verilerden de görüleceği gibi Türk yazı dili, Dil Devrimi'ne gelinceye kadar alıntı sözcüklerin, bu dönemde daha çok Arapça ve Farsçanın yoğun etkisi altındadır. Bu nedenle dilin kendi sözcüklerinden bir bölümü tamamen yok olurken veya alıntı sözcüklerle değiştirilirken¹ (Aksan,

¹ Örneğin, Eski Türkçede kullanılan fakat bugün ikilemeler veya kalıp sözlerde karşımıza çıkan T. *us* sözcüğü yerini Ar. *akıl* sözcüğüne bırakmış, T. *öd* sözcüğü Ar. *zaman* sözcüğüne, T. *yagı*, Far. *düşman*'a değişmiştir.

1981, s. 112-123) bir bölümü ise alıntı sözcüklerle birlikte kullanılmaya devam etmektedir.¹

Bazen de sözcüğün eski biçimiyle yeni biçimi bir süre dilde aynı anda kullanılır. Fakat zaman içinde eski sözcük, yeni sözcük karşısında daha fazla dayanamaz ve kullanımdan düşer. *Akıl ile us, ateş ile od* sözcüklerinin birlikte kullanıldığı metinlere rastlamak mümkündür. Bazen de *baş* ve *kafa*² sözcüklerinin kullanımında olduğu gibi aynı kavramı gösteren iki gösterge dilde uzun yıllar birlikte kullanılıncaya dil, bu kavramlar için az ya da çok anlam farkı oluşturur. Örneğin, *baş* ile kurulan söz öbekleri *kafa* sözcüğü ile kurulamaz: *sıranın başı, başvurmak* gibi. Aynı durum *taraf* ve *yön* sözcükleri için de geçerlidir: *Yön* sözcüğüne getirilen yokluk eki ile sözcük 'yönü olmayan', 'amaçsız' (yönsüz) anlamına gelirken aynı ek, sözcüğün Arapça eş anlamlısı (geleneksel dil bilgisine göre) *taraf* sözcüğüne getirildiğinde oluşan sözcük (*tarafsız*), 'birinden yana olmayan, bir düşünceye isteğe katılmayan, onu desteklemeyen' anlamını kazanır (Güncel Türkçe Sözlük, 2025). Geleneksel dil bilgisi bu sözcükleri eş anlamlı (anlamdaş) sözcükler olarak tanıtmıştır. Oysa çağdaş dil biliminin bakış açısıyla değerlendirildiğinde bu tanımlamanın eksik yönlerinin olduğu görülür. Çünkü dilde bir kavramı karşılayan birden fazla sözcük varsa ya da kavramın karşılığı olarak sözcüğün hem temel söz varlığına ait görünümü hem de başka dillerden alıntılanan biçimi o dilde, biri diğerinin ölümüne neden olmadan varlığını sürdürüyorsa orada sözcüklerin eş anlamlılığından değil yakın anlamlılığından söz edebiliriz. Dolayısıyla *baş-kafa, taraf-yön* sözcükleri için yapılacak eş anlamlı tanımlaması, sözcüklerin yalnızca sözlüksel ilk anlamının esas alınıp dil içinde kullanıma bağlı oluşan diğer anlamlarının göz ardı edilmesi, bir başka deyişle bağlamsal olarak sözcüğün diğer sözcüklerle ilişkisi sonucu her kullanımda yeniden yaratılan anlamının, değerlendirmenin dışında tutulması demektir.

Türkçenin Batı dillerinden sözcük almaya başlaması, Türklerin Anadolu'yu yurt edindiği döneme kadar götürülebilir (Sezgin, 2019, s. 7). Fakat Türk dili, özellikle

¹ *baş* ile birlikte *kafa*, *yürek* ile birlikte *kalp*, *deniz* ile birlikte *derya*, *konuk* ile birlikte *misafir* vb.

² Bu sözcükler geleneksel dil bilgisinde eş anlamlı sözcükler olarak nitelendirilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma sürecine girdiği 19. yüzyılın sonlarına doğru Batı Avrupa dillerinin yoğun etkisi altına girmiştir. Özellikle Fransız Devrimi'nin birçok ülkede yarattığı değişim ve Fransızcanın önemli bir kültür ve edebiyat dili olarak varlığını sürdürmesi, Batı'ya açılımla birlikte Türkçeye daha önce ve en çok sözcük girişinin bu dilden olmasının nedenleri arasında sayılabilir. İngilizcenin etkisi ise daha sonraki dönemde artacaktır. Bu zaman sıralaması, dilimize giren bazı İngilizce sözcüklerin Fransızca sözcükler gibi sesletilmelerine hatta yazılmalarına yol açmıştır (Başkan, 2006, s. 201): *televizyon, istasyon, enformasyon* gibi.

Yüzyıllarca Arapça ve Farsçanın etkisi altında kalan Türk dilinin bu dillerden yalnızca sözcük almadığı, bazı dil bilgisi kurallarını (çoğul yapma, tamlama) bünyesine katarak dilin iç yapısında da değişikliklerin olduğu bilinmektedir. Diller arası etkilenmeler yalnızca sözcük alışverişi düzeyinde kalmayıp dil bilimsel alana da yayılabilmektedir. Johanson (2018, s. 49-53) bunu diller arasındaki ilişkilerde dayanıklılık ve çekicilik kavramlarıyla açıklar. Buna göre hedef dilde, kaynak dilden etkilenmeye dayanıklı olan ve olmayan öğelerden söz edilebilir. Dilde en kolay etkilenen, diğer bir deyişle dayanıklılığı az olan ve kopyalanan öğeler sözcükler, sözcükler içinde de adlardır. Çekicilik ise kaynak dilin, baskın dil konumunun yanı sıra hece sayısının azlığı, kolay algılanabilirlik gibi özelliklerle açıklanabilir. Türkçe de etkileşimde bulunduğu dillerden yalnız sözcük almamış, o dillerin tamlama, sözcük türetme ve söz dizimi özelliklerinden de etkilenmiştir. Türkçenin Arapça ve Farsça ile etkileşimi Batı dillerine oranla daha eski ve uzun süreli olduğundan, toplumsal açıdan baskın konumdaki bu dillerden alıntılanan sözcüklerin yanı sıra o dillere ait dil bilimsel özelliklerin de Türkçede etkili olduğu açıktır. Örneğin Arapça ve Farsçanın dilimize etkisinin yoğun olduğu dönemde alıntı sözcüklerin yanı sıra Türkçenin dil özelliklerine uymayan tamlama dizgelerinin de dilimize girdiğini görüyoruz (*efkâr-ı umûmiye* 'kamuoyu', *beyne'l-milel* 'uluslararası'). Böylece Arapça ve Farsça tamlama dizgesine göre oluşturulmuş Türkçe-Farsça, Türkçe-Arapça sözcük grupları ortaya çıkmıştır (*resmigeçit, asakir* gibi). Öyle ki *Küçükçekmece, Büyükçekmece* gibi yer adlarının bile *Çekmece-i Sagîr, Çekmece-i Kebîr* biçiminde söylenip yazıldığına tanık

olunur (Aksan, 1961, s. 167-184). Aynı durum, daha sonra baskın dil konumuna geçen Batı dilleriyle Türkçe arasındaki sözcük alışverişinde görülür. Batı dillerinin Türkçeye etkisi açısından başlarda yalnızca bu yabancı sözcüklerin Türkçeye alınması söz konusuysen daha sonra Arapça ve Farsça örneğinde olduğu gibi bazı dil bilimsel kopyalamalar da görülmeye başlar. Başlarda bu, bir sorun olarak görülmezken¹ dil bilimsel etkinin yoğunluğunun artması, kaynak dilin baskın dil konumunun uzun süre devam etmesi gibi toplumsal ve psikolojik etkenlerle süreç desteklenmiştir. Öyle ki dil ile ilgili kişiler ve kurumlar bunun önünün alınması yolunda zaman zaman uyarılarda ve girişimlerde bulunmuşlardır. Batı dillerinden özellikle Fransızcadan ve İngilizceden Türkçeye giren sözcüklerin yanı sıra Türkçenin dil bilimsel dizgesine uymayan *maliyet-etkin*, *saç tasarım*, *kahve almak*, *alkol almak*, *duş almak*, *giriş yapmak*, *çıkış yapmak* gibi kullanımlarla bugün diller arasındaki bu etkileşimin Türkçenin iç yapısında da değişimlere yol açmaya başladığı görülmektedir. Bu kullanımların yaygınlık kazanması ve söz varlığında yer etmesi, dilin konuşurlarının bu biçimleri benimseyip benimsememeleri ile yakından ilgilidir.

Türk Dil Kurumu tarafından, Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatının 95 yazarının 439 eserinin incelenmesi sonucunda 2019'da yayımlanan Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü (2019)'ne göre Türkçede 6.634 adet Batı kökenli sözcük tespit edilmiştir. Güncel Türkçe Sözlük (2025)'te 616.767 madde başı sözcük vardır. Gerek Tanzimattan önce Türkçenin söz varlığında Arapça ve Farsça sözcüklerin yoğunluğu gerekse Batı'ya açılımla birlikte Fransızca ve İngilizce sözcüklerin dile önlenemez girişi; bir anlamda söz varlığının genişlemesi olarak görülebilir. Fakat bununla birlikte bu alıntı sözcükler zaman içinde dilin temel söz varlığını etkilemekten öteye geçerek onun ses ve biçim dizgesini hatta anlamsal özelliklerini değiştirme ve baskın dilin içinde eritebilme gücü gösterebilmektedir. Dildeki yabancı öğelerin bu boyutta bir değişime neden olması karşısında başlatılan dilde sadeleşme hareketi, bugün Batı kaynaklı sözcüklerin

¹ Özcan Başkan (2006, s. 201) "İngilizceden Türkçeye Sözcüksel Aktarmalar" adlı yazısında İngilizceden Türkçeye giren sözcükler için bir dil bilimsel etkilenme olmadığını söyler.

yoğunluğunun ve dilin iç yapısına etkisinin önlenmesi amacıyla gündeme alınması gereken konuların başında gelmektedir.

2.1.3. Çift Kullanımlı (Duble) Sözcükler

Bazı alıntı sözcüklerde aynı sözcüğün katıldığı dilde iki farklı biçimine rastlanır. Bu sözcükler kaynak dilden kopyalanırken hedef dilin dilsel özelliklerine göre kazandıkları ses bilimsel (fonolojik) ve biçim bilimsel (morfolojik) farklılıklarla iki ya da daha fazla yeni anlam kazanır. Böylece kaynak dilden kopyalanan aynı sözcüğün sesletiminde ve yazımındaki ikilik anlamda da kendini gösterir ve hedef dilin söz varlığına birden fazla sözcük katılır. Aşağıda Türkçenin söz varlığında yer alan bu türdeki sözcüklere örnekler verilmiştir.

nüşha-muska: Arapça ‘yazılmış şey’ anlamındaki *nusaḥa* sözcüğünün Türkçeye kopyalanırken farklı okunuşu, Türkçede farklı kavramları karşılayan iki sözcüğün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Oluşan bu biçimler, *nüşha* ve *muska* söyleyişi ve yazımıyla ayrı birer sözlük birim olarak söz varlığında yer almıştır. *Nüşha*, Türkçe Sözlük (2025)’te ‘birbirinin tıpkısı olan yazılı şeylerin her biri; sayı; benzer, aynı, kopya’ anlamlarıyla yer alırken *muska*, ‘içinde dinsel ya da büyüleyici bir gücün saklı olduğu sanılan, taşıyanı, takanı ya da sahip olanı zararlı etkilerden koruyup iyilik getirdiğine inanılan bir nesne, yazılı kâğıt vb.’ anlamıyla yer almıştır. Arapça *nüşhanın muska* okunuşu, hem ses hem de anlam bozulması olarak görülmüş (er_Rusâfî, 2015, s. 71) fakat zamanla her iki sözcük de dilde varlık göstermiştir.

temiz-temyiz: Arapça *myz* kökünden ‘seçme, ayıklama, arıtma’ anlamındaki *tamyiz* sözcüğü, Türkçenin söz varlığına *temyiz* ve *temiz* sesletiminde iki farklı biçimde ve anlamda katılmıştır. *Temiz*, ‘kirli olmayan, pak, temiz’ anlamında; bir hukuk terimi olan *temyiz* ise ‘mahkemelerce verilen kararın kanun ve usul yönünden incelenmesini sağlayan yol’ anlamıyla Güncel Türkçe Sözlük (2025)’te yer almaktadır.

mercimek-mercek: Türkçe *mercimek* ve *mercek* sözcüklerinde de yukarıdakine benzer bir durum görülür. Nişanyan'ın *Çağdaş Türkçenin Etimolojisi* (2025)'nde Farsça *marcumak/mardumak* sözcüğünün 'baklagillerden küçük taneli bir bitki' anlamının yanı sıra Far. *mardum* 'adam' sözcüğüne Far. *-ak* ekinin getirilmesiyle sözcüğün 'göz bebeği' anlamı da verilir. Bitkinin Latince karşılığında da bu anlamın (*lens, lenticulus*) bulunduğu belirtilir. Eren Sözlüğü (2020)'nde doğrudan bu ilişki kurulmasa da yine bitkinin Latince adında *mercek* sözcüğü ile ilgili, ikili kullanımı destekleyebilecek nitelikte 'lens culumeris' açıklamasına yer verilir.

Farsça 'ay ışığı' anlamındaki *māh-tāb* sözcüğünün iki farklı okunuşundan Türkçede *mehtap* ile *maytap* sözcükleri ortaya çıkmıştır. Bu okunuş farkı anlam farkını da beraberinde getirmiş, Türkçede *mehtap* yine Farsçadaki 'ay ışığı' anlamıyla kullanılırken *maytap* 'şenlik gecelerinde yakılan havai fişek' anlamını kazanmıştır (Eren, 2020).

sanat-zanaat: Arapça *şinā'a* 'imalat, ustalık, hüner' (Nişanyan, 2025) sözcüğünün Türkçeye kopyalanırken *sanat* ve *zanaat* olarak iki farklı okunuşu, bu sözcükler arasında anlam farkının oluşmasına ve aynı Arapça sözcüğün sözcük aktarımı sırasında hedef dilde farklı kavramları karşılayan iki sözcüğe dönüşmesine neden olmuştur. Güncel Türkçe Sözlük (2025)'te *zanaat* 'deneyim, beceri, ustalık isteyen iş' anlamları verilirken *sanat* için estetik, duygu ve tasarım ve yaratıcılık kavramları vurgulanmıştır.

halife-kalfa: Kopyalamada okuyuş farklılıklarının anlam farkına neden olmasına bir diğer örnek 'birinin yerine geçen, vekil, halef' anlamındaki Arapça *halīfa* sözcüğünde görülür (Nişanyan, 2025). Bu sözcük Türkçeye geçerken katıldığı dilin söz varlığında *halife* ve *kalfa* biçimlerinde okunuşuyla birlikte anlam ayrımını da edinmiştir. Günümüz Türkçesinde *kalfa*, 'çırakla usta arasında bulunan zanaatçı' (Güncel Türkçe Sözlük, 2025) anlamıyla *halife* sözcüğünden ayrılır.

cihaz-çeyiz: Arapça *cehāz* sözcüğü Türkçeye hem *cihaz* biçimiyle ‘aygıt’ anlamıyla hem de çeyiz biçimiyle ‘gelin için hazırlanan eşya anlamıyla girmiş, Türkçe Sözlük (2025)’te bu biçimleri ve anlamlarıyla yer almıştır.

hazine-hazne: Ar. *hazana* ‘saklamak depolamak’ anlamındaki sözcükten türeyen *hazne* ve *hazîne* sözcükleri Türkçeye iki farklı biçimde kopyalanmış, bu farklı biçimler anlam farkını yaratmıştır. *Hazne* için Türkçe Sözlük (2025)’te ‘hazine, depo’ anlamları verilmiştir. Bugün konuşma dilinde ve kısmen yazı dilinde bu sözcük ‘bölme, bölüm, kap, sandık’ anlamlarıyla kullanılmaktadır: *mürekkep haznesi, yakıt haznesi, dolap haznesi* gibi. Metaforik uzantı yoluyla ortaya çıkan anlam genişlemesi henüz sözlükte yer bulmasa da dilin konuşuru, dilde yaşayan bu iki biçimdeki anlam farkını zaman içinde oluşturmuştur.

piyade-paytak: Farsça ‘yaya, yaya askeri, satrançta piyon’ anlamlarındaki *piyāde* sözcüğünün iki farklı biçimde ve anlamda Türkçenin söz varlığına katıldığını görülür. Orta Farsçada aynı anlama gelen *payādag* (Nişanyan, 2025) önce Arapçaya *baydağ* biçimiyle geçmiş, Türkçeye Arapçadan alıntılanan sözcük, *paytak* biçiminde sesletilmiştir. Bu biçimde ve sesletimde Türkçenin söz varlığına yerleşen *paytak, piyade* sözcüğünün anlamının dışında farklı bir anlam kazanarak ‘çarpık, eğri bacaklı’ anlamını edinmiştir (Güncel Türkçe Sözlük, 2025).

abajur-panjur: Batı dillerinden dilimize giren sözcüklerde benzer durumlarla karşılaşmak mümkündür. Fr. *abat-jour* ‘ışık kesen’ anlamındaki sözcük önce ses bakımından Türkçeye yaklaştırılarak *abajur* biçimiyle dilimize girmiş ve Fransızcadaki anlamıyla dilimizin söz varlığına katılmıştır. Daha sonra bu sözcük, *pencere* sözcüğünün etkisiyle örnekseme yoluyla melez sözcük oluşturmuş ve *panjur* biçimini almıştır (Uysal, 2014, s. 99).

mahzen-magazin-mağaza: Ar. *hazana* ‘saklamak, depolamak’ anlamındaki kök sözcükten türeyen *maḥzen* ‘saklama, depolama yeri’ anlamındaki sözcük ve bu sözcüğünün çoğulu *maḥāzin* ‘mahzenler’ önce Venedikçeye *magazén* biçimiyle

geçmiş, oradan ‘eşya deposu büyük dükkân’ anlamıyla Fransızcaya geçmiştir (Nişanyan, 2025). Bugün Türkiye Türkçesinde sözcüğün hem Arapçadan alınan *mahzen* biçimi ‘yapılarda yer altı deposu’ anlamıyla hem de Fransızcada değişmiş biçimiyle alıntılanan *mağaza* biçimi ‘büyük dükkân, eşya deposu’ anlamıyla Türkçenin söz varlığında yer almaktadır. Hatta yine bugün Türkçenin söz varlığında üçüncü bir biçimde ve anlamda karşımıza çıkan ve Güncel Türkçe Sözlük (2025)’te anlamı ‘halkın çoğunluğunu ilgilendirecek, çeşitli konulardan söz eden bol resimli yayın; genellikle sanat, eğlence, spor dünyasında tanınmış kişilerle ilgili haber ve yorum’ olarak verilen *magazin* sözcüğü de aynı Arapça köke dayanan *mağzen*’den değişmiştir.

2.1.4. Gezgin Sözcükler

Kimi sözcükler, bir dilden başka bir dile geçerek hedef dilin özellikleriyle ses, biçim ve anlam bakımından değişikliğe uğradıktan sonra bu kez alıntılı oldukları dile değişmiş biçimleriyle dönerler. Bu kod kopyalama işleminde kaynak dil ve hedef dil bir zaman sonra yer değiştirir ve aynı süreç tersi yönde işler (re-borrowing). *Gezgin sözcükler (wandervörter)* için *dolaşıcı kelime* terimini kullanan Necip Üçok (1943, s. 7-18), bunları, “bir dil birliğinin malı iken dünya üzerinde bir milletten ötekine geçerek yayılan” sözcükler olarak tanımlar. Çok kültürlü geniş bir coğrafyada, diğer toplumlarla ve onların dilleriyle uzun yıllar etkileşim içinde bulunan Türkçe, tarihsel süreçte bu tür sözcükleri söz varlığına dâhil etmiştir (Şirin, 2025).

Gezgin sözcükler, yalnızca alıntı sözcük özelliği göstermez, bunun yanı sıra bu sözcükler, dillerin birbiriyle temasının somut göstergeleri niteliğindedir. Aşağıda bu tür sözcüklere örnekler verilmiştir:

bergamut: Türkçe *bergamot* sözcüğünün gelişimi gezgin sözcükler için verilebilecek belirgin örneklerdendir. Türkçeden diğer dillere geçen *beg armudu* söz öbeği İtalya’daki *Bergamo* adıyla birleştirilerek *bergamotte* biçiminde İtalyanlarca yerleştirilmiş, daha sonra Fransızcaya *bergamote* olarak geçen

sözcük, Türkçeye yeniden fakat bu kez Batı dillerindeki biçimiyle katılmıştır (*bergamot*). Bu şekilde, bir dile girip o dilde yeniden biçimlendikten sonra başka dillere hatta alıntılanıldığı dile yeniden ve kazandığı son biçimiyle geçen dolaşıcı sözcüklere tüm dünya dillerinde rastlamak mümkündür (Aksan, 1980c, s. 51-74).

kahve: Arapça *kahve* sözcüğü ‘şarap’ anlamındayken anlam değişimine uğrayarak bugün kullandığımız kahve anlamını kazanmıştır. ‘Kahve ağacının meyvesinden hazırlanan içecek’ önce 15. yüzyılda Yemen’den Osmanlı Devleti’nin Arap vilayetlerine, 16. yüzyılda tüm Osmanlı Devleti’ne, 17. yüzyılda ise Avrupa’ya ve tüm dünyaya yayılmıştır. Batı dillerinde *cafe*, *coffee* biçimlerini kazanan sözcük, ‘içecek’ anlamıyla Türkçede *kahve* söyleyişini ve biçimini korurken ‘kahve içilen yer’ anlamındaki kavram için Batı dillerindeki yeni biçimini alıntılanmıştır: *cafe* > *kafe*.

Bir dilde ortaya çıkıp tüm dünya dillerine yayılabilen sözcükler de vardır:

çay: Çince *çha*., Türkçeye *çay* biçimiyle girerken başka dillerde *tee*, *the*, *thea*, *tea* gibi biçimlerle alıntılanmıştır.

şeker: Eski Hintçe *sākarâ*; Türkçede *şeker*, Yunancada *sákharon*, Avrupa dillerinde *sucre*, *sugar*, *zucker* biçimleriyle alıntılanmıştır (Aksan, 1980c, s. 51-74).

mahzen: Çift kullanımlı sözcüklere örnek olarak verilen, hedef dil Türkçede ses, biçim ve anlam değişimleriyle farklılaşan mahzen-magazin-mağaza sözcükleri gezgin sözcüklere, bir başka deyişle diller arasındaki değişimi sırasında dönüşen sözcüklere örnek olarak verilebilir. Türkçenin söz varlığında hem doğrudan Arapça *maḥzen* sözcüğü hem de onun çoğul biçimi *maḥazin*’in ses, biçim ve anlamca değişerek önce Venedikçeye *magazén*, oradan İtalyancaya *magazzino* ve Fransızcaya *magasin* biçiminde girişi, son olarak Türkçeye Fransızcadan

mağaza ve *magazin* biçimleriyle katılığı sözcüklerin gezgin özelliğini göstermektedir.

2.2. TÜRKÇEDE SÖZCÜK YAPIMI

Söz yapımı (word formation) sözcük kök ve gövdelerinden bazı yöntemlerle yeni sözcük elde etme işidir. Bu sınırlı sayıdaki yöntemle sınırsız sayıda sözcük üretilebilmektedir (2014b, s. 832)

Geleneksel dil bilgisi, sözcük yapımında genellikle biçimsel bakış açısıyla konuya yaklaşmış ve sözcük yapımını sözcük türetme olarak ele almıştır. Türkçede bu görevi ekler üstlenir (addan ad yapan ekler, addan eylem yapan ekler, eylemden ad yapan ekler ve eylemden eylem yapan ekler). Fakat bir dilin söz varlığı yalnız kök niteliğindeki sözcüklerden ve türemiş sözcüklerden oluşmaz, kavram karşılama söz konusu olduğunda türetme yolları yeterli değildir; sözcük birleştirmeden, yabancı sözcüklerden alıntılardan, çeviri ögelerden, kısaltmalardan vb. yararlanılarak yeni göstergeler oluşturulur. Bu, bir tür; zamanın toplumsal değişim, gelişim ve ilerlemenin ortaya çıkardığı ihtiyaçtan dolayı dilin yeni kavramlara ad bulma çabasıdır. Bu sırada alıntı sözcük, çeviri öge, kısaltma özetle dile katılan her yeni öge; toplumda kültürün, geleneğin, değişimi en zor kabullenen, en dirençli parçası olan dile ve dilin birincil kaynağı söz varlığına katılığı sırasında eleştirilerek 'yanlış' nitelmesiyle karşı karşıya kalabilmektedir.

Türkiye Türkçesinin kapsamlı ilk dil bilgisi kitabı olarak kabul edilen Fransız Türkolog Jean Deny (1921)'nin¹ *Grammaire de la Langue Turque [Türk Dili Grameri (Osmanlı Türkçesi)]* ile *Principes De Grammaire Turque (Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları)* (Deny, 2000) adlı eserinden başlayarak Türkçenin

¹Deny'nin Fransa'da Türkçe öğrenmek isteyen öğrenciler için 1921'de yazdığı ve daha sonra Aili Ulvi Elöve tarafından Türkçeye çevrilen ve 1941 yeni harflerle basılan bu eserinde Türkçede kök ve ekin birleşimine dayalı sözcük türetme yollarını ayrıntılı biçimde ele almış; yapım eklerinin işlevlerini ve türetilen sözcüklerin anlam ilişkilerini sistematik biçimde sınıflandırmıştır (Deny, 1921, s. 147-530).

dil bilgisi üzerine çalışmış pek çok araştırmacı, sözcük yapma yolu olarak Türkçede sözcük kök ve gövdelerine getirilen ekleri işaret etmiştir. Böylece söz yapımı, yalnızca türetme yöntemi ile sınırlı bir alanda değerlendirilmiştir.

Türkçede sözcük yapımına kapsamlı bir biçimde yaklaşan, Atalay (1946) olmuştur. *Türkçe'de Kelime Yapma Yolları* adını taşıyan çalışmasında sözcük yapımını “çekme, birleştirme ve ekleme” yöntemleriyle açıklayan Atalay, aynı zamanda sözcüklerdeki anlamsal değişimlere ve yabancı dillerden dilimize geçen sözcüklerin yazımında dikkat edilmesi gereken noktalara eserinde yer vermiştir. Bu açıdan sözcük yapımına yalnızca biçimsel değil işlevsel ve anlamsal olarak yaklaşan çalışmalar arasında sayılabilir.

Ergin (1998, s. 149), *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde “kelime yapma yolları” başlığı altında değerlendirdiği sözcük yapımında kök ve ekin birleşimini esas almıştır. Dilin sözcük yapmasını şu koşullara bağlı olduğunu söyler: “kök ve gövde, yapım eki, yapım şekli.” Ergin’in yaklaşımında ekler dışında bir söz yapım yolu düşünülmemiştir. “Birleşik isim” ve “birleşik fiil”den bahsedilmekle birlikte (Ergin, 1998, s. 385-388) bunlar bağımsız bir söz yapım yolu olarak değerlendirilmemiştir.

Banguoğlu (2019, s. 155-318) *Türkçenin Grameri* adlı eserinde dilin sözcük yaratma işini iki biçimde gerçekleştirdiğini söyler: Biri halkın dilin özelliklerine uygun, doğal olarak türettiği sözcükler, diğeri aydınların, yine dilin özelliklerini gözeterek çeşitli alanlara ilişkin kavramların karşılanmasına yönelik ürettiği sözcükler. Sözcük yapımını “üretim” ve “birleşim” başlıkları altında ele alan Banguoğlu, dil bilgisel ve daha çok biçimsel-işlevsel bir yaklaşımla sözcük türeten ekler olarak yapım eklerini göstermiş, birleşik sözcükleri söz yapım yollarının içine değerlendirmiştir.

Söz yapım yolu olarak ekler yardımıyla sözcük türetmeden bahseden bir diğer çalışma Korkmaz’ın (2009) *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi’dir*. Korkmaz, sözcükleri “basit” ve “türemiş sözcükler olarak ikiye ayırır. Türemiş sözcükleri,

aldıkları yapım eklerine göre dört grupta inceler (2009, s. 31). “Birleşik kelimeler” başlığı altında birleşik sözcükleri ele alırken onların bağımsız birer sözlük anlamı kazandıklarını da belirtir (2009, s. 137). Ayrıca *ek kalıplaşması* yoluyla yeni sözcükler oluştuğundan ve alıntı sözlerin birer sözlük birim olduğundan bahseder (2009, s. 160-187). Bu görüş, Türkçedeki söz yapım yollarının yalnızca biçimsel değil dizgesel (sistemli) bir temele dayandığını ortaya koyar.

Zülfikar'ın (2011) *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları* adlı çalışmasında yapım ve çekim ekleri sıralanarak bu eklerle oluşturulmuş terimlere örnekler verilmiştir. Bu çalışmada tarama, derleme ve başka lehçelerden sözcük alma da terim yapma yolları arasında değerlendirilmiştir.

Bize göre; bunları dilin söz varlığına eklenmiş yeni sözcükler olarak değerlendirmek yerine günümüz Türkçesinin standart dil konuşurları tarafından kullanım sıklığını yitirmiş ya da unutulmuş, ancak dilin diğer lehçelerinde yaşamayı sürdürmüş sözcüklerin ortaya çıkarılıp yeniden kullanım sahasına sürülmesi olarak görmek daha doğru olacaktır. Buna karşılık, bugün unutulmuş olsa dahi dilin farklı tarihsel dönemlerinde var olmuş kök veya gövde hâlindeki sözcüklerin yeni kavramlara ad olmak üzere yeni türevlerinin elde edilmesi ile söz yapımından söz edilebilir, bu sözcükler zaman içinde günlük konuşma ve yazı dilinde tutundukça sözlüksel özelliklerini kazanabilirler.

Demir ve Yılmaz (2021) *Türk Dili El Kitabı*'nda dilin en fazla yenilenen alanının söz varlığı olduğunu belirterek yeni kavramları karşılamak için her dilin kendine has söz yapım araçları olduğunu söylemişlerdir. Bu çalışmada Türkçenin yeni sözcük ihtiyacını karşılamak için eklerle yeni sözcük yapma (türetme), var olan kelimelere yeni anlamlar yükleme, birleştirme, harf veya hece seçerek kısaltma, uyarlama ve kopyalama gibi tekniklerle söz yaptığı ileri sürülmüştür (Demir & Yılmaz, 2021, s. 194).

Aksan (1981, s. 112-123) ise sözcük türetmeyi, dilde yeni gösterge olarak değerlendirmiş ve “yeni ya da yabancı kavramları karşılamak üzere dilin kendi

kök ve eklerinden (kök ve ek biçim birimlerinden) yararlanarak sözcük yapma” olarak tanımlamıştır. Aksan, yeni ögeler türetilirken “dil kurallarından ve eğilimlerinden” yararlanmak gereğine vurgu yapar. Kavramı yansıtan köklere başvurmanın önemine değinerek bu koşullara uyan türetmelerin kolaylıkla tutunduğunu, benimsendiğini (*anıt, yatırım, gösterge, sözlük, donanım, bilirkişi vb.*) uymayanların ise benimsenmediğini ve dilde tutunamadığını söyler. [*uray (belediye), işyar (memur), saylav (mebus)* gibi].

Akalın (2014b) “Türkçede Söz Yapımı Yolları ve Sözlükselleşme” başlığını taşıyan makalesinde bu konuyu ayrıntılı olarak ele almış, daha önce sözcük yapım yollarını içine alan çalışmaları değerlendirerek bu kaynaklardaki gerek terim adlandırmalarında gerekse tanımlarda birliğin sağlanamadığına dikkat çekmiştir. Akalın, çalışmasında “*sözcük kök ve gövdelerinden çeşitli yollarla yeni sözcükler elde etme*” olarak tanımladığı söz yapımının (*word formation*) yollarını aşağıda sıralanan başlıklar altında incelemiştir:

1. Ekleme
2. Birleştirme
3. Kısaltma
4. Ödünçleme
5. Yerileştirme
6. Örneksime
7. Tür Değiştirme
8. İkileme
9. Uydurma ve Yeni Öge
10. Titreleme
11. Genelleşme
12. Eksiltme
13. Derleme ve Tarama
14. Geri Oluşum

Akalın bu sınıflandırmasında Türkçenin tarihsel derinliği, türetme gücü, sözlükte gözlemlenen yeni sözcük oluşumlarını temel almış, böylece hem eş süremde hem de art süremde Türkçenin üretkenliğini değerlendirmiştir. Bu yaklaşım, yapısalcı dizge anlayışından farklı olarak işlevsel ve betimleyici bir bakışla sözcük oluşum sürecini açıklamaktadır.

Akalın (2019, s. 839), çalışmasının sonuç bölümünde tüm bu söz yapım yollarını değerlendirdiğinde Türkçede asıl söz yapım yolları olarak; ekleme, birleştirme, alıntılama, yerlileştirme, başharfleştirme/kısaltma, kırpma ve karmayı gösterir. Örneksene, uydurma, yeni öge ve geri oluşum, ikileme, derleme ve tarama, eksiltme, tür değiştirme, titremleme ve genelleşmeyi ise doğrudan bir söz yapım yolu olarak görmez; dilin içinde zaten var olan sözcüklerin canlandırılması veya dil bilgisi kurallarının işletilerek sözcüğün ses, yapı, tür ve anlam değişimine uğrayarak nedensizleşip sözlükselleşmesi olarak açıklar.

Demir ve Yılmaz (2021, s. 194-200) sözcük yapım yolu olarak türetme¹ birleştirme, kısaltma ve kopyalamayı öne çıkarmıştır. Bu yönüyle söz yapımı, biçimsel olduğu kadar işlevsel bir süreç olarak ele alınmıştır. Bir başka deyişle sözcük türetme, yalnız biçimsel bir değişim değil aynı zamanda kavram üretimi sürecidir. Kopyalama ve kısaltma gibi yolların birer söz yapım yolu olarak değerlendirilmesi dilin ekonomik ve dinamik yönünün bir göstergesidir.

Akalın, (2017, s. 13-19) "One of The Word Formation Ways in Turkish: Updating" adlı çalışmasında söz yapım yolları içinde değerlendirilen *yerlileştirme* başlığı altında verilen fakat kaynakları ve izlediği yol bakımından *yerlileştirmeden* ayrılan *güncellemeyi* de bir söz yapım yolu olarak öne sürer. Güncelleme; yeni bir sözcük ortaya çıkarmaktan ziyade, dilde zaten var olan bir sözcüğün zaman içinde bir bölümünün veya tamamının güncel dilde konuşurların hafızalarında anlamının unutulması, anlaşılabilir hâle gelmesi, diğer bir ifadeyle geçirimisizleşmesi

¹ Sözcük türetme; isim yapımı ve fiil yapımı olarak ayrılmış, onlar da kendi içinde isimden isim, isimden fiil, fiilden isim ve fiilden fiil yapımı olarak sınıflandırılmıştır (Demir & Yılmaz, 2021).

üzerine, anlamca ve yapıca benzer, güncel dilde daha bilinen bir sözcükle değiştirilmesi olarak tanımlanabilir. Bu değişim sözcüğün hem sesletiminde hem de yazımında gerçekleşir.

Türkçede söz yapım yollarını “Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme” adını taşıyan doktora tezinde ele alan İsa Sarı (2015, s. 40-42), sözcük yapımını söz dizimsel ve anlamsal boyutları olan fakat daha çok biçim bilgisel bir süreç olarak tanımlar. Diğer bir ifadeyle hem biçimsel hem de anlamsal olarak yeni değerlerin kazanılması ya da değişmesi söz konusudur. Bu noktada sözcük yapımı ile kavram karşılamanın birbirinden farklı olgular olduğunu vurgulayarak sözcük yapımında daha önce dilde var olmayan bir yapının ortaya çıktığını, kavram karşılama ise her zaman yeni bir sözcüğün ortaya çıkması gerekmediğini belirtir. Kavram karşılama, dilde var olan bir sözcük çeşitli nedenlerle anlam değişimine uğrar veya metafor gibi anlam olaylarıyla gelişir. Örneğin, yıldız sözcüğünün “ünlü kişi” anlamını kazanması bir anlam kopyalamasının sonucudur bu nedenle -en azından biçimsel- sözcük yapımı içinde değerlendirilmez. Sarı (2015, s. 40-44), buna dayanarak sözcük yapımında aranacak ilk şartın yeni veya değişen bir yapı, ardından, yeni anlamsal özellikler olması gerektiğini savunur. Başlıca söz yapım yollarını; “türetme, kırpma, eksiltme, karma, başharfleştirme, geri oluşum, işlev değişimi, genelleme, ikileme, birleştirme, kopyalama, yansıma, uydurma ve eşleştirme” olarak sınıflandırmıştır.

Yukarıda adı geçen araştırmacılarının katkıları, Türkçede söz yapımının dilde genel olarak biçimsel (ekleme, birleştirme, türetme) ve işlevsel (örnekseme, yerleştirme, ödünçleme) süreçlerden birinin veya birkaçının birlikte işlemesiyle yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu çalışma; sınırlılıkları göz önünde bulundurulduğunda sayılan söz yapım yollarını yeniden sınıflandırmak veya farklı bir bakış açısıyla açıklamaktan öte, sözcüklerdeki yanlış kullanımlar bağlamında, bu yanlışların oluşum süreci ve nedenleri ortaya konurken hangi söz yapım yolunun veya yollarının sürece katkıda bulunduğunu belirlemek üzerine konumlandırılmıştır.

2.2.1. Yerlileştirme

Türkçede söz yapım yolları arasında sayılan *alıntılama* ya da *kod kopyalama*; tek başına bir söz yapım yolu olarak dilde işlev görmekle birlikte aslında *yerlileştirme* adı verilen ve kopyalanan sözcüğün hedef dile uyumlanması olarak tanımlanabilecek süreçte ses, biçim ve anlam düzeyinde görülen değişimlerle birlikte işleyen sistemin parçasıdır. Bu işleyiş, hem biçimsel bir söz yapım yolu hem de dilin söz varlığının yenilenme ve iç tutarlılığını koruma mekanizması olarak değerlendirilebilir. Bu, dilin dışa açıklığını ve dil içi sistemin işlerliğini bütünleştiren bir oluşumdur.

Uluslararası dil bilim alan yazınında *yerlileştirme* için *nativisation* (Bloomfield, 1984, s. 444) ve *lexical accommodation* (*sözcüksel uyumlanma*) (Bybee, 2010, s. 7-15) terimleri kullanılmıştır. *Nativisation* (*yerlileştirme*), *alıntılanan ve uyarlanan sözcüklerin dilin bir ögesi konumuna gelmesi* anlamında kullanılırken, kullanım temelli dil biliminin bakış açısıyla *lexical accommodation* (*sözcüksel uyumlanma*); dilin, dış kaynaklı öğeleri kendi ses, biçim ve anlam kalıplarına uydurarak yeniden üretmesi anlamına gelmektedir

Yabancı topluluklarla ve onların kültürleri, dinleri ve dilleriyle etkileşim, yeni sözcüklerin dile katılmasını sağlamaktadır. Dile katılan kimi yabancı sözcükler Aksan'ın (1980c, s. 51-74) da belirttiği gibi dilde ilk bakışta daha ses düzeyinde yabancılıklarını belli eder (oksijen, koalisyon gibi Türkçenin ses dizgesine uygun olmayan biçimleriyle). Kimi yabancı öğeler de hedef dilin dil bilimsel özelliklerine bürünerek yeni bir biçim kazanır ve dile yerleşir. Bu yerleşim sırasında çoğu zaman kaynak dildeki sözcük ses, biçim ve anlam yönüyle hedef dile olduğu gibi katılmaz, birtakım değişimlere uğrar. Bir dilin konuşurları başka dillerden sözcük alırken kendi ses envanterinde bulunmayan sesleri, kendi dilinde ona en yakın sesle değiştirir. Örneğin, Arapçada birden fazla /h/ ve /s/ sesi vardır. Arapçadan alıntılanan ve bu sesleri içeren sözcüklerin Türkçede tek bir /h/ ve /s/ sesi ile karşılandığı görülür. Arapça ayın (ع) sesi içeren sözcükler ise Türkçede bu ses düşürülerek sesletilir ve yazılır (Johanson, 2018, s. 76). Yine İngilizceden dilimize

geçen *standard*, *method* sözcükleri, Türkçenin 'Sözcük sonunda ötümlü ünsüz (/d/) bulunmaz.' kuralına uyararak son seslerini ötümsüz sese (/t/) çevirerek *standart*, *metot* biçimiyle dilimize katılmıştır (Demir & Yılmaz, 2021, s. 134). Bu, Johanson'un (2018, s. 29) "*kopyalama modelinde alıcı dil, verici dildekiyle aynı olabilecek hiçbir şeyi almaz.*" ifadesiyle açıklanmıştır.

Alıntı sözcüklerden bir bölümü, katıldığı dilin ses ve yapı özellikleriyle öylesine bütünleşir ki zaman içinde konuşurların ağızında alıntı oldukları bile unutulup dile yerleşir. Örneğin Far. *dîvâr* uzun ünlüleri kısalarak ve Türkçenin ünlü uyumu kuralına uyararak dilimizde *duvar* olmuştur. Yine Far. *câme-şûy* 'giysi yıkayan' anlamındaki sözcük *çamaşır* biçimiyle, *dârû-yı Çin* (Çin ilacı anlamındaki Farsça söz öbeği) ise *tarçın* biçimiyle dilimizde yaşamaktadır. Türkçenin ses ve yapısına uyararak Ar. *kâlib kalıp*'a, *hamir* hamur'a, Latince kökenli *mensa*, *masa*'ya evrilmiştir. Bu yeni sesletim biçimi, çoğu kez sözcüklerin katıldığı dilin fonetik ve morfolojik özelliklerine uyum sağlama çabasıyla açıklanabilir. Ancak bu uyumlanma yalnızca ses ve biçim düzeyinde değil anlamda da görülür. Bir başka deyişle Türkçeye başka dillerden alıntılanan sözcükler anlamsal olarak da Türkçeleşir. Bu, dilin yaratıcı uyarlama yetisinin bir sonucudur ve dilin tarihsel dönemde eski sözcüklerle yeni sözcükleri kaynaştırıp söz varlığını genişlettiği bir süreci tanımlar. Yabancı öge Türkçeye girdiğinde sesi, biçimi ve anlamı Türkçenin dizgesi içinde yeniden tanımlanır. Dolayısıyla yerleştirme, yalnızca bir biçimsel uyarlama değil sözcüğün katıldığı dilin kültürel kimliğini kazanması, yeniden yapılanmasıdır. Bu aşamada sözcük, *gösterilen* boyutunda da dönüşür, bir başka deyişle yeni bir kavramsal alanı temsil eder. Bunu, Türkçenin *alıntıyı kendileştirmesi* olarak ifade etmek mümkündür. Yerleştirmede izlenen yol, Saussure (1998, s. 162-170)'ün *gösteren-gösterilen* ilişkisini anlatırken göstergenin nedensizliği, dilsel düzeneğin hem özdeşliklere hem de aykırılıklara dayalı olarak çalıştığı ve dilsel değer belirleyicisinin birey değil toplum olduğu anlayışıyla örtüşmektedir. Dolayısıyla dil, alıntıyı yalnızca uyumlandırmaz, onu sistemin içine alır ve yeniden tanımlar.

Alıntılanan sözcüklerin dilin bu doğal sürecinde geçirdikleri ses, biçim ve anlam değişimleri, çeşitli dönemlerde dil ile ilgili araştırmalarda bulunanlar, edebiyatçılar tarafından sözcüğün aslına uymamak, sözcüğü değiştirerek bozmak olarak değerlendirilmiş, bu nedenle yanlış (galat) sayılmıştır. Ma'rûf er-Rusâfi'nin (2015, s. 70) Musa Yıldız tarafından Türkçeye çevrilen *Def'u'l-Hucne fi'Rtidâhi'l-Lukne (Yabancı Ağızlı Konuşma Bozukluklarına Reddiye)* adlı eserinde T. bez sözcüğünün Ar. *beyz* sözcüğünün bozulmuşu olduğu, Arapça aslı *kemmûn* olan sözcüğün Türkçede *kimyon* biçiminde yanlış söylendiği ve yazıldığı belirtilmektedir. Eserde bunun gibi Arapçadan Türkçeye geçen sözcüklerin asıllarına uymadığı gerekçesiyle 'yanlış', 'bozuk' olduğu görüşü savunulur. Bu eserin ele aldığı dil yanlışlarını konu alan başka eserler de hazırlanmış, dilin sözcüklerinde, özellikle de alıntı sözcüklerdeki değişimi dil yanlışları olarak gösteren galatat sözlükleri yayımlanmıştır (Kültürel, 2008). Bu konunun ayrıntılarına çalışmanın üçüncü bölümünde galat sözler anlatılırken değinilecektir.

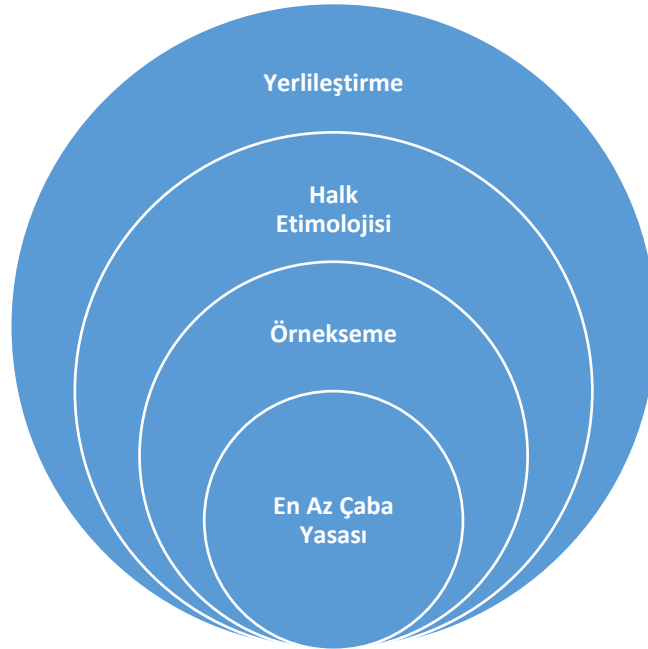
Türkçede sesçe ve biçimce katıldığı dile yabancı olan ögeler içinde *kaju*, *oksijen*, *prefabrik* gibi Türkçeye yabancıliklerini hemen belli eden ve onun ses ve biçim özellikleriyle uyum sağlayamamış sözcükler bulunabildiği gibi konuşurların dilinde yerel özellikler yüklenerek katıldığı dilin özelliklerine uyumlu hâle gelen sözcükler de bulunmaktadır. Bu yolla dilin söz varlığının genişlemesinden bile söz edilebilir. Burada dikkat edilmesi gereken, alıntılanan sözcük veya sözcük gruplarının dilin iç yapısını değiştirmeye yönelik olup olmamasıdır.

Yerileştirmede alıntılanan sözcük alıntılı olduğu dildeki seslerini, biçimini, anlamını kısmen yitirse de kaynak dil ve hedef dil arasında denge kurma eğilimi gösterir. Yerileştirmeyi, Türkçenin söz yapım yollarından biri olarak değerlendiren Akalın (2019, s. 835) "alıntı sözcüklerden bir kısmının geçtiği dilde daha yaygın bilinen, sesçe ve anlamca örtüşen sözcüklerle birleşmesi" olarak tanımlamıştır. Aksan (2024), 1964 yılında savunulan fakat basılmamış olan "Genel Dilbilimi Yönünden Halk Etimolojisi ve Türkçedeki Örnekleri"¹ başlıklı doçentlik tezinde ve bundan

¹ Aksan'ın doçentlik tezi 2024 yılında Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın tarafından yayımlanmıştır.

sonra dilde yerleştirme ile ilgili iki yazısında (Aksan, 1979) *yerleştirme*yi, *halk etimolojisi* ile tanımlamış, dilin konuşurlarının dildeki yabancı öğeleri söz varlığına eklerken, alışık olmadığı, anlamlandıramadığı ve söylemekte zorlandığı sözcükleri sesçe kendi dilinde tanıdığı, anlamca bildiği sözcüklerle değiştirmesi olarak ifade etmiştir (Aksan, 2024, s. 15-16).

Dilde, özellikle toplumun günlük konuşma dilinde söyleme kolaylığı, akılda kalıcılığı sağlama, en az çaba yasası gibi sebeplerle dile katılan yabancı sözcükleri yerleştirme eğilimi vardır. Bir sözcüğün hedef dile yerleşmesi, kısaca yerleşmesi süreci; dilde, daha sonra açıklanacak olan yollarla (*halk etimolojisi* 'köken yakıştırma', güncelleme, örnekseme) işletilir. Buradan hareketle denebilir ki *yerleştirme*, *halk etimolojisi* ile aynı kavramlar değil biri diğerine neden olan dil bilimsel oluşumlardır (Şekil 2). Bir başka deyişle *halk etimolojisi*, alıntı sözcüğü yerleştirme ya da dilde anlamı eskiyen veya unutulmuş sözcükleri dilde anlamı bilinen başka bir sözcükle ilişkilendirme yollarından biridir.



Şekil 2.2. Yerleştirme Süreci

Yerlileştirme olayında yabancı öge ve katıldığı dildeki görüntüsü ilk başta ve en çok ses yakınlığına ve bundan kaynaklı olarak çağrışıma dayanır. Çağrışım sesten sonra bu değişimi destekler ve sonuçta sözcük; hem kaynak dildeki biçimine yakın hem de katıldığı dilin ses ve biçim özelliklerine bürünerek o dilin konuşurlarınca daha kolay sesletilen, bir taraftan da katıldığı dilde çağrışıma dayalı bir anlam ifade eden biçimini alır. Dil yanlışı bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacak olan en az çaba yasası, örnekseme ve halk etimolojisi, sözcüğün değişim ve dönüşüm sürecinde ve yerleşmesinde öne çıkan etkenlerdir. Bunlar çoğu durumda tek başına çalışmaz, birbiriyle etkileşen, iç içe geçmiş dilsel araçlardır.

2.2.2. Güncelleme

Yerlileştirme örneklerini yalnızca alıntı sözcüklerde değil tek başına kullanım sıklığını yitirip ikilemelerde, deyimlerde, birleşik sözcüklerde kalan Türkçe kökenli sözlerde de görmek mümkündür. Bu sözcükler yaygın bilinen bir başka sözcükle birleştirilerek âdeta güncellenir (Akalın, 2014b, s. 831-841).

Yerlileştirme konusu içinde değerlendirilen fakat kaynakları ve yöntemleri bakımından ondan ayrılan güncelleme; bir dilin söz varlığında yer alan sözcüklerinin uzun zaman sonra geçirimsiz hâle gelmesi, bir başka deyişle gösterenin gösterilene işaret etmemesi sonucu aynı dilin güncel söz varlığındaki benzer sese, biçime ve anlama sahip sözcüklerle değiştirilmesidir (Akalın, 2021, s. 15-20). Yerlileştirmede de benzer bir durum söz konusudur fakat burada çözümlenemeyen ve dildeki benzer biçimlere uyarlanan ve benzetilen öge, alıntı sözcüklerdir. Güncelleme, yeni bir sözcük ortaya çıkarmaktan ziyade, dilde zaten var olan bir sözcüğün zaman içinde bir bölümünün veya tamamının güncel dilde konuşurların belleğinde anlamının unutulması, anlaşılabilir hâle gelmesi, diğer bir ifadeyle geçirimsizleşmesi üzerine, anlamca ve yapıca benzer başka bir sözcükle değiştirilmesi olarak tanımlanabilir (Akalın, 2017, s. 13-19).

Sözcük, Türkçe olmasına rağmen güncel söz varlığında kullanım sıklığını kaybettiği hatta sözcük yitimi gerçekleştiği için söz öbeğinde ya da deyimlerde yaşamaya devam eder fakat geçmişte sahip olduğu ses özelliklerini hatta anlamını kaybedip güncel dilde yaygın kullanılan ve ses, biçim ve anlam bakımından benzer nitelikteki sözcüğe değişebilir. Öyle ki dilin konuşuru, bu kez oluşturduğu yeni yapıyı halk etimolojisi yoluyla anlamlı bir içeriğe kavuşturur. Genellikle ses bakımından en yakın güncel sözcük yakıştırılır ve anlamsal içerik buna göre belirlenir. Bu değişim, sözcüğün yalnız sesletiminde değil zaman içinde yazımında da gerçekleşir.

Örneğin ‘Venüs’ gezegeni anlamındaki T. *Çoban Yıldızı* söz öbeğinin eski dildeki kullanımı *Çolpan Yıldızı* biçimindedir. Türk dillerinin çoğunda da *Çolpan* ‘Venüs’ anlamıyla kullanılmıştır. 14. yüzyıldan sonra Anadolu Türkçesinde *çolpan* sözcüğünün kullanım sıklığının azalması ve daha sonra unutulmasıyla sözcük, ses benzerliği dolayısıyla Farsça ‘*çoban*’ sözcüğüne değişmiştir. *Çoban* ile *yıldız* sözcükleri birleştirilince halk etimolojisi yoluyla sözcük grubunun öyküsü oluşturulmuş, *çoban yıldızı* ‘geceleri çobana yolunu bulmasında yardımcı olan yıldız’ anlamıyla dile yerleşmiştir (Akalın, 2017, s. 13-19).

‘Kulak kökü, kulağın arkasındaki çukur’ anlamlarındaki T. *kulak tözü* söz öbeğinde ‘kök, temel’ anlamındaki *töz* sözcüğü, güncel dilde kullanım sıklığını yitirince yerini ona sesçe en yakın *toz* sözcüğüne bırakmıştır. Anlamsal olarak *töz* (kök, temel) ile *toz* sözcükleri arasında hiçbir ilişki bulunmasa da söz öbeği güncel kullanımda *kulak tozu* biçimiyle yerini almış, bir başka deyişle güncellenmiştir (Akalın, 2017, s. 13-19).

Eski Türkçe *arı böyi* söz öbeğindeki ‘örümcek’ anlamına gelen *böy* sözcüğü günümüz Türkçesinde kullanımdan düştüğünden içinde yer aldığı söz öbeği yakıştırma yoluyla *arı beyi* biçimini kazanmıştır. Böylece sözcük, ‘kraliçe (dişi) arı’ anlamından ‘arı padişahı (erkek arı)’ anlamına evrilmiştir (Akalın, 2021, s. 15-20). Yine Eski Türkçede kitap yazan kişi anlamına gelen *bitikçi* (*bitik*: ‘name, mektup,

kitap') günümüz Türkçesinde ses benzerliğinden yararlanılarak beylikçi sözcüğüne dönüşmüştür.

Sözcüklerde ve söz öbeklerinde karşılaştığımız bu dilsel değişimi bazı deyimlerde de görmek mümkündür. Sözcük tek başına kullanımda olmasa bile anlam değişmesine uğrayarak deyim içinde varlığını sürdürür. Bugün 'çok şaşırmaq' anlamında kullanılan *donakalmak* deyimini Eski Türkçede *taη+a kal-taη+a bat-* biçimleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bugün güncel dilde kullanımda olmayan bir başka deyişle geçirimsizleşen 'şaşkın' anlamındaki *taη* sözcüğü, yerini, sesçe ona yakın *don-* eylemine bırakmış, böylece deyim, anlamca da 'şaşkınlıktan donup kalmak' anlamına evrilmiştir (Akalin, 2017, s. 13-19).

Güncelleme (updating) yeni bir kelime ya da terim türetme ihtiyacından doğan diğer türetme süreçlerinden farklıdır. Burada, zaten dilde var olan ve kullanılan; fakat zamanla anlamı unutulmuş, dilde geçirimsiz hâle gelen sözcüğün, ses, biçim ve anlam bakımından benzer bir sözcükle yer değiştirerek geçirimli hâle gelmesi söz konusudur.

Gerek alıntı sözcüklerin yerleşme sürecinde gerekse Türkçe sözcükler içinde unutulmuş sözcüklerin kullanımda bulunan bir başka sözcükle yer değiştirmesi olarak tanımlanabilecek güncelleme sürecinde yaşanan ses, biçim ve anlam değişimleri, kısa zamanda gerçekleşen dil olayları değil gerçekleşmesi uzun yıllar alan hatta yüzyıllarca süren ve ancak dilin konuşurları tarafından ortak kabule ulaştınca nihai biçimini alan oluşumlardır. Bu süreçte sözcük ve söz öbeklerinde yaşanan değişim, galat ve galatimeşhur kavramlarını açıklarken değineceğimiz, dilin konuşurları içinde özellikle aydın kesimce yanlış, kusurlu, eksik olarak nitelendirilmiş ve eleştirilmiştir. Sözcüğün, toplumun ortak uzlaşısı sonucu dilde yerleşmesi ve bir sözlük birim olmasa bile konuşma dilinin söz varlığına katılmış olması, yaygın yanlışın kabulü anlamına gelir.

2.2.3. Yeni Öge (Neologism) ve Yeni Sözcük (New Word)

Yeni öge (neologism), yeni bir kavramın toplum yaşamında ortaya çıkmasıyla yeni bir gösterenin oluşmasıdır. Bir başka deyişle yeni bir *gösterilenin* (*signified*) ve yeni bir *gösterenin* (*signifier*) ortaya çıkması veya eski bir *gösterenle* yeni bir anlamın birleştirilmesi ve bir kavramı karşılaması *yeni öge* (*neologism*) olarak adlandırılır (Akalin, 2016, s. 21-30). Genellikle diller arası ilişkilerle ortaya çıkan bu durum, kavramın kaynak dilde bulunup hedef dilde bulunmaması sonucunda o boşluğun doldurulması amacıyla işleyen bir süreci tanımlar. Bu yeni kavramı karşılamak üzere dilin kendi kök ve eklerinden, ölü sözcüklerinden, ağız ve lehçelerinden yararlanır (Korkmaz, 2003, s. 172). Yeni sözcük üretilirken kimi zaman dilin kurallarına uyulduğu, kimi zaman da bu kuralların göz ardı edildiği olur (Vardar, 2002, s. 223).

Yerleştirilen sözcüklerden bir bölümü, daha önce toplumların hayatında var olmayan bir nesnenin ya da kavramın adının toplumlar arası ilişkiler sonucu dile katılmasıyla, bir bölümü de eskiden beri kullanılan ve o dilin ürünü olan sözcüğün çeşitli nedenlerle kullanımının azalması ya da kullanımdan düşmesiyle ve aynı kavramı işaret eden sözcüğün yabancı karşılığının kullanım sıklığının artmasıyla söz varlığında yer eder.

Dil ilişkileri dolayısıyla kaynak dildeki bir olgunun hedef dilde karşılığının olmaması dolayısıyla *gönderimsel boşluk* (*referential gap*) oluşur. Siyasi hukuki, iktisadi; dinî, tarihî, folklorik alanlar ile bitki, yiyecek, içecek adları gibi toplumun yaşamına ait birçok alanda kaynak dildeki bir olgunun hedef dili konuşan toplum dünyasında bulunmaması nedeniyle o kavramı karşılayan sözcük, özel ad veya terim doğrudan alıntılanmaktadır. *Oksijen*, *televizyon*, *general* gibi alıntı sözcükler Türkçenin söz varlığına bu yolla katılmışlardır. Kimi zaman da dilin kendi söz yapım yolları işletilerek ağızlardan, lehçelerden veya dilin eski dönemlerinde olup bugün unutilen sözcük ve eklerinden yararlanılarak veya söz varlığında yer alan bazı sözcüklere yeni anlamlar kazandırılarak yeni kavramın karşılanması söz konusudur. Örneğin Türkçedeki ekler yardımıyla İngilizce *scout* 'gözleyici,

bulucu' kavramı Türkçede *izci* sözcüğü ile (Aksan, 1980c, s. 51-74), Ar. *hiciv* ya da *hicviye* Türkçede *taşlama* sözcüğü ile karşılanmıştır. *Yürek* sözcüğü zamanla 'cesaret' anlamı kazanarak Ar. *cesaret* ile birlikte aynı anlamda kullanılmış ya da *çıktı* çekimli fiili anlam genişlemesine uğrayarak İng. *print* sözcüğünün Türkçe karşılığı olmuştur (Aksan, 1980a, s. 5-9).

Akalin, (2016, s. 25) yeni ögeyi yeni sözcükten ayırır. Çoğu zaman *yeni sözcük* (*new word*) ile karıştırılan *yeni öge*, dilin bilinen söz yapım yollarına göre türetilmiş yeni bir kavramı karşılayan yeni bir birimdir. *Yeni sözcük* ise var olan bir gösterilenin yeni bir gösterenle karşılanmasıdır. Yeni sözcükte gösterilen değişmez, dilde var olan kavram yeni bir sözcükle karşılanır.

Dil Devrimi'nden önce temelleri atılan ve Dil Devrimi'yle birlikte önemli yol alınan dilde özleşme çalışmaları sonucu Türkçeye yabancı dillerden giren, özellikle de uzun bir dönem Arapça ve Farsçanın etkisiyle Türkçenin söz varlığına yerleşen çok sayıda yabancı sözcüğe Türkçe karşılık bulunmuştur: *şart* > *koşul*, *imkân* > *olanak*, *şahit* > *tanık* gibi. Benzer biçimde Batı dillerinin, özellikle de yakın dönemde İngilizcenin yoğun dilsel etkisi altında kalan Türkçenin bu dillerden giren sözcükleri kendi dilinin olanaklarıyla karşılayabilmesi çoğu durumda mümkün olabilmiştir: *problem* yerine *sorun*, *detay* yerine *ayrıntı*, *computer* yerine *bilgisayar* sözcüklerin türetilmesi, dil ilişkileri sonucu oluşan gönderimsel boşluğu Türkçenin dil olanaklarıyla doldurmanın en iyi örneklerindedir.

2.2.4. Sözlükselleşme ve Dil Bilgiselleşme

Dilin söz varlığındaki genişleme, daralma, yenilenme veya dönüşüm yalnızca yeni sözcüklerin türetilmesi, sözcük alışverişi, eski ögelerin kullanım sıklığının azalarak yok olmasıyla sınırlı değildir. Kimi zaman sözcükler biçimsel ve anlamsal işlevlerinde köklü dönüşümler geçirirler. Bu dönüşüm iki yönlü işler: ya sözcük, çeşitli etkenlerle, görevli sözcük birimlere dönüşür ya da dilde ses, biçim ve anlamsal yetkinliğe ulaşarak söz varlığında kalıcı bir yer edinir. Dilin birbirine

karşıt fakat birbirini tamamlayan bu özelliği, onun yapısal ve işlevsel sürekliliğini sağlama yoludur.

Dil bilgiselleşme (grammaticalisation), bağımsız bir dil birimde zamanla anlam, yapı ve söz diziminde ortaya çıkan değişimler sonucunda bağımlı bir dil birimi olması; dil bilgisel bağımlı bir birimin ise dil bilgisellik derecesinin artması olarak tanımlanabilir (Can, 2016, s. 1). Berke Vardar (2002, s. 72) *dil bilgiselleşme* için kısaca “dilim evrim süreci içinde bir sözlük birimin zamanla biçim birimlere dönüşmesi” demiştir.

Dil bilgiselleşmeyi ilk kez ayrı bir kuram olarak tanıyan ve dil bilgisel bir terim olarak kullanan Meillet (1912)'tir. Meillet, *dil bilgiselleşmeyi*, “eskiden bağımsız olan sözcüğün dil bilgisel bir karakter edinmesi” olarak tanımlar. Onun bu düşüncesi, Alman düşünür Humboldt (1836/1999) ve Alman gramerci Georg von der Gabelentz (1891)'in görüşleri doğrultusunda şekillenmiştir (Demirci, 2008, s. 131).¹

Sözcüklerin dilde yerleşme, bir başka deyişle dilsel kabul aşamasının en önemli etkenlerinden biri olan en az çaba yasasına bağılı olarak görülen kolay sesletilme özelliği, sözcüklerin seslerinde yıpranmalara, böylece eskiye göre farklı sözcüklerin (çoğunlukla daha kısa sözcüklerin) ortaya çıkmasına neden olur. Böylece oluşan bu yeni biçim yeni görevler üstlenir (Demirci, 2017, s. 137). Kullanım temelli dil bilimin öncülerinden Bybee (2010, s. 151), dilde kullanım sıklığı ve tekrarın, dilsel birimlerin kalıplaşmasına ve yeni dil bilgisel yapıların oluşmasına yol açtığı görüşündedir.

Sonuç olarak dil bilgiselleşme dildeki bazı sözcüklerin çeşitli nedenlerle dilde işlev değişikliğine uğrayıp dil bilgisel özellik kazanmasıdır. Bir başka deyişle dil bilgiselleşmede bağımsız biçim birimler, uzun zaman diliminde farklı oranlarda

¹ Humboldt (1836/1999, s. 76-77), dil bilgisel yapıların sözcüklerin belli aşamalardan geçerek süreç içinde evrimleşmesi sonucu oluştuğunu söylemiş, Gabelentz (1891, s. 256-258) ise dil bilgiselleşmenin dildeki sesletim kolaylığına kaçma eğilimine vurgu yapmıştır.

ses, şekil, söz dizimi ve anlam düzeyinde işlev değişikliğine uğrayarak bağımlı biçim birimlere (edat, bağlaç, yardımcı fiil vb.) dönüşür.

Türkiye Türkçesinde en bilinen dil bilgiselleşme örneklerinden biri *-yor* biçim birimidir. Şimdiki zaman anlamı katmak üzere fiil köküne getirilen bu ekin kendisinin bir eylem kökü olan *yürümek (yori->yürü-)* sözcüğünün ses ve anlam bakımından değişime uğraması, görevli bir birim hâline gelmesi ve ekleşmesi sonucu olduğu bilinmektedir. Eski Türkçe *tur->dur-* fiilinin zaman içinde değişime uğrayarak günümüz Türkçesinde *-dır* biçim birimi olarak kullanılması, *i-* ek fiilinin ise *er-* fiilinden ekleşerek bugünkü biçimini alması Türkçede dil bilgiselleşmenin diğer örnekleridir.

Dilde evrimleşme süreci; hem dil bilgiselleşmede olduğu gibi bağımsız biçim birimlerin bağımlı birer biçim birime dönüşmesi şeklinde hem de bunun aksi yönde yani bağımlı biçim birimlerin bağımsız biçim birimlere dönüşmesi şeklinde görülebilmektedir. Günümüz Türkçesinde konuşma dilinde, son zamanlarda yazı dilinde bile yer bulan *mış gibi yapmak* sözündeki *-miş* bağımlı biçim birimi, bağımsız biçim birime dönüşmüş yani sözlüksel bir nitelik kazanmıştır. *Amasız, fakatsız, aması maması yok* örneklerinde olduğu gibi bağımlı biçim birimler bir bağımsız biçim birim gibi adlara gelen ekleri alabilmektedir. Bunun gibi dilde ek olarak kullanılan biçim birimlerin zaman içinde birer sözcük hâline gelmesine veya kullanıldığı bağlam içinde bu özelliği kazanmasına *sözlükselleşme (leksikalizasyon)* denir (Demirci, 2017, s. 145). Bir başka deyişle sözlükselleşme, görevli olarak tanımlanan öğelerin sözlüksel bir anlam kazanıp bağımsız bir sözcüğe dönüşmesidir (Sarı, 2015, s. 28).

Sözlükselleşme ilk bakışta bir dilin söz varlığında yer alan, o dilin sözlük maddesi olabilme özelliklerini taşıyan her sözcüğün evrim sürecini tanımlayan bir ifade gibi görünse de aslında onun için 'dil'in söz yapım yollarından biri' demek daha doğru olacaktır. Çünkü *dil bilgiselleşme* de *sözlükselleşme* de bir dilsel süreci gösterir. Süreç tamamlandığında o öge ya dil bilgisel özellik kazanıp görevli bir yapıya

dönüşür ya da sözlük maddesi olabilecek özellikleri kazanıp yeni bir sözcük olarak söz varlığına katılır.

Akalın (2014a, s. 13-29), *sözlükselleşmeyi*, dilin söz yapım yollarıyla biçimlenen sözcüklerinin yaygınlık kazanarak sözlüğe geçme süreci olarak tanımlar. Bu süreçte önce *anlık oluşum (nonce formation)* ile sözcük belirir, sonra kurumsallaşır ve *yaygınlaşır (institutionalization)* ve son olarak *sözlükselleşir (lexicalization)*. Bu süreç *dil bilgiselleşmenin* tersi yönde gelişim gösterir.

İsa Sarı (2015, s. 85-86)'ya göre bir kavramı gösteren gösterge ilk önce belirli seslerin bir araya gelmesiyle önce sözcükleşir, oluşan bu yapının söz varlığında bütüncül olarak yer almasıyla da sözlükselleşir. Dolayısıyla kök veya türemiş hâlde bir dilin söz varlığında yer alan hatta zihinsel söz varlığında bulunan tüm birimler sözlüksel kabul edilir. Bybee (2010, s. 151-154)'ye göre de sık kullanılan dilsel öğeler zihinde tek bir birim hâline gelir ve o birim özgünleşirse bu durumda sözlükselleşmeden bahsedilebilir. Eğer işlevsel genelleşmeye yönelirse dil bilgisel yapılar oluşur. Bu, aynı kullanım temelli işletimin farklı sonuçlarıdır.

Anlık oluşumlar, bir gösterilenin yani kavramın ilk göstergesi, ilk bireysel kullanımınıdır. Bir kavramı karşılamak üzere dilin konuşuru tarafından sözlü veya yazılı dilde o anda türetilen, başka dillerden alıntılanan, yeni oluşturulan veya uydurulan bu biçim henüz sözlükte bulunmaz (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011, s. 30). Dilin söz varlığında konuşurun işaret ettiği kavramı karşılayacak bir sözcük yoksa veya var fakat o sözcük verilmek istenen anlamı tam olarak veremiyorsa ya da sözcük var, anlamı da tam olarak karşılıyor fakat konuşur o an o sözcüğü hatırlayamıyorsa anlık olarak dilin tüm olanaklarını kullanarak sözcük oluşturur. (Bauer, 1983, s. 45) Anlık oluşumlar dilin sözcük yapım özelliklerini taşımak zorundadır, diğer türlü aynı dili konuşan kişilerle anlaşma sağlanamaz (Sarı, 2015, s. 94-95). Bu oluşumların dile yerleşme sürecinde ortaya çıkan ürünün içinde biçimlediği dilin özelliklerine uyumunun yanı sıra kavram ile arasındaki anlamsal bağın gücü, sözcüğün dile yerleşme, bir başka deyişle toplumsal uzlaşma sonucu kurumsallaşmasına olumlu yönde etki eder. Bu aşamada sözcük, bireysel

kullanım olmaktan çıkar ve dilin konuşurunun ağızında yeniden biçimlenir. Güncel Türkçe Sözlük'te bulunmayan fakat günlük konuşma dilinde rastlanan anlık oluşum örneklerinden bir kısmının toplumun dilinde yeterince yaygınlık kazanarak Türkçe Sözlük'e dâhil olması, sözlükselleşme sürecinin işleyişine örnektir. Daha önce toplum yaşamında bulunmayan, yeni ortaya çıkan kavramlara ad bulunurken veya başka dillerden alıntılanan sözcüklere Türkçe karşılık bulmaya çalışırken, masa başında türetilen sözcüklerin dilin konuşurlarınca kullanılıp dilde yaygınlaşmadan söz varlığına yerleşmesi her zaman mümkün olmamıştır. Bunun tersi durumlar da söz konusudur. Doğal yollarla türetilmeyip masa başında yabancı sözcüklere karşılık bulmak veya yeni bir kavramı göstermek amacıyla oluşturulan sözcükler, toplumun kullanımına sunulduğunda hızlıca kabul görüp yaygınlaşabilmekte hatta söz varlığına katılabilmektedir. Teknolojik değişimlerle birlikte yaşamımıza katılan *bilgisayar*, *yazılım*, *donanım* gibi sözcüklerin yanı sıra *bezdiri*, *düşünsel*, *baymak*, *kasmak* gibi yeni sözcükler toplumun dilinde yaygınlık kazanmış ve Türkçe Sözlük'te yer almış sözcüklerdendir. Bugün Türkçe Sözlük'te yer almayan fakat anlık oluşum olmaktan çıkıp özellikle konuşma dilinde yaygınlaşmaya başlayan *abarmak*, *açık uçlu*, *amasız fakatsız*, *maliyet-etkin* gibi kullanımların sözlükselleşme süreci ise henüz tamamlanmamıştır. Bu sözcükler hangi yolla oluşturulduklarına, (birleştirme, kırpma, türetme, örnekseme vb.) ya da dil bilimsel kurallara uygunluğuna ve 'doğru' veya 'yanlış' olup olmadıklarına bakılmaksızın yeterli yaygın kullanıma ulaştığında yani kurumsallaşıp dilde işlek hâle geldiğinde bir sözlük maddesi olabilecektir.

2.3. SÖZCÜK YİTİMİ

Sözcük yitimi, bir başka deyişle sözcüklerin ölümü, bir dilde bir dönem kullanımda olan sözcüğün zaman içinde çeşitli nedenlerle konuşurların dilinde kullanım sıklığının azalması ve sonunda tamamen unutulması veya artık kullanılmaz duruma gelmesidir. Sosyal ve psikolojik nedenlerin yanı sıra siyasi yönelimler, devlet politikaları, yabancı dillerin etkisi, moda akımlar gibi birçok etken sözcüklerdeki yok oluşların nedenleri arasında yer alır. Toplumların dilinde kimi

zaman bir kavramı karşılayan sözcük tamamen kullanımdan kalkarken kimi zaman da yerini başka bir sözcüğe devreder.

Porzig (2018, s. 32) nesnelere ve kavramların eski adlarını kaybedip yerine yenilerini almalarını iki nedene bağlıyor: Buna göre ya eski isim hoş gitmeyen, yakışıksız çağrışımlar uyandırmaya başlamıştır (Bugün Türkçede *koy-* fiilinin durumu buna örnektir. Henüz yok olmamışsa da sözcüğün toplumda sonradan kazandığı yakışıksız anlam, kullanım alanını oldukça daraltmıştır.) ya da daha sık rastlanan bir durum, yeni ad eskisini yerinden edecek avantajlara sahiptir. Yeni bir sözcüğün böyle etkili olabilmesini sağlayan; onun *amiyane söz (kraftwort)* olarak kullanılabilme özelliği ve insanın zihninde güzel çağrışımlara yol açabilmeleridir. Buna karşılık insanların beğenileri halklara ve çağlara göre değişir; bu yüzden yeni adlar ve kullanıldıkları dönem kültür tarihi bakımından çok önemlidir (Porzig, 2018, s. 33-34).

Bazı moda sözcüklerden söz etmek gerekirse bu sözcüklerin geçici olarak rağbet görüp sevilerek kullanılmaları, konuşurun bilinçli ya da elinde olmadan sarfettiği bu sözcüklerin etkili çevrelerde varlık göstermeleriyle ilişkilendirilebilir. Labov (1972, s. 275)'un toplum dil bilimsel değişim kuramına göre dildeki yeniliklerin ve moda kullanımların yaygınlaşmasında toplumsal saygınlık ve tabakalaşma etkin rol oynar. Bugün özellikle basın yayın alanında sıkça duyulmaya başlayan *deklare etmek, elimine etmek, konjonktür* sözcükleri bu kapsamda ele alındığında bu sözcükler *bildirmek, ayırmak, elemek* ve *genel durum* gibi Türkçe sözcüklerle ifade edebilecekken özellikle günümüzde baskın dil konumundaki İngilizcenin ve medyada kullanılan dilin toplumun diline etkisiyle alıntılan biçimleri tercih edilebilmektedir. Crystal (2003, s. 122)'a göre medya dili sözcüklerin toplum içinde hızla yayılmasını sağlar fakat bu sözcükler yüzeyseldir ve geçicidir. Konuşur, en az çabayla yüksek etkiyi hedefler. Yani hem kolay hem de prestijli biçimler tercih edilir (Zipf, 1949, s. 19-20).

Tanzimattan Cumhuriyet'e hatta Dil Devrimi'ne kadar olan dönemde Fransızca moda sözcüklere bolca rastlanmakta, onun öncesinde Arapça ve Farsçanın

Türkçe üzerinde yoğun etkili olduğu dönemde bu dildeki moda sözcükler dilin söz varlığında sıklıkla yer almaktadır. Hatta bu alıntı bu sözler, alıntılı olduğu dilde kullanım alanı genişledikçe, yaygınlaştıkça ve uzun süre dilde varlık gösterdikçe sözcüklerin Türkçeleri unutulurken Türkçenin üretim yeteneği devre dışı kalabilmektedir. Sonuçta kavramın karşılanması için elde bir dilsel gösterge bulunmaktadır ve iletişim bir şekilde sağlanmaktadır. Bu sırada dilin kendi öğeleri kullanım sıklığını yitirir ve sözcük ölümleri görülür.

Sözcük ölümü veya sözcük yitimi konusunda ilk olarak A. Darmasteter (1932, s. 75); sözcüklerle gösterdikleri şeyler arasındaki bağın ortadan kalkmasıyla bu sözcüklerin yok olduklarından söz eder. Örneğin, Orta Çağ'a ait araç gereçlere, silahlara yapılara ilişkin birçok sözcüğün artık 20. yüzyılda olmadığını söyler (Aksan, 1969, s. 97-108).

Brunot ve Bruneau (1937, s. 343-352) da Fransızca'da ölen sözcükler üzerine yaptıkları çalışmalarda sözcük yitiminin fonetik, morfolojik, semantik ve toplumsal sebepleri olabileceğini belirtmişlerdir. Özellikle sözcüklerin kısa oluşunun (tek heceden veya tek sestem oluşmalarının) sözcük yitiminde önemli bir etken olduğunu vurgulamışlardır. Batı dilleri üzerine yapılmış bu ve benzeri araştırmalarda varılan sonuçlar Türkçedeki sözcük yitimi olgusunu açıklamada önemli ipuçları sunar. Sözcüklerin dildeki yaşam süresi, onları var eden kavramların, nesnelerin ya da toplumsal gereksinimlerin sürekliliğiyle doğrudan ilişkilidir. Örneğin; çoğu zaman birlikte kullanılan iki yakın anlamlı sözcükten biri, gösterdiği kavramın, nesnenin ya da olgunun artık kullanılmaması nedeniyle kaybolabilmektedir. Özellikle yabancı dillerden sözcük alımıyla yabancı dildeki biçim tercih edilip Türkçesi unutulabilmektedir. Örneğin, Farsçadan dilimize giren *ateş* sözcüğü karşısında Türkçe *od* kullanım sıklığını yitirmiştir. Türkçe *ög* veya *us* yerine Arapçadan dilimize geçen *akıl* yeğlenmiştir.

İslamiyet'in kabulüyle birlikte Türkçeye katılan Arapça ve Farsça sözcüklerin, dönemin eserlerinde önce Türkçe yakın anlamlılarıyla birlikte kullanıldığı, zaman içinde Türkçelerinin çeşitli nedenlerle unutulduğu veya bilinçli olarak

kullanılmayarak terk edildiği göze çarpmaktadır. Bugün Arapçadan alıntılanarak kullanımda olan Ar. *vaqt* > T. *vakit* sözcüğü Kutadgu Bilig'de Eski Türkçe *öd* sözcüğü ile birlikte kullanılır: *Yaragı körü tursu vakti ödi* (Kut. Bil. 559) Mevlid'de (931) Eski Türkçe *yagı*, Farsçadan alıntılanan Far. *düşmen* > T. *düşman* sözcüğü ile birlikte kullanılmıştır:

Düşmene saçtı eliyle toprağı
Kör oldı cümle ol kâfir yagı

Bugün birçok lehçede yaşayan, aslı Soğdca olan *uštmaḥ*; uzun yıllar Türkçede halk etimolojisi (yakıştıрма) yoluyla sesçe *uç-* fiili ile ve anlamca 'ruhun bedenden ayrılıp göğe yükselmesi' ile ilgi kurularak *uçmak* biçiminde kullanılmıştır (Işkıname 4203, Dede Korkut II 66-5, 122-3, 213-1, Mevlid 449 b b, *tamu* ile birlikte 7/16 vb.). Ar. *cennet* sözcüğünün Türkçeye girişiyle birlikte *uçmak* kullanım sıklığını yitirmiş, zaman içinde de tamamen unutulmuştur. Aynı durum, *cehennem* anlamıyla kullanılan, yine Soğdca kaynaklı *tamu*, *tamuğ* ve Türkçe *yazuk* sözcükleri için de geçerlidir. *Tamu*, *tamuğ* zaman içinde yerini Ar. *cehennem*'e, *yazuk* sözcüğü de yerini Far. *günah*'a bırakmıştır (Aksan, 1969, s. 97-108).

Ergin (1998, s. 25-27)'e göre dilin söz varlığında zaman içinde bir "yer değiştirme" söz konusudur. Türk dili de tarih boyunca etkileşimde bulunduğu kültürlerden yeni kavramları karşılayacak yeni sözcükleri bünyesine almış, işlevini kaybeden ve eskijenleri söz varlığından çıkarmıştır. Bu, bir yok olma değil yenilenme sürecidir. Sözcüğün kullanım sıklığının çok azaldığı fakat dilden tamamen kaybolmadığı, ölmediği durumlar da söz konusudur. Eski Türkçede *duman* anlamında kullanılan *tütün* sözcüğünün bugün de varlığını sürdürdüğü, ancak genel dilde anlam değişmesine uğrayarak 'bir bitki ve bu bitkinin sigara biçiminde veya pipoyla içilen yaprağı' anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. Sözcüğün 'duman' anlamıyla kullanımına ancak halk ağızlarında rastlanmaktadır.

Bazı sözcükler ise Eski Türkçede kullanıldıkları gibi tek başına günümüze dek ulaşamamıştır. Bu sözcüklerin günümüz Türkçesinde ancak ikilemelerde,

ikilemenin bir parçası olarak ve onunla bir anlam ifade edecek biçimde kullanıldıklarını görürüz. *Yorgun argın* ikilemesinde *argın* sözcüğünün günümüz Türkçesinde anlamsal bir karşılığı yoktur çünkü Eski Türkçede *ar-* 'yorulmak' (İşkname 163-2) biçiminde var olan sözcük bugün söz varlığındaki yerini kaybederek yalnızca ikilemede görülmektedir. Aynı durum *evirip çevirmek* ikilemesindeki *evirmek* eyleminde de söz konusudur. Eski Türkçede *evürmek*, *ewürmek* biçimleriyle karşımıza çıkan sözcük [*Bu Ay Toldı evürdi yüzün* (Kut. Bil. 628)] günümüzün söz varlığında özellikle de yazı dilinde kullanımdan düşmüştür. Sözcük bugün *evrilmek* ve *evrim* biçimleriyle genel dilde ve bazı bölgelerde halk ağızlarında *evirmek* biçimiyle kullanılmaktadır.

Eski Türkçe *us* sözcüğünde de benzer bir durum söz konusudur. Arapça *akıl* sözcüğünün dile girişi ve kullanım alanının genişlemesiyle *us* sözcüğünün kullanım alanı daralmıştır. Bugün *uslu*, *usulca* sözcüklerinde ve *akıllı uslu*, *usul usul* kullanımlarıyla ancak sözcük kökünde görebildiğimiz *us*, ikilemelerde ve ek almış biçimleriyle söz varlığında karşımıza çıkmaktadır. Tek heceden oluşan *us* sözcüğünün *akıl* sözcüğü karşısında varlığını sürdürememesi, *us* sözcüğünün daha kısa sesletimiyle açıklanabilir. Burada dilin en az çaba yasasının aksi yönde bir işleyişten söz etmek mümkündür. Şöyle ki: Dil kısa, kolay ve dilinin ses özelliklerine en uygun, rahat sesletebileceği sözcükleri seçer. Fakat etkileşim içinde bulunan dillerden sözcük alışverişi sırasında kısa sözcüklerin uzun ve karmaşık sözcükler karşısında direnmiyor olması; konunun yalnızca dil içi etkenlerle açıklanamayacağını, toplumsal, psikolojik, siyasal vb. birçok dil dışı etkenin bunun belirleyicisi olabileceğini açıkça göstermektedir.

Zaman içinde halk ağızlarında bile bazı Türkçe sözcüklerin yitirilmesinde dinî ve sosyal yönelimlerin, genel anlamda moda eğilimlerin yanı sıra dönemin edebî eserlerinde bu sözcüklerin Arapça ve Farsça biçimlerinin tercih edilmesinin de etkisinin olduğu açıktır. Bugün aynı eğilim, İngilizceden alıntılanan sözcükler için söz konusudur. *Ayrıntı* yerine *detay*, *veri* yerine *data* kullanımı bunun en belirgin örnekleridir.

Özetle sözcük yitimi, dilin doğal işleyiş sürecinin bir parçası olmakla birlikte yalnızca dil içi etkenlerle açıklanabilecek bir olgu değil dil dışı etkenlerin dilsel öğeleri harekete geçirmesiyle ivme kazanan bir değişimin sonucudur. Bu bakış açısıyla sözcüğün kullanım sıklığının azalması ve sonuçta sözcük yitiminin gerçekleşmesinin başlıca nedenleri şöyle sıralanabilir:

1. Dil İçi Etkenler: Sözcüklerdeki ses ve biçim aşınması, sesçe ve biçimce gerçekleşen bu değişimlerin sözcüklerin anlamlarını toplumsal bellekte silmesi; yazı dilinin konuşma dilindeki değişim hızını yakalayamaması sonucunda bazı sözcüklerin konuşma dilinde unutulup yalnızca yazı dilinde kalması; anlam kayması ve yer değiştirme, eski bir sözcüğün yeni bir anlam kazanması ya da yerini anlamca kendisine en yakın sözcüğe bırakması olarak sıralanabilir.

2. Dil Dışı Etkenler: Sözcüğün toplum yaşamında kavramsal karşılığının kalmaması ile o kavram alanına giren sözcüklerin işlevsiz kalması; toplumun yaşam biçimi, inançları, yaşadıkları coğrafya vb. değiştiğinde sözcüklerin toplumsal bellekten silinebilmesi; diller arası etkileşimler sonucunda baskın dil konumundaki alıntı sözcüklerin dilin söz varlığında eskiden beri kullanılan ve aynı kavram alanındaki öğelerin yerini alması ve bu öğelerin zamanla unutulması; moda eğilimler ve prestijli kullanımların dilin söz varlığında geçici yada kalıcı değişimlerle bazı sözcüklerin kullanım sıklığını azaltması olarak sıralanabilir.

Dildeki bu dönüşüm; bir yok oluş, eksilme ya da kayıp gibi görünse de aslında tarihsel süreçte kaçınılmaz olarak gerçekleşen, dilin durağan olmayan, hareketli ve değişken özelliğinin yansımasıdır. Diller bu dinamik yapının gereği olarak sözcük yitimiyle işlevsizleşen öğeleri dışlarken kimi zaman da tarihsel süreçte yok olan sözcükleri yeniden canlandırmaya ihtiyaç duyar. Bir başka deyişle sözcük yitimine giden süreç bu durumda tersine işler. Türkçede özellikle Dil Devrimi'yle birlikte dilin kendi olanaklarıyla türetilen sözcüklerin yanı sıra dilin tarihsel dönemlerinde dilin söz varlığında yer alan fakat zaman içinde özellikle yabancı dildeki karşılıklarının dile yerleşmesiyle unutulmuş sözcükleri yeniden canlandırmak (İmer, 1976, s. 55-56) için bu süreç bilinçli olarak işletilmiştir.

Öykün-, *kutlu*, *uygar* vb. sözcükler Dil Devrimi'nden sonra Türkçenin söz varlığında yeniden canlanmış sözcüklerdir. Bu tür sözcükleri, dilin tarihsel belleğinde kayıtlı, 'yeniden doğmuş ögeler' olarak nitelendirebiliriz.

3. BÖLÜM

DİLSEL YANLIŞTAN DİLSEL KABULE: GALAT SÖZCÜKLERİN DİLE YERLEŞME SÜRECİ

3.1. DİL YANLIŞI

Bir dilin söz varlığı; o dilin tarihine geniş ölçüde ışık tutmakta, yüzyıllar boyunca ortaya çıkan ses, biçim, söz dizimi ve anlam değişikliklerini yansıtmakta, hangi dillerin etkisiyle, ne türden değişimlerin gerçekleştiğini göstermektedir (Aksan, 1996, s. 11).

Dillerin tarihî sürecindeki doğal gelişimi göz önünde bulundurulduğunda o dilin söz varlığı içinde yer alan sözcüklerin birtakım değişimlere uğrayarak varlıklarını sürdürdükleri görülür. Dilde göstergenin ses, biçim, söz dizimi ve anlam değişikliklerine uğraması bir anda gerçekleşiveren bir durum değildir çünkü değişimin toplum tarafından da onaylanması ve yeni biçimin dilde kullanım sıklığının artması gerekir. Bu da yine dilin bir uzlaşma ürünü olduğu doğrudur. Bir başka deyişle toplum, bir dil ögesi üzerine anlaştığı biçimi, anlamı terk ederek farklı bir biçim ve anlam üzerinde yeniden anlaşabilir. Burada uzlaşmanın değişebilirliği ve sürekliliği söz konusudur (Sarı, 2015, s. 32). Uzlaşılan bu son biçim, dilin kurallarına tamamen uygun olabilirken, dil bilimsel açıdan tartışmalara yol açabilecek, üzerinde 'doğru'-'yanlış', 'bozuk'-'düzgün' gibi değerlendirmelerin yapıldığı aykırılıklar da içerebilir.

Sürekli değişim içinde olduğu bilinen ve canlı bir varlık gibi büyüyen, gelişip değişebilen, hatta ölebilen dilin bu işleyişi sırasında bünyesinde barındırdığı öğelerin yanlış ya da doğruluğu konusu, dil bilimde tartışmalı konuların başında gelir. Sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için öncelikle "dil yanlışı" kavramını ayrıntılı olarak ele almak gerekir.

3.1.1. Dil Bilimsel ve Dil Bilgisel Açından Dil Yanlışı Kavramı

Eski medeniyetlerden bu yana insanlar doğru yazıp okumak amacıyla dillerinin özelliklerini içeren kuralları belirlemeye çalışmışlar ve bu kurallardan oluşan bilgi koluna da *dil bilgisi*, Batı dillerindeki adıyla *gramer (grammar, grammaire)* demişlerdir. Öğretimlik (*classique*) tanımda dil bilgisi, dilin doğru konuşulması, yazılması ve okunması kurallarını belirler, bir başka deyişe *dili iyi kullanma sanatını (bon usage)* öğretir (Banguoğlu, 2019, s. 18-19).

18. yüzyıla kadar bu geleneksel dil bilgisi anlayışı sürdürülmüş, genellikle yazı dili esas alınarak bir dereceye kadar dil bilgisel kuralların değişmezliği kabul edilmiştir. Bu yüzyıldan sonra ise dilin sorunları ile ilgilenen, *genel dil bilimi* olarak adlandırdığımız yeni bir bilim dalı ortaya çıkmaya başlamıştır. 20. yüzyılda artık eş zamanlı bakış açısıyla çağdaş dil bilgisi tartışmaları, bazı dil bilgisel yaklaşımları doğurmuştur (yapısalcı, üretken, işlevsel...) (Demir & Yılmaz, 2021, s. 37). Dil bilgisini, “dili bütün cepheleriyle inceleyen bir bilgi kolu” olarak tanımlayan Ergin (1998, s. 28), dil malzemesinin yani sesler, sözcükler, kök ve ekler, sözcük grupları ve cümlelerin yapı, görev ve anlam bakımından değerlendirilmesi temeline dayandığını belirtmiştir. Buna göre dil bilgisinin ses bilgisi (fonetik), şekil bilgisi (morfoloji), köken bilgisi (etimoloji), anlam bilgisi (semantik) ve cümle bilgisi (sentaks) alt inceleme alanları olduğunu söylemiştir.

Dil bilgisini gerek çalışma alanı olarak [biçim bilgisi, söz dizimi; doğal dilin yapı kuralları, dil üretimi süreci (yapısalcılık), dil yetisinin biçimlenmesi (üretken-dönüşümlü)] gerekse inceleme amacı bakımından (kuralcı, betimleyici, tarihsel, karşılaştırmalı, filolojik dil bilgisi) (Demir & Yılmaz, 2021, s. 38) ele alan pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarda kimi zaman dil bilgisi ile dil bilim kavramları birbirine karışmış olsa da *dil bilim* (Batı dillerindeki adıyla *linguistics*) dil bilgisine göre dile çok daha geniş açıdan bakan, dil bilgisine ilişkin konuları da içine alacak biçimde yalnız bir dile ait özellikleri değil genel olarak insan dilini tüm yönleriyle ve disiplinler arası bakış açısıyla inceleyen bir bilim dalıdır. Dil bilim diğer bilim dallarının (felsefe, biyoloji, sosyoloji, psikoloji...) bir kolu olarak varlığını

sürdürürken başlı başına bir bilim dalı oluşu ve modern dil bilimin ortaya çıkışı, yirminci yüzyılın ilk yarısında İsviçreli bilim insanı Ferdinand de Saussure'ün çalışmalarına dayanır (Bayrav, 1998, s. 22). Saussure'ün yaşayan dillerin yapılarını inceleyen ve bu sistemi çözmeye çalışan çalışması "*Cours de linguistique générale*" (1916) adlı eserinde *dil (langue)*, *dil yetisi (langage)* ve *söz (parole)* kavramları üzerinde durmuştur. Onun dil bilim için sağladığı en önemli katkılardan biri de art zamanlı (diachronic) ve eş zamanlı (synchronic) yöntemin dil incelemelerinde kullanımına getirdiği açıklıktır (Demir & Yılmaz, 2021, s. 42).

Saussure'den sonra dil bilim alanının en ses getiren ismi Noam Chomsky'dir. *Syntactic Structures* (1957) adlı çalışmasında üretken dil bilgisi kuramını ortaya atan Chomsky, insandaki *dil yetisi (competence)* ile *dilin kullanımı (performance)* arasındaki ilişkiye dikkat çekmiş, dil bilimin başlıca çalışma alanının dil yetisi üzerine olması gerektiğini savunmuştur. Onun kuramına göre evrensel dil bilgisi kurallarının yanı sıra her dilin kendine özgü dil bilimsel kuralları vardır. Bu kurallar sınırlı olsa da bunlardan sınırsız sayıda cümle üretilebilir.

İşlevsel dil bilimin kurucusu Andréé Martinet (1985), Chomsky'nin varsayımsal ve tümdengelim dayalı evrensel dil bilgisi kuramının aksine dil ile ilgili önce varsayımda bulunarak kurallarının ona uydurulmaya(kanıtlanmaya) çalışılmasına karşı çıkar. Ona göre dil, önce bütün yönleriyle incelenmeli sonra elde edilen verilerle teori üretilmelidir (Kerimoğlu, 2014, s. 44). Burada dil bilimcinin görevi, kurallar koymak, bu kurallara göre konuşmanın 'iyi', 'doğru', 'güzel' konuşmak ve yazmak olduğunu öğretmek değil dilin işleyişini araştırmaktır (Akaslan, 2012, s. 49). Bu bakımdan da dil bilimci öncelikle dilin durağan değişmez kurallara göre işlemeyeceğini, hareketli ve değişken bir yapıda olduğunu kabul etmeli ve incelemelerinde de yöntemini buna göre belirlemelidir.

Dil bilgisi; zaman içinde bir dili hedef alıp onu bütün yönleriyle ele alma, o dil için 'doğru' ve 'yanlış' olanları değerlendirerek yanlışları düzeltme ve doğruyu savunma işini üstlenen bir bilim olarak varlık göstermiştir. Bu özelliği ile dil bilgisi, dilin kuşaklar arasında doğru aktarımını sağlamak, dilin kendine has, dizgesel

özelliklerini koruma altına almak gibi amaçlara hizmet eder. Bunun için inceleme nesnesi çoğunlukla yazı dilidir. Konuşma dili ile ilgili olarak da *standart dili* esas alır. Dildeki kural dışı kullanımları, düzensizlikleri, sapmaları ‘doğru’ ve ‘yanlış’ bağlamında inceleyerek *dil yanlışı* olarak değerlendirir. Çünkü geleneksel dil bilgisine göre bir dilin kullanımının ‘doğru ve kurallara uygun’ oluşu, dil ile ilgili belirlenmiş kurallara uygunlukla ilgilidir (Akaslan, 2012, s. 69, 70). Ayrıca standart dil ve yazı dili, bir dil incelemesinde eş zamanlı yöntemden yararlanır. Bu yaklaşım, art zamanlı bakış açısını tamamen göz ardı etmemekle birlikte, ister istemez belirlenen dilsel kuralları değişmez gerçekler olarak sunma eğilimi gösterir. Oysa dil; dün ‘doğru’ sayılanın bugün ‘yanlış’, dün ‘yanlış’ olarak görülenin bugün ‘doğru’ kabul edildiği bir sistem üzerine kuruludur. Buradan hareketle belirlenen kuralların dün olduğu gibi bugün de zamana, toplumsal değişimlere, hatta teknolojik değişimlere direnmesi zor görünmektedir. Özellikle dilin konuşuru olan toplumların başka toplumlarla ilişkileri ve bu ilişkiler dolayısıyla sözcük alışverişinin gerçekleşmesi (alıntı sözler) söz varlığında yer alma sürecinde önemli değişimler gösterirler. Genellikle bu aktarım, hedef dilin bir veya birkaç yönden baskın olan dilden sözcük veya sözcük grubunu alması biçiminde olur.

Dilin sözcüklerinin değişim sürecinde de bu ayrı değerlendirmelerin etkili olduğu bilinmektedir. Bir göstergenin farklı özellikler yüklenerek aynı kavramı karşılması demek olan dilde değişim, her zaman o dilin dil bilimsel kurallarının sınırlılıkları içinde yapılamayabilir. Sonuçta dil bilgisi, dilin doğasında var olan özelliklerin sonradan kurallaştırılması yoluyla oluşmuştur. Belirlenen bu kurallar; sürekli değişen, diğer dillerle etkileşimde bulunan; coğrafi, dinî, toplumsal, kültürel, siyasal değişimlerin etkilerine oldukça açık ve bu etkilerin sonuçlarının en hızlı ve en çok karşılık bulduğu dil için onu baskılayan ve sınırlayan bir oluşumdur. Zaman içindeki değişim, toplumsal, kültürel dönüşümler vb. ile birlikte dil de değişecek ve güncellenecektir. Bugün ölçünlü dil için belirlenen tüm dil bilgisi kuralları temel alınacak olursa bugünkü biçiminden ve sesletiminden farklı olan tüm sözcükleri yanlış ya da bozuk olarak değerlendirmek gerekir ki bu, dil araştırmaları için uygun bir yaklaşım değildir. Bir başka deyişle dil bilgisi kuralları

zaman içinde toplumun ve dilin değişen yapısıyla birlikte değişim gösterir. Oysa dil bilim, dil bilgisinin koyduğu sınırları genel dil özellikleri çerçevesinde kullansa da dil incelemelerinde bu sınırları genişletir veya tamamen kaldırarak dilin ögelerini 'eski'-'yeni', 'orijinal'-'değişmiş', 'bozuk'-'düzgün', 'doğru'-'yanlış', 'düzenli'-'düzensiz', 'standart'-'standart dışı' tüm betimlemeleriyle birlikte ele alır. Dil bilimcinin görevi; dili ve dilde kullanılan ögeleri 'yanlış'-'doğru' diye ayırmak, onu yargılamak değil doğrudan, dilin işleyiőı ve özelliklerini, ona müdahale etmeden ortaya koymaktır (Akaslan, 2012, s. 52).

Dilde düzenlilikler-düzensizlikler (doğrular-yanlışlar) bir arada çalışır. Sadece düzenli, kurallı söyleyişe dayanan bir doğal bir dilden söz edilemez. Düzensizlikler de dilsel etkinliğin bir parçası, bir anlamda dilin tamamlayıcısıdır (Akaslan, 2012, s. 91). Bu nedenle değişmelerin, sapmaların, kural dışı kullanımların her koşulda dili kirlettiği düşüncesi ve dilin konuşurlarınca benimsenip yaygın kullanıma ulaşan biçimlerin 'yanlış' veya 'bozuk' olarak nitelendirilmesi, dilin işleyen bir süreç olduğunu göz ardı etmek, onu ideal fakat durağan bir olgu olarak görüp sınırlandırmak anlamına gelir.

'Dil yanlış'; dilde kuralların belirlenmesiyle var olan veya bununla birlikte ortaya çıkan bir kavramdır. Dilde kuralları belirleyen dil bilgisi, kurallara uymayan her değişimi 'bozuk' ya da 'yanlış' olarak nitelendirir. Dilsel ögelerde dil bilgisi kuralları dışında oluşabilecek değişimlere yaklaşımından dolayı da dili durağan kabul edebilir. Dil bilim ise çoğunlukla dilin sürekli gelişim ve değişimini göz önünde bulundurarak dile yaklaőır. Fakat geleneksel dil bilgisinin yanı sıra dili soyut bir ideal dizge olarak gören biçimci dil bilim anlayışı da kurallara aykırı kullanımları veya sapmaları 'dilde bozulma' veya 'yanlış kullanım' olarak değerlendirebilmektedir (Akaslan, 2012, s. 47).

Bir dilin akademik kişilerce kurallarının standartlaőtırıldıęı, düzenli, kurallı ve doğru biçimlerinin belirlenip eğitim kurumlarında öğretilerek bu kurallara göre konuşulup yazılmasının en güzeli, iyisi, doğrusu olacağının anlatıldığı geleneksel dil bilgisi, dildeki herhangi bir sapmayı bozukluk olarak algılar. Dilin yanlış

kullanımı, kurallara aykırı söyleyiş ve yazım, geleneksel dil bilgisinde gerek dil uzmanları gerekse o dilin konuşurları tarafından ideal dilden uzaklaşma kabul edilmiş, bu şekilde yanlış kullanımların dili yozlaştırdığı düşüncesinde birleşilmiştir.

Geleneksel dil bilgisi, dildeki kural dışı kullanımları, düzensizlikleri, sapmaları 'doğru'-'yanlış' kavramları doğrultusunda değerlendirerek 'dil yanlış' kabul eder. Çünkü geleneksel dil bilgisine göre bir dilin kullanımının 'doğru', 'güzel' oluşu, dil ile ilgili belirlenmiş kurallara uygunlukla belirlenir. Oysa bu kurallar görecelidir, kurallar belirlenirken zamanın estetik değer yargılarının yanı sıra bazı toplumsal ve kültürel değişimler de etkilidir. Bunlar dil dışı öğelerdir, dilin iç yapısı ile ilgili değildir. Dil bilimsel açıdan yanlış olduğu ve kurallara uygun olmadığı değerlendirilen öğeler yazı dilinde olduğu kadar hatta ilk önce ve daha çok konuşma dilinde kendini gösterir.

3.1.2. Konuşma Dili ve Yazı Dilinin Dilsel Dönüşüm Sürecine Etkisi

Dil denen sistem, doğal olarak yalnızca yazı dilinin kurallarını değil konuşma dilinin kurallarını da içine aldığından dil-söz ikileminden başka, dilin konuşma dili ve yazı dili olarak birbirini etkileyen, kimi zaman değiştiren parçalarından söz edilmektedir.

Dünyada yazıya geçirilmiş olan hemen her dilde yazı dili ile konuşma dili arasında farklılıkların olduğu bilinmektedir. Önce konuşmayla bildirişme sağlayan insan, yüzyıllar sonra konuştuklarını yazı ile ifade etmiştir. Yazının alfabeye dönüşmesi ise çok daha yakın bir tarihe rastlar. Yazının kullanılmaya başlamasından bu yana sözcüklerin hem konuşmada hem de konuşmanın ardından gelen yazıda kişiden kişiye, toplumdan topluma farklılık göstermesi doğaldır. İletişim olanaklarının bugünkü gibi olmadığı da göz önünde bulundurulduğunda aynı toplum içinde bile farklı söyleyişler ve farklı yazılışlarla karşılaşılabilir. Bu nedenle yazı dili ortak dili, standart dili yansıtırken konuşma dili dönemlik (moda) akımlardan etkilenebilen, kişisel veya bölgesel söyleyiş farklılıklarını yansıtabilmektedir.

Dili tek tek bireylerin değil tüm toplumun üzerinde uzlaştığı bir göstergeler ve kurallar bütünü olarak tanımlayan Saussure (1998, s. 43-44), dilin ses, biçim ve anlamsal özelliklerinden, toplumsal değerine (anlam) değin tüm konuşurların üzerinde anlaşma sağladığı yapıya *langue (dil)* adını vermiştir. Dil yetisi toplumsaldır: Dil; bireylerden bağımsız fakat o dili konuşan tüm bireylerin ortak ürünü, bireyler var olmasa da varlığını devam ettirecek soyut kurallar bütünüdür. Dil bilim de bu birey üstü dili inceler (Akaslan, 2012, s. 71).

Saussure (1998, s. 44), dilin bireysel yanını anlık, fiziksel ses olarak gerçekleşen *parole (söz)* kavramı ile açıklar. *Parole (söz)*; tek tek bireylerin kişisel özelliklerine, ruh durumuna göre *lingua* adı verilen toplumca kodlanmış ortak dil havuzundan seçip seslendirdiği sözlerdir (2017, s. 62). Bir başka deyişle *dil*, kavramların ses imgeleriyle somutluk kazandığı toplumsal bir kod, *söz* ise bu kodun tek tek bireyler tarafından kullanımındır (Akaslan, 2012, s. 70). Yalnız sözlük maddesi niteliğindeki sözler değil dile ait tüm öğeler *söz* içinde değerlendirilebilir. Yine Saussure'e göre *dil*, salt bir durum (bellekte toplanmış dil bilgisi), *söz* ise bir etkinliktir. Bunlar birbirinden tamamen farklı kavramlar değil birbirinin içine geçmiş yapılarıdır. Biri olmadan diğeri de olmaz. Dil soyut, toplumsal ve zihinsel; *söz* ise somut, bireysel ve anlaksaldır (Kerimoğlu, 2014, s. 34).

Bayrav (1998, s. 43) dil ile *söz*¹ ayrımını vurgularken dili bir kurallar dizgesi, bir düzenden oluşan değerler bütünü olarak tanımlamıştır. Saussure'ün kuramından yola çıkılarak her sözcüğün her göstergenin dilde değeri olduğu ve bunların birbiriyle ilişkisi ile göstergenin bir anlamı (değeri) olabileceği savunulmuştur. *Söz* ise tüm bu değerler içinden yapılan bireysel seçimlerdir. Birey; konuştuğu dilin tüm toplumun ortak kararıyla benimsenmiş ve ona sunulan ses, sözcük, biçim, yapı gibi özelliklerini kendi düşüncesini en iyi ifade edecek şekilde seçerek kullanır.

¹ Bayrav, *söz* için söylev terimini kullanmıştır.

Saussure'ün yapısalcılığından etkilendiği bilinen Noam Chomsky (1965)'nin üretken-dönüşümlü dil bilgisi kuramında açıkladığı *competence-performance* (*edinç-edim*) kavramları, Saussure (1998, s. 44)'ün *langua-parole* (*dil-söz*) ayrımıyla benzerlik gösterir. Chomsky'ye göre doğuştan getirilen (bellekte kayıtlı) dil bilgisini ifade eden *edinç*, bir dil kullanıcısının o dilin tüm dil bilgisi kurallarından sezgisel olarak haberdar olma, o dildeki cümleleri anlama ve yeni cümleler üretebilme yetisidir. Bu soyut dil bilgisi sayesinde konuşurlar, kendi dilinin dil bilgisiyle sınırsız cümle kuruluşları elde ederek dil bilgisel olan ve dil bilgisel olmayan yapıları birbirinden ayırabilirler Edim ise bu kuralların yine o dilin konuşuru tarafından somutlaştırılması, bir başka deyişle uygulanmasıdır. Dolayısıyla her konuşma, her yazma etkinliği bir *edim*dir (Kerimoğlu, 2014, s. 70).

Buradan hareketle *langua* için dilin söz varlığı demek yanlış olmayacaktır. Bunun yanı sıra bu sözler, yalnızca yazı dilini değil konuşma dilini de içine alır. Bu nedenle kural dışı kullanımlar, düzensizlikler, bozulmuş yapılar, dil yanlışları gibi geleneksel dil bilgisinin inceleme nesnesi olmayan birçok bireysel kullanım da bu kapsamda değerlendirilir.

Geleneksel dil bilgisi dili kurallar bütünü olarak ele alırken yapısalcı dil bilim bu kuralları *dilin* (*langua*) soyut dizgesinde arar. Buna karşılık üretken dönüşümlü dil bilgisi kullanımdan boyutundan (*edinç*) bu dizgeyi oluşturan evrensel dil bilgisi (*edim*) boyutunu açıklamaya çalışır. Fakat yine de gerek Saussure gerekse Chomsky'nin kuramı dili bir kurallar bütünü olarak görmekten ve bu kuralın dışına çıkan kullanımları dil bilimin inceleme alanı dışında tutmaktan yana bir tutum sergiler. Dilde var olduğu düşünülen bir düzenlilik; seslerin, yapıların ve dizilişlerin uyumu gibi kurallar bu düşünceyi yansıtır. Hatta kural dışı kullanımlar bile bir kurala bağlanmış, sistem içinde açıklanabilir bir yer edinmiştir. Oysa dilde kurallı kullanımlar da kural dışı kullanımlar da hep vardır ve var olacaktır. Bu durum, dilin durağan değil, kullanımla sürekli yeniden oluşturulan özelliğinin bir sonucudur (Martinet A. , 1960), (Bybee, 2010). Asıl sorunsal, bu kural dışılıkların yaygınlaşarak genel kullanıma etki edip etmemesidir. Bir başka deyişle kural dışı kullanımlar ya da dil yanlışları ne oranda, hangi durumda, neye bağlı olarak ve

neyin etkisiyle genel dilde kabul görüp bireysel kullanımdan yani söz-edimden ortak kabulle dil-edinç düzeyine geçer? Bu kullanımlardan bazıları dilin söz varlığında ne zaman yer almaya başlar? Bu sürecin işleyişini anlamak için önce dilin söz varlığı adı verilen büyük yapıyı tanımak gerekir.

Sonuç olarak dil, kuralları koyar ve toplumsaldır; söz, bu kuralların sınırları içinde özgür seçimler yapar ve bireyseldir. Bireyin özgür seçimleriyle ortaya çıkan söz, örneğin *çay* sözcüğünü *yaç* ya da *ayç* biçiminde sesleri dilediği sırada söylemek veya *gelmeyecek* çekimli fiilinde *gelecekme* gibi eklerin fiile geliş sırasını değiştirmek gibi bir özgürlüğü ifade etmez. Dilde, toplumsal uzlaşma temel özelliklerden biridir ve bu uzlaşma, anlaşabilmek için belli kuralları getirecektir. Burada tartışılması gereken konu, dilsel kuralların yazı diline göre belirlenip belirlenmemesidir.

Saussure'de dil, bireyden bağımsız, toplumsal bir yapıdır. Toplumun bütünü üzerinde anlaştığı soyut kuralları olan, tek tek kişilerin bireysel kullanımlarının dışında, nesilden nesile aktarılan bir oluşumdur. Dil bilim bu nedenle bireyden bağımsız bu toplumsal kurallar dizgesini inceleme alanına alır. Bir başka deyişle söz; bireysel olduğundan, düzensizlikler, öznel ve kural dışı kullanımlar içerdiğinden ve her bireyin ayrı ayrı seçimleriyle oluşturulan bu anlık yapılar tüm toplumun ortak varlığı olan dile mal edilemeyeceğinden doğrudan dil bilimin inceleme alanında değildir. Ancak toplumsal kabulle yaygınlaşan kullanımlar, dil bilimsel açıdan değerlendirilebilecek dilsel ürün özelliği kazanır.

Üretimsel dil bilgisinde ise dil bilimin inceleme alanına giren *edinç*, doğuştan sahip olunan dil yetisine bağlı olarak ortaya çıkan zihinsel, örtük, içsel dil bilgisini içerir. Dolayısıyla bilişsel psikolojinin bir dalı kabul edilen dil bilimin nesnesi; tek tek bireylerin kullandıkları dil değil dilin mükemmel biçimine sahip olduğu var sayılan yetişkin konuşurun *dilsel etkinliği*dir (*edimdir*) ve dil bilim bunun nasıl gerçekleştiğini açıklamaya çalışır.

Saussure kuramındaki *lingua (dil)* ve *parole (söz ya da söylev)* terimlerinden yola çıkılarak yazı dilinin ve konuşma dilinin dil bilimdeki yeri konumlandırılabilir. Dil üzerine yapılacak incelemeler, yalnızca konuşmadaki seslerin harflerle karşılığı olan yazı dilini ele almaz, daha geniş çerçevede o dilin konuşurlarının seslettiği biçimi yani konuşma dilini de kapsar. Dil bilimci John Lyons (2002, s. 13-14) da 'konuşma dilinin önceliği (priority of spoken language)' değerlendirmesine paralel olarak sözü yani konuşma dilinin önemini vurgular. Bir dil, onu konuşanların sözleri (söylevleri) ile birlikte değerlendirilir (Bayrav, 1998, s. 43). Fakat sözü incelemek demek, dayandığı sistemi yani dili ele alıp incelemek demektir. Bu nedenle çağdaş dil bilim, 19. yüzyılın tek tek bireylerin veya grupların farklı bölgelerde birbirinden farklı söyleyişleri üzerinde çalışma yapmaya çalışan anlayışından ayrılır. Bugün dilciler çalışma alanı olarak yalnız yazılı metinleri veya yalnız sözü değil onun temelini oluşturan ve daha belirgin kuralları olan dil sistemini esas almaktadır.

Tablo 3.1. Dil-Söz Ayrımı (Bayrav, 1998)

Dil	Söz
Uzun zaman içinde oluşur.	Kısa sürelidir, dilin işlenmesi demektir.
Bir sistemi, kuralı, düzeni vardır. Tüm konuşurlar bu kurala bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde uyar.	Dil denen sistem içinden konuşurun bireysel seçimleriyle oluşturulur.
Toplumsaldır.	Bireyseldir.
Edilgendir (pasif)	Edilgen olan dili etkin (aktif) hâle getirir.
Belirlenmiş dil kurallarını ve standart biçimleri esas alır.	Dilin en az çaba yasasına göre çalışır.
Moda akımlar, yabancı dil etkisi gibi dışarıdan gelen etkilere karşı söze göre daha dirençlidir.	Moda akımlar ve hâkim yabancı dilden kolay etkilenir.

Konuşma dilini yazı dilinden ayıran başlıca özelliği, onun anlık oluşudur (Demirci, 2017, s. 66). Yazı, üzerinde daha fazla düşünülerek oluşturulabilir. Bu nedenle konuşma dili yazı diline göre değişime daha açıktır ve daha hızlı gelişir, değişir. Bu değişimin yazı diline yansması çok daha yavaş ve geç olur. Yazı dili ile konuşma dilinin birbirine en yakın olduğu dillerde veya bir dilin belirli bir döneminde dahi bir süre sonra konuşma dilindeki değişim, yazı dilinden daha hızlı olacağı için yazı dili ile konuşma dili arasındaki ara zaman içinde açılacaktır. Bugün Türkçede konuşma diline yerleşen fakat yazı dilinde henüz konuşma dilindeki biçimleriyle kullanılmayan sözcükler vardır.

Konuşma dili ile yazı dili arasında sözcük özelinde de bazı önemli farklılıklar bulunmaktadır. Yazı dilinde sözcükler araya konan bir boşlukla birbirinden ayrılırken konuşma dilinde özellikle ulama, diğer bir deyişle sessiz harfle biten sözcüğün sesli harfle başlayan diğer sözcüğe bağlanması yoluyla sözcükler birleştirilebilir. Ana dilin konuşurları, görünümü veya sesletimi ayrı olmasa da sözcükleri birbirinden ayırmakta zorlanmazlar.

Konuşma dili toplumun eğitilmiş eğitimsiz tüm bireylerinin kullandığı bir dil iken yazı dilini kullanabilmek için bir eğitim almak gerekir. Dil eğitiminin etkisi, o dilin konuşurlarının günlük hayatlarındaki dil kullanımlarında değil yazı dilinde özellikle de yazımda görülür. Yazım ise sözlü dilin çeşitli yöntemlerle kurallarının belirlendiği ve bunun standart hâle getirildiği, uzmanlarca masa başında belirlenen normları içerir. Dil ile ilgili olarak ‘doğru’ yanlış’, ‘düzgün’, ‘bozuk’, ‘iyi’ ya da ‘kötü’ olarak yapılan tüm nitelermeler yazı dilini ve yazı diline dayalı olarak belirlenen bu normları yani yazım kurallarını esas alır. Eğitimle kazanılan yazılı dil bilgisinin konuşurun genel dil bilgisi ile ilişkilendirilmesi ve sözün yazının gerisine atılması, farkında olmadan ya da bilinçli olarak doğru ve güzel yazmanın dili kullanmak sayılmasından, dil denince akla öncelikle yazılı metinlerin gelmesinden kaynaklanan bir durumdur. Oysa dil önce sözdür. Bir dil yazıya geçirilmemiş olabilir fakat konuşulmazsa dil olmaz (Akaslan, 2012, s. 42-44). Yazılı metinlerin standardını belirlemek üzere oluşturulan yazım kurallarının ise bir dilin dil bilgisi özelliklerinde değişiklik yapma, bir özelliği ortadan kaldırma gibi

yetkileri yoktur; yazım kuralları konuşurun dilinde var olan ve yazıya aktarılanı düzenler, bir kalıba sokar.

Yazımı (imla) “bir dilin sözcüklerinin doğru olarak yazıya geçirilmesini sağlayan ortak yazma biçimi” olarak tanımlayan Aksan (1977b, s. 332-336), dilin yazı ile ifadesinde kullanılan yöntemi ikiye ayırır:

1. Sese dayanan, sesçil yazım
2. Kökene, biçime dayanan geleneksel yazım.

Aksan (1977a, s. 332-336)'a göre sesçil yazım, dildeki her bir sese karşılık olarak seçilen harfin ya da harf bileşiminin ayrılmasıdır. Aksan, Türklerin kullandıkları, 38 harften oluşan Köktürk alfabesinin, daha sonra kullanılan Uygur ve Arap alfabelerine oranla Türkçenin ses dizgesine ve sesçil yazıma daha uygun olduğunu belirtmiştir. 1928'de kabul edilen ve 29 harften oluşan Latin alfabesinin ise Türk ses dizgesine uyduğunu ve kullanımda kolaylık sağladığını söylemiştir.

Sesçil yazımından dolayı Türkçe, yazımla konuşma arasındaki farklılığın en az olduğu dillerden biridir. Bir dil, dil bilgisi kurallarına sıkı sıkıya bağlı olarak kullanılamaz, sıklıkla kurallardan sapmalar, aykırılıklar görülür; en azından sözlü dilde böyledir. Yazı dili ile konuşma dili arasında zamanla veya toplumsal değişimlerle birlikte görülen farklılaşmalar da bunu tetikler. Yazı dilindeki gelişim ve değişim konuşma diline oranla çok daha yavaş ve dirençli olduğundan konuşma dilindeki değişim¹ yazı diline çok sonra yansır. Bu standart sapmalarla sözlü dil ile yazılı dil arasındaki fark açıldıkça yazı dili, standartları yeniden belirlemek zorunda kalır. Bu, zaman içinde dil bilgisi kurallarının değişmesine kadar giden bir süreci içine alır.

¹ Bu durum çoğunlukla yanlış kullanım olarak yadırganan kullanımların yaygınlaşması olarak görülür.

Konuşma dilinde yaygın şekilde kullanılan ancak yazı dilinde ‘doğru’ kabul edilmeyen bu kullanımların dilin zaman içinde gösterdiği evrime paralel olarak doğru sayılabildiği görülmektedir. *Allah’ını seversen* söz kalıbı bugün konuşma dilinde *Allasen* biçiminde karşımıza çıkabilmektedir. Bugün konuşma dilinde dil bilgisi kurallarına aykırı biçimde, *geliyorum* yerine kullanılan *geliyom*, *geleceğim* yerine kullanılan *gelicem*, *ne yapıyorsun?* yerine kullanılan *napıyon?* sözlerinin zamanla dil bilgisi kurallarına uygun sayılması, geçmişten bugüne dilsel değişim örnekleri göz önünde bulundurulduğunda mümkün görünmektedir. Yazıda *ağabey* biçiminde gösterilen sözcüğün konuşma dilinde en az çaba yasasına bağlı olarak *abi* biçimini aldığı ortadadır. Günümüzde Türkçe konuşurlarının çok azı bu sözcüğü *ağabey* olarak sesletmektedir. *Eczahane* sözcüğü zaman içinde söyleyişin esas alınmasıyla birlikte sözlükte *eczane* biçiminde yer almış, fakat dönüşüm sürecinin devam etmesiyle bugün konuşurların ağzında *ezzane* söyleyişi ortaya çıkmıştır. Bu duruma hemen tüm dillerde rastlamak mümkündür. İngilizce *going to>gonna*, *want to>wanna* sözcüklerinin konuşma dilindeki biçimlerinin zaman içinde yazı dilinde de kullanılır olması, dinamik bir sisteme sahip olan dilin özellikle konuşma dilindeki hızlı değişimin yansımalarıdır.

Günlük konuşma dili, yazılı dilin kural koyuculuğunun aksine, yukarıda söz edilen dilsel sınırlılıklar dâhilinde bu kuralların dışına çıkma eğilimindedir. Çünkü daha çok konuşma dilini içine alan söz; konuşma dilinin anlık oluşma, bireysellik (bireyin içinde bulunduğu toplumsal psikolojik durum) iletişimde hızlı ve etkili sonuç elde etme gibi özelliklerinin etkisiyle yazı dilinin, üzerinde defalarca düşünülen ve sonrasında ortaya konulan mükemmel biçiminden uzaktır. Konuşma dili; dil yanlışları, dil sürçmeleri, sesletim (telaffuz) yanlışları gibi birçok kusuru barındırır. Yazı dili ise konuşma dilindeki bu kusurları dilin bozulması olarak görür. Bu kusurlardan bir kısmı o kadar çok tekrarlanır ve toplum içinde yaygınlaşır ki bir süre sonra yazı dili de bu değişimi kabullenir ve söz varlığına yerleştirir, bir anlamda bu sözcükler *sözlükselleşir*. Bu durum, yazı dili ile konuşma dilini birbirine eşitleme çabasıdır çünkü konuşma dilindeki her başkalaşım yazı dilini konuşma diline yaklaştırmaya zorlar. Böylece yazı dili için belirlenmiş normlar da zaman içinde değişime uğrar ve bu değişim, sözcükler

üzerinde yapılan ‘doğru-yanlış’, ‘düzgün-bozuk’ yargılarını sarsacak boyuta varabilir. Bugünkü Türkçenin durumu ve dil bilimsel kuralları göz önüne alınacak olursa Türkçenin geçmiş dönemlerdeki yazılı ve sözlü biçimlerinin tamamen ‘kural dışı’, ‘bozuk’, ‘yanlış’ kullanımlar olarak değerlendirilmesi gerekirdi. Oysa sözcüklerin art süremde dil bilimsel incelemesinde bugün *güvercin* diye sesletilen ve yazılan sözcüğün Eski Türkçedeki *kökerçin* biçimi veya *ileri* sözcüğünün eski Türkçedeki biçiminin *ilgerü* olması gibi farklılıklar, birinin diğerine göre yanlış olmasıyla değil zaman içinde sözcüğün geçirdiği ses değişimiyle açıklanmakta ve bu dilin doğal işeyişinin bir özelliği olarak değerlendirilmektedir.

Dil Devrimi’nden sonra Türkçede özellikle yabancı sözcüklere karşılık bulma çabasının bir sonucu olarak bazı ölü sözcüklerin canlandırılması veya bazı ölü eklerden yeni sözcüklerin türetilmesi kimi araştırmacıların ısrarla karşı çıktığı bir konudur. Faruk Kadri Timurtaş (1979), *Uydurma Olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü*’nde dilimize Arapçadan geçen ve nispet eki içeren sözcüklere karşılık bulunurken bugün yalnızca *uysal* ve *kumsal* sözcüklerinde yaşayan *-sAl* ekinden yararlanılmasının doğru olmadığını söyler. Bu ekin “nispet” ifade etmediğini, üstelik ekin bazen *-Al* bazen *-l* biçiminde kullanılabildiğini belirtir (*gen-el*, *öz-el*, *doğa-l*, *siyasa-l*). Yine Türkçede isim köküne getirilmesi gereken *-ç* ekinin *ara-* fiiline getirilmesiyle *araç* sözcüğünün, ve Türkçede bulunmayan bir köke getirilmesiyle oluşan *gereç* sözcüğünün yanlış türetildiğini vurgular. Bunun gibi birçok örneği derleyen Timurtaş, tüm bu ‘yanlış’ türetilen sözcükleri içeren bir sözlük oluşturmuştur. Bu değerlendirmeler, geleneksel dil bilgisi bakış açısıyla sözcüklere yaklaşımın bir sonucudur. Modern dil bilimin bir kolu olan sözcük bilim ise çalışmalarını, dilin konuşurlarında o sözcüğün yer alıp almaması yönüyle bakarak yürütür. Üstelik yukarıda anılan sözcükler ve o gün yanlış olduğu değerlendirilen diğer sözcükler bugün yalnız sözlü dilde ya da toplumun yalnızca aydın kesiminin dilinde değil Türk Dil Kurumunun güncel Türkçe Sözlük’ünde madde başıdır; bir başka deyişle söz varlığının bir parçası olmuştur.

Dil yanlış kavramına yalnızca ölçünlü dile ait öğelerde değil konuşma diline ait biçimlerin söz varlığına katılım sürecinde de tanıklık edilebilmektedir. Söz-edim

düzeyinde yer alan konuşma diline ait birçok söyleyiş başlangıçta bireyseldir ve bireyin içinde yetiştiği ortam, bireysel özellikleri, o anki ruh durumu, iletişim şartları gibi birçok (argo, küfür, kaba konuşma, yanlış sesletim, yöresel ağızlar vb.) dil bilgisel bakış açısıyla ‘yanlış’ (eski kullanımda ‘galat’), ‘standart dışı’, ‘kaba’ vb. betimlemeler ile karşılaşılır. Fakat bir süre sonra dilin söz varlığında tüm olumsuz nitelermelerden arınmış biçimde yer edinir.

Toplumsal uzlaşî ürünü olan dilin bireysel yanını oluşturan söz, ‘dil yanlış’ının ilk oluşum yeridir. Bundan sonra genelle yayılır ve yine toplumsal uzlaşî ile yanlış biçimiyle kabul görüp söz varlığına (konuşma dili ve yazı diline) katılabilir. Bu durum, yaygın yanlışın kabulü anlamında Türkçede ‘galatimeşhur’ olarak adlandırılır. Çünkü kuralların (normların) art süremde izafiliği söz konusudur (Akaslan, 2012, s. 57). Dil içi ve dil dışı etkenlere maruz kalan dilsel ögeler doğası gereği tarihsel süreçte, zaman içinde evrilir. Bu değişim belirlenen kuralları da değişime zorlar. Daha önce ‘yanlış’ sayılan birçok kullanım artık ‘doğru’ kabul edilir. Bu da dil bilim açısından başta söylenen ‘dil yanlış’ kavramına şüphe ile bakılmasına en büyük nedendir. Bu durumda dil bilgisi kurallarının da değişebileceğinden söz etmek mümkündür. Değişebilen bir kuralın kural koyucu özelliğinin geçerliğı, burada sorgulanması gereken en önemli özelliktir. Öyleyse geleneksel dil bilgisinin yaptığı değerlendirmeler, dilin gelişimi karşısında ne kadar dirençlidir? Bir başka deyişle bu kuralların geçerlik süresi nedir? Bu soruların yanıtını yine dilin kendisi ve söz varlığında yer alan sözcükleri vermektedir. Sözcüğün hangi yolla türetileceğine, anlık oluşumlarla ortaya atılan, bilinçli olarak masa başında üretilen ya da başka dillerden alıntılanan sözcüklerin dile kabulüne ve nasıl sesletileceğine yine ortak uzlaşî karar verir.

Bir dilin kendi temel söz varlığı içinde yer alan sözcükleri, zaman içinde gerek ses gerek biçim gerekse anlam bakımından ilk biçimlerinden başkalaşarak küçük ya da büyük değişimlere uğrayarak söz varlığında yaşar. Kimi sözcükler ise hiçbir değişikliğe uğramadan bugüne kadar gelir. Örneğin Eski Türkçede *takıgu* biçimiyle karşımıza çıkan sözcük bugün *tavuk* biçimini almış, *yapurgak* söyleyiş

yaprak'a dönüşmüş, hatta iki sözcükle ifade edilen *közsiz sepel* bugün artık tek sözcükle söylenip yazılmaktadır: *köstebek* (Aksan, 1996, s. 12).

Yalnız sözcüklerin farklı sesletiminde değil yeni sözcük yapımında da karşımıza çıkan 'doğru' ve 'yanlış' nitelendirmeleri, aslında dil incelemelerinde tek değerlendirme ölçütü olan, sözcüğün kullanım sahasında yer bulup bulamaması konusu etrafında değerlendirilmelidir. Türk dili üzerine önemli çalışmaları olan Timurtaş'ın (1979, s. 25-68) 1979 yılında yayımlanan *Türkçede Uydurma Olan ve Olmayan Kelimeler Sözlüğü*, sözcük incelemesi bakımından oldukça değerli bilgiler sunmasının yanında geleneksel dil bilgisinin bakış açısının dışına çıkamayıp dilin kullanıcılarının söz varlığında çoktan yerini bulmuş sözcükleri 'doğru-yanlış' olarak niteleyen açıklamalar içermektedir. "Yeni türetilen bir kelimenin doğru olabilmesi için bilinen bir kökten canlı (işlek) bir ekle yapılması, ekin fonksiyonuna göre manasının uygun olması" gerektiğini söyleyen Timurtaş, dil bilgisine aykırı kullanımları 'uydurma' ya da 'yanlış' olarak nitelendirir. Timurtaş'ın yanlış kökten işlek olmayan eklerle türetildiğini söylediği ve bu nedenle dilbilgisel olarak "yanlış" olarak değerlendirdiği *ara-ç* ve *gere-ç* sözcükleri bugün Türkçenin söz varlığında 'yanlış' ya da 'doğru' yargılarından çok uzak, dilde yerleşmiş ve geniş kullanım alanı edinmiş sözcüklerdendir. Özellikle dilimizdeki yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar bulma çalışmalarıyla türetilen *koşul*, *sorun*, *görev*, *yaşam*, *doğal*, *öykü*, *olasılık* gibi sözcüklerin kimi yazar ve araştırmacılarca galat, yanlış ya da uydurma olduğunun söylenmesi, onların konuşurların dilinde benimsenip yerleşmesine engel olamamıştır.

Sonuç olarak; dilin söz varlığında ses, biçim ve anlam bakımından ortaya çıkan değişim; hem o dile ait sözcüklerde hem de etkileşim içinde olduğu diğer dillerden aldığı sözcüklerde kendini gösterir. Her dilin kendine özgü ses, biçim ve anlam yapısından dolayı, o dile başka dillerden giren sözcüklerin değişime uğramadan olduğu gibi kullanılması -çoğu durumda- mümkün olmamıştır. 'Yerlileştirme' başlığı altında bunun örnekleri verilmiştir. Sonuç olarak; gerek dilin temel söz varlığına ait öğelerinde zaman içinde gerekse dile başka dillerden giren sözcüklerin katıldığı dille uyumlanma sürecinde görülen ses, biçim ve anlam

değişimleri dilin doğal gelişim sürecinin bir parçasıdır. Geleneksel dil bilgisi ile dil bilimin bu konuya yaklaşımı zaman zaman farklı olabilmektedir. Kuralcı, buyurgan ve var olan yapıyı korumakla görevli geleneksel dil bilgisi dilin sözcüklerindeki değişimi her zaman olumlu karşılamamış, bunu dilde bir düzensizlik, bozulma, düzeltilmesi, doğrusu ile değiştirilmesi gereken bir yanlış olarak görmüştür. Oysa dil bilim, sözlü veya yazılı dilde kullanımda olan her yapıyı inceleme nesnesi kabul eder ve onu 'yanlış' ya da 'doğru', 'bozuk' gibi nitelermelerde bulunmaksızın dilin bir parçası kabul eder. Türkçe için de konuşurların dilinde, bilinenden veya kaynak dilden alıntılandığı biçiminden farklı sesletilen veya yazılan bazı sözcükler, dil bilgisinin kuralcı yaklaşımından payını almış ve 'galat' nitelermesine maruz kalmıştır.

Burada dil bilimsel açıdan genel çerçevesi çizilen 'dil yanlış' kavramı, bu çalışmada yalnızca Türkçenin söz varlığı düzeyinde ve sözcük ve söz öbekleri bağlamında değerlendirilecektir. Söz dizimsel yanlışların başka bir araştırma konusu olduğu ve bununla ilgili çalışmaların sınırları içinde ele alınmasının daha doğru bir yaklaşım olduğu değerlendirilmektedir.

3.1.3. Galat ve Galatımeşhur Kavramları

Arapça asıllı bir sözcük olan *galat*'ın anlamı güncel Türkçe Sözlük (2025)'te 'yanlış kelime veya söz' ve 'yanılma' olarak verilmiştir. Bu kavram için Arapçada *galat* değil *lahn* terimi kullanılmaktadır (Yavuz, 1989, s. 127-148). Fakat *lahn*, sözcük ve söz öbeklerinin kullanımındaki yanlışların yanı sıra cümle düzeyindeki yanlışları da kapsamaktadır. Bundan dolayı *lahn* terimini dil yanlış olarak değerlendirmek daha doğru görünmektedir. Tek başına bir dil bilgisi terimi olarak kullanılsa da 'galat' ile kastedilen, özellikle yabancı dillerden dile katılan sözcüklerin, söz öbeklerinin alındığı dilden farklı kullanımlarıdır ki dil ile ilgili kimi yazar, araştırmacı ve bilginlerce bu kullanım 'yanlış', 'bozuk' kabul edilmiştir.

Dilin kendi içinde kendi temel söz varlığında yer alan sözcüklerde bile zaman içinde çeşitli nedenlerle gerçekleşen ses, biçim ve anlam değişimlerinin dilimize

giren alıntı sözcüklerde iyiden iyiye kendini göstermesi, dil bilimsel açıdan doğal bir süreçtir. Alıntı sözcüklerin dile yerleşme, diğer bir deyişle yerleşme sürecinde de kullanımda olan sözcüğün alıntılanan dildeki biçiminden farklı olması; geçmişten günümüze bazı bilgin, araştırmacı ve edebiyatçılar tarafından *galat* (*yanlış*) olarak nitelendirilmiş, bunların içinde yanlış olduğu hâlde kullanımı genel kabul görüp yaygınlaşanlar *galatımeşhur* olarak adlandırılmıştır. Dile katıldığı dönemde ses, biçim ve anlam yönüyle değişime uğrayan ve bu değişimi çeşitli dilsel yanlış taşıdığı gerekçesiyle ‘yanlış’ kabul edilen yazılışlar, söyleyişler, yıllar sonra o dilin söz varlığında galat sayılmaları bir yana, alıntı oldukları bile unutulmuş olarak kullanılmaktadır. Başlangıçta dilimize yabancı olan bu öğeler, konuşurların ağızında kendi dil bilgisi, ses ve anlam özelliklerine uygun biçimini yaratıp yeni bir görünüm kazanmış ve kullanım sahasında yerini bulmuştur.

Galat sözler, Türkçeye başka dillerden giren sözcüklerde Türkçenin dil bilimsel baskısını ve sözcüğü değiştirme yetisini görebilmek açısından da incelemeye değerdir. Türkçe, dilin söz varlığına katılan her ögeyi, en az çaba yasasını da gözeterek kendi dil bilimsel özellikleriyle yeniden biçimlendirmiş, ona yeni ses, biçim ve anlam özellikleri yüklemiştir. Öyle ki artık sözcüğün kaynak dildeki biçimiyle hedef dil olan Türkçedeki biçimi birbirinden çok uzaktır. Aşağıda, çalışmanın 4. bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacak olan, özellikle yabancı dillerden Türkçeye alıntılanan sözcüklerin Türkçeye uyumlanma sürecinde geçirdiği ses, biçim ve anlamsal değişiminde en az çaba yasası, halk etimolojisi ve örneklemenin etkili olduğu örneklerden birkaçı ile ilgili değerlendirmeler yer almaktadır.

çarşaf: Farsçadan dilimize geçen *çâder-i şeb* (Nişanyan, 2025) söz öbeği, Türkçede *çarşaf* biçiminde sesletimi ve sonrasında yazımıyla söz varlığında yaşamaktadır. Bu değişimde söyleyiş kolaylığı ve dilin en az çaba yasasının etkisi açıkça görülmektedir.

su basmanı: Fransızcadan dilimize giren *subbassement* sözcüğünün Türkçede *su basmanı* biçimini almasında ses benzerliğine dayalı anlamsal çağrışım ve sözcüğü kolay sesletme çabası etkili olmuştur (Nişanyan, 2025).

kamelya: İtalyanca kökenli *camarilla* ‘odacık’, ‘köşk’ anlamındaki sözcük Türkçede konuşma dilinde *kamelya*¹ biçimini almıştır (Nişanyan, 2025). Hedef dildeki bilinen ve sesçe en yakın sözcüğün çağrışımsal yönü, en az çaba yasası gibi etkiler bu değişimin farklı dilsel nedenleri olarak gösterilebilir.

foseptik çukuru: Bazen sözcük, alıntılı olduğu dildeki anlamı unutulmuş olarak yeni bir anlam yüklenir veya anlam yinelemesine uğrar. Fransızcadan dilimize geçen ve ‘mikroplu çukur’ anlamına gelen *fosse septique* Türkçede sözcüğün kaynak dildeki anlamı unutulmuş olarak yeniden *çukur* sözcüğü ile pekiştirilmesine ve *fospetik çukuru* biçiminde sesletimine yol açmıştır (Aksan, 1988).²

nüans farkı: Fransızcadan alınan ‘küçük ayırım, fark’ anlamındaki *nüans* sözcüğünün *nüans farkı* biçimindeki kullanımı da anlamın unutulmuş olarak sözcüğün yinelenmesine örnektir (Aksan, 1988).

darağacı: Farsçadan dilimize geçen ve ‘ağaç’ anlamına gelen *dār* sözcüğündeki ‘ağaç’ anlamı unutulmuş olarak *dar ağacı* biçimiyle anlam yinelemesine uğramıştır. Darağacı söz öbeği bu biçimiyle artık ‘ağaç’ anlamına gelen iki sözcüğün yinelenmesi dışında Türkçede bambaşka bir anlamı (‘idam sehpası’) karşılamak için kullanılmıştır.

Sözcüğün anlamının unutulmuş olarak yinelenmesi örnekler olduğu gibi alıntı sözcüklerle birlikte kaynak dile ait dil bilimsel yapıların hedef dile kopyalanması sonucunda

¹ Kameriye sözcüğü Arapça kamer ‘ay’ sözcüğü ile ilişkilendirilse (kamariyya ‘aya ait’) İtalyanca kökenlidir. Fakat kamelya adı verilen çiçek ile ses benzerliği taşıdığından ve aynı kavram alanına giren sözcükler olduğundan dilde bilinen kamelya sesletimi yaygınlaşmıştır.

² Doğan Aksan’ın “Ortak Dilin Söz Varlığında Yeni Gelişmeler ve Etkenleri” başlığını taşıyan sempozyum bildirisi, Aksan (2004)’ın çeşitli yıllarda yayımlanan makalelerinin ve bildiri metinlerinin derlendiği Dilbilim: Dilbilim ve Türkçe Yazıları adlı kitapta yer almaktadır.

alıntılanan eklerin de kaynak dildeki anlamlarının unutulduğu, hedef dildeki aynı görevdeki ekin yinelendiği de görülür. Melez sözcükler olarak adlandırabileceğimiz iki farklı dile ait kök ve ekin birleşmesiyle oluşan sözcüklerde bu duruma rastlanır.

çaydanlık: Türkçede Farsça *-dān eki* (Türkçede *-llk* eki ile karşılanabilecek ektir.) kullanılarak bir başka deyişle Türkçe veya Arapça kökenli sözcüklere bu ek getirilerek melez sözcükler oluşturulmuştur. T. *şamdan* 'mumluk' anlamındaki sözcük Ar. *şem* ve Far. *-dan* ekinin birleşimidir. Aynı biçimde Türkçe *çay* sözcüğü ile bu ekin birleşiminden *çaydan* sözcüğünün kullanılması beklenirken ekin anlamı unutulmuş sözcüğe 'çay hazırlamak için kullanılan gereç' anlamında aynı görevdeki Türkçe *-llk* eki getirilmiştir.

birisi, kimisi: Aynı durum yalnızca alıntı sözcüklerde değil Türkçe sözcüklerde de görülür: *bir+i > biri+si > birisi*, *kim+i > kimi+si > kimisi* örneklerinde sözcüklere gelen '-i' iyelik ekinin görevi unutulmuş ek, sözcük köküne dâhil edilmiş, aynı ek yeniden getirilmiştir. Biçimsel bakış açısıyla geleneksel dil bilgisinin biçimsel bakış açısıyla 'ek yığılması' olarak değerlendirilen bu durum, kullanım sıklığı ve dilsel dönüşüm süreci bağlamında değerlendirildiğinde sözcüğe gelen ekin işlevinin zayıflayarak unutulması sonucu dilin dizgesel yapısını koruma çabasının ürünü olarak görülebilir.

bazısı, aynısı: Bu ekin çift kullanımına Alıntı sözcüklerde de rastlanır: Ar. *ba* 'z+ı > T. *bazı+ısı > bazısı*, Ar. *ayn+ı* T. *aynı+ısı > aynısı*

Bu sözcüklerden çoğu daha önce dil yanlış ve galat kavramının açıklandığı bölümlerde ifade edildiği gibi ilk oluşum aşamasında bir başka deyişle bireysel kullanım ile başlayıp toplumsal kabul aşamasını tamamlayıncaya kadarki süreçte 'yanlış' veya 'galat' olarak nitelendirilmiş; sözcük, dilde yeterince sık kullanılıp toplumsal uzlaşma ürünü hâline geldiğinde ve yaygınlaştığında söz varlığına katılmış ve sözlükselleşmiştir. Sözcüğün dildeki yolculuğunda dil bilgisel bakış açısıyla 'kural dışı', 'yanlış' ya da 'bozuk' olarak değerlendirilen sözcükler dil

bilimsel olarak dilin konuşurlarınca ortak kabulle benimsenip kullanılan ve dilin söz varlığına yerleşmiş öğelerdir, hatta artık birer sözlük birimdir. Bu süreçte bireysel kullanımlar toplumsal uzlaşmaya, toplumsal uzlaşma da dilde normlaşmaya neden olur. Labov (1972)'un toplumsal yaygınlaşma modeli ile Bybee (2010)'nin kullanım sıklığına dayalı kalıplaşma görüşü, dilde yanlış sayılan görünümlerin dilin kendi iç dizgesine yerleşme sürecinin doğal bir parçası olduğu gerçeğini destekler.

Çalışmanın 'Alıntı Sözcükler' ve 'Dil Yanlışları' başlıkları altında sözcüklerin değişim süreci açıklanırken; Türkçeye, etkileşim içinde bulunduğu dillerden alıntılanan sözcüklerin Türkçenin dil özellikleriyle uyumlanma sürecinde birtakım ses, biçim ve anlam değişimlerine uğradığı konusuna değinilmiştir. Bu sözcükler, kaynak dildeki orijinal görünümlerini hedef dilde koruyamaz ve başkalaşır. Bu başkalaşım, dilin doğal işleyiş sürecinin göz ardı edildiği, sözcüklerin geleneksel dil bilgisinin kuralları içinde, sınırlı bir alanda incelenebildiği durumlarda 'yanlış' ya da 'galat' olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler, Ziya Gökalp'ın "Halka göre galat-ı meşhur lügat-ı fasîhadan evlâdır, alimlere göre ise lügat-ı fâsiha galat-ı meşhurdan evladır." sözünde de belirttiği gibi toplumun (halkın) değil bilginlerin (alimlerin) görüşünü yansıtır. Özellikle Arapça ve Farsçanın Türkçe üzerindeki etkisinin yoğun olarak hissedildiği dönemde galat sözler üzerine hazırlanan Kemalpaşazâde'nin *Terceme-i Galatâtü'l-Avâm*, Ali Seydî'nin *Defter-i Galatât*, Giritli Sırrı Paşa'nın *Galatât*, Mustafa İzzet'in *Tashîhu'l Galatât*, Filiz Halid Tekin'in *Yeni Galatât* gibi galatat sözlüklerinin yanı sıra Kamus-ı Türkî, Lugat-i Naci, Kamus-ı Osmânî gibi sözlüklerde bazı sözcükler için "Galattır, yanlıştır, asla kullanılmamalıdır." ifadelerinin kullanıldığı görülür (Kültürel, 2000, s. 1129-1136).

Bu alanla ilgili çalışmaları bulunan Recep Toparlı (1996, s. 607-618), çoğulu *galatât* olan *galat* sözcüğünün edebiyatta "yanlış ve kurala uymayan kelime, tanımlama ve anlatım" anlamlarına geldiğini söylemiş, yanlış olduğu hâlde herkes tarafından kullanılan, kullanılmasında bir sakınca bulunmayan sözcük ve sözcük öbeklerinin ise Türkçede *galatimeşhur* olarak adlandırıldığını belirtmiştir. Toparlı,

çalışmasında Ziya Gökalp'ın sözünü hatırlatarak yanlış olduğu hâlde herkes tarafından kullanılan sözcüklerin veya söz öbeklerinin kullanılmasında sakınca bulunmadığını belirtmiştir. Galat olan kelime veya kelime gruplarının orijinal biçimlerini araştırarak onları kullanmaya çalışmanın yanlış bir tutum olduğu görüşünde olan araştırmacı, bu sözcüklerin yanlış kullanımlarıyla bir anlam ifade ettiklerini, başka bir deyişle onların yanlışlıklarıyla herkes tarafından kabul edildiklerini söylemiştir. Geçmişte özellikle Arapça ve Farsçadan Türkçeye sözcük ve söz öbeklerinin yoğun olarak girdiği dönemlerde bu konuda yazılmış eserlerin isimlerini andıktan sonra Türkçede *galatımeşhur* sayılan Arapça, Farsça ve Türkçe kökenli sözcükleri sınıflandırmıştır. Dilimize Batı'dan girerek ses, biçim ve anlam değişikliğine uğrayan sözcükler bu çalışmada yer almamıştır. Toparlı, önce galat olarak nitelenen sözcükleri ait oldukları dillere göre sınıflandırmış, daha sonra her birinin ses, biçim ve anlamsal olarak uğradığı değişimi örneklerle açıklamıştır. Toparlı'nın sınıflamasında örnekler üzerinden yapılan değerlendirme şu şekildedir:

1. Arapçadan dilimize giren sözcüklerde:

Müşkîl>müşkül kal'a>kale sözcüklerinde ünlü değişmesi, *hayavan>hayvan*, *tavile>tavla* sözcüklerinde ünlü düşmesi, *ba'z>bazı*, *ayn>aynı*, *fikr>fikir* sözcüklerinde ünlü türemesi, *attar>aktar*, *tekye>tekke* gibi sözcüklerde ünsüz değişmesi, *kerre>kere*, *cumhuriyyet>cumhuriyet*, *ceyb>cep*, *seyl>sel* sözcüklerinde ünsüz düşmesi, *raic>rayıç*, *mâi>mavi* sözcüklerinde ünsüz türemesi, *bürnüs>bornoz*, *kudemâ>kodaman*, *sükker>şeker* sözcüklerinde ise birden fazla ses olayının görüldüğü belirtilerek Arapça olmadıkları hâlde Türkçede Arapça kurallara göre yapılan sözcükler için *ahşap*, *davetiye*, *felaket*, *tayyare* gibi örnekleri sıralar. Bazı birleşik sözcüklerden de galat örnekleri vererek *cumhur cemaat>cümbür cemaat dârü's-sinâ'>tersane*, *bilâ-şey>beleş*, *mâ-fihî şey'üh>mafiş* gibi birleşik sözcüklerin birleşme sırasında ses değişimine uğradıklarını söyler. Arapça mastar oldukları hâlde ikinci kez mastar eki alan sözcüklere *emn-iyet*, *teslim-iyet* sözcükleri, yine Arapça müennes oldukları hâlde tekrar müenneslik eki alan sözcüklere *acûz>acuze*, *hâmil>hamile* sözcükleri,

çoğul oldukları halde Türkçede tekil gibi kullanılan ve Türkçe çokluk eki aldığında galat sayılan sözcüklere ise *ahval, arazi, emsal, evlat, hukuk, ecza, vukuat, akraba, efkâr, eşya, evrak, etraf, fiyat, elbise* gibi sözcükler örnek verilmiştir. Arapçadan dilimize giren bazı sözcüklerin ise Türkçede Arapçadaki anlamlarının dışında kullanıldığı belirtilmiştir:

arefe (kurban bayramından önceki gün): dinî bayramlardan önceki gün

bakkal (yalnızca sebze satan esnaf) : Yiyecek ve içecek maddeleri satan kimse
ceza (hem iyi hem de kötü işle verilen karşılık) yalnızca kötü işler karşılığı verilen şey

hile (çare, tedbir) : aldatma

idrâr (devenin süt vermesi) : bevl, dışkı

itibar (nasihat, ibret almak; bir yerden geçmek): saygınlık, prestij

kıyafet (bir kimsenin ardından gitme) : endam, kılık kıyafet, üstbaş, giysi

misafir (seyahat eden) : konuk

2. Farsçadan dilimize giren sözcüklerde:

Çengal > *çengel*, *düşmen* > *düşman*, *kâşki* > *keşke* sözcükleri ünlüleri değişenler, *âyîne* > *ayna*, *külüçe* > *külçe* sözcükleri ünlüleri düşenler; *rişre* > *erişte*, *külbe* > *kulübe*, *pürz* > *pürüz*, *âşnâ* > *aşına* sözcükleri ünlü türemesi görülenler; *şikenc* > *işkence*, *şikembe* > *işkembe* sözcükleri ünlüsüyle ünsüzü yer değiştirenler; *pil* > *fil*, *kefçe* > *kepçe*, *benefşe* > *menekşe* sözcükleri ünsüzleri değişenler; *pest* > *pes*, *neşve* > *neşe* sözcükleri ünsüzleri düşenler; *emrûd* > *armut*, *çölmek* > *çömlek*, *pehrîz* > *perhiz* sözcükleri ünsüzleri değişenler; *cüfte* > *çifte*, *cevrep* > *çorap*, *harhişe* > *kargaşa*, *harbûze* > *karpuz*, *gûşe* > *köşe*, *nerdüban* > *merdiven*, *sunba* > *zimba*, *piyade* > *paytak* gibi sözcükleri birden fazla ses olayı görülen sözcükler olarak sınıflandırılmış; birleşik sözcüklerden de birleşme sırasında ses değişikliğine uğrayan sözcüklere *âfet-i cân* > *afacan*, *cân-bâz* > *cambaz*, *çep ü rast* > *çapraz*, *çâr-sû* > *çarşı*, *hum -pâre* > *kumbara*, *dest-gâh* > *tezgâh*, *civân-merd* > *cömert*), *câme-şûy* > *çamaşır*, *meh-tâb* > *maytap*, *çâder-i şeb* > *çarşaf*, *çâr-çûbe* > *çerçeve*, *tabl-bâz* > *davlumbaz*, *yâd-ı dest* > *lades* gibi örnekler

verilmiştir. Türkçede Farsça sözcüklere Arapça ekin getirilmesiyle oluşan *hırdavat*, *peşin-at*, *peşin-en* sözcükleri de ‘galat’ sözcük örnekleri arasında sayılmıştır.

3. Türkçe sözcüklerde:

Arapça ek alan Türkçe sözcükler için *er-at*, *gidiş-at*, *var-iyet*; Farsça ek veya edat alan Türkçe sözcükler için *bayrak-dar* > *bayraktar*, *dil-baz*, *düzen-baz*, *iş-güzar*, *yel-paze*, *emek-dar*>*emektar*, *yağ-dan-lık*; Arapça ve Türkçe sözcüğün birleşmesi sonucu oluşan *mankafa* sözcüğü; Farsça ve Türkçe sözcüğün birleşmesiyle oluşan *ak-şam*, *yatak-hane* gibi sözcükler; Türkçe sözcükleri Farsça kurala göre tamlama oluşturması sonucu oluşan *resm-i geçit*, *sürç-i lisan* tamlamaları, Türkçe sözcüklerin arasına Farsça edatlar getirilmesiyle oluşan *gün be gün*, *kat be kat* sözleri, Arapça ve Farsça sözcüklere getirilen gereksiz eklerle oluşturulan *şamdan-lık*, *ezber-den*, *Arabî-ce* gibi biçimler galat kapsamında verilen örneklerdir. Ayrıca orijinal biçimleri bozulmuş Türkçe sözcükler veya sözcük öbekleri için *dahısı başına*>*dahası başına*, *ölünün gûru*>*elinin körü*, *karnı ince*>*karınca*, *iç kur*>*uçkur*, *yarmık*>*irmik*, *tüg günü*>*düğün*, *şütlü aş*>*sütlaç*, *burgul*>*bulgur*, *kaplı ılıca*>*kaplıca*, *tepme*>*tekme*, *sapkın*>*zıpkın* gibi örnekler sıralanmış; yine bir sözcüğe üst üste iki kez iyelik ekinin getirilmesi de galat olarak örneklendirilmiştir: *ayn-ı-sı*, *ba’z-ı-sı*, *bir-i-si*, *kim-i-si*, *tıbk-ı-sı* > *tıpkısı*

Kültüral (2008)’in *Galatât Sözlükleri* kitabı, Türkçede galat sözcükler üzerine yapılmış en eski çalışmaları içeren galatât sözlüklerinde yer almış galat sözcükleri içeren bir derleme eser niteliğindedir. Türkçenin tarihsel süreç içinde özellikle Arapça ve Farsçadan alıntıladığı sözcükleri içeren bu eserde Kültüral, *galat* kavramını bir dil bilgisi terimi olarak “bir dile başka dillerden biçim ve anlam yönüyle değişikliğe uğrayarak geçen kelimeler” olarak tanımlamıştır. Kültüral, galatât sözlükleri yazmış isimler ve eserleri hakkında bilgi verdikten sonra kitabının “İnceleme” başlıklı bölümünde bu sözlüklerde yer alan söz malzemesini dört ana başlıkta değerlendirmiştir:

1. Galat olarak kabul edilen kelime ve terkipler
2. Yanlış olduğu hâlde dile yerleşip herkes tarafından benimsenip kullanılan kelimeler
3. Asıl biçimlerini göstermek üzere kaydedilen özel adlar (*Baba Oruç>Barbaros, Calcadeon>Kadıköyü*)
4. İmla konusunda hatırlatmalar

Gerek Toparlı (1996) gerekse Kültüral (2008), galatat sözlüklerinde yer alan ve sözcük için yapılan ‘yanlış-doğru’ değerlendirmelerini bize sunar. Sonuç olarak bu sınıflandırmalar, geleneksel dil bilgisinin benimsediği, daha çok biçime dayalı, sözcüğün zaman içinde geçirdiği dönüşüm evresi ve bunun dilin doğal bir özelliği olduğu gerçeği göz ardı edilmese de ikinci planda tutulduğu bir yöntemle ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte galatat sözlüklerinin müelliflerinden başlayarak bu eserlerde yer alan galat sözleri derleyip çeşitli özelliklerine göre sınıflandıran Toparlı (1996, s. 607)¹ ve Kültüral (2000, s. 1134)² da dâhil olmak üzere dilin sözcüklerini inceleyen pek çok araştırmacı; bu galat kullanımlardan herkesçe benimsenip kabul edilenlerinin *galatımeşhur* sayılacağı konusunda hemfikirdir. Nitekim Ziya Gökalp’in ünlü “Galat-ı meşhur lügat-ı fasîhadan evlâdır.” sözü de dilin canlı bir varlık olarak değişmeye ve toplum kullanımına göre biçimlenmeye açık olduğuna ilişkin bir erken dönem göndermedir. Bu yönüyle her iki sınıflandırma, geleneksel dil bilgisinin dili kurallara bağlayan ve bu kurallarla açıklamaya çalışan yaklaşımını temel alsa da dilin değişken yapısını kabul eden betimleyici bir bakışı da yansıtır. Nitekim tüm bu galatat sözlüklerinde ‘galat’ olarak nitelendirilen sözcüklerin bugün konuşurların kullanımında ve Türkçenin

¹ Toparlı (1996), “Türkçemizdeki Galat Sözler” başlıklı makalesinde bu konu ile ilgili şu ifadeyi kullanır: “Galat olan kelime veya kelime gruplarının orijinal biçimlerini araştırarak onları kullanmaya çalışmak yanlış bir tutumdur. Çünkü onlar yanlış kullanımlarıyla bir anlam ifade ederler.”

² Kültüral (2000), “Galatât Sözlükleri ve Dil Bilimi Açısından Önemi” başlıklı çalışmasında galatat sözlüklerini hazırlayan müelliflerin, dilin söz varlığında bulunan yabancı sözcüklerden yanlış biçimleriyle dile yerleşmiş olanlarını galatımeşhur saydıklarını, bunları terk etmenin kolay olmadığını ve yanlış biçimleriyle galatımeşhur olarak kabul edilmeleri gerektiğini belirtmiştir.

söz varlığında birer sözlük birim olarak yer alması, değişimin kabulünün sonucudur.

Dil bilimin galat sözcüklere yaklaşımı; bu konuyla ilgili araştırmacıların da çalışmalarında yer yer belirttiği gibi, sözcüğün alıntılandığı dilden Türkçeye geçerken bir değişime ve dönüşüme uğradığı, bir başka deyişle katıldığı dilin dil bilgisi özelliklerinin etkisinde kaldığı ve bu yeni hâliyle konuşurların dilinde, bazen de yazıda yaygınlaştığı yönündedir. Galat sözcükleri ele alan eserler incelendiğinde yazım ve anlam değişimlerinin yanı sıra sessel ve biçimsel değişimlere yer verildiği, orijinalinden başka bir sese, biçime ve anlama bürünen sözcük ve söz öbeklerinin galat kapsamına alındığı görülür.

Dile yerleşen yabancı sözcüklerde ortaya çıkan tüm bu değişim; önce söyleyişte 'yanlış' olarak değerlendirilmiş, bu söyleyiş yanlışının konuşma dilinde kullanımı ama daha çok da yazıya yansması dil ile ilgili kişiler, bazı araştırmacılar ve edebiyatçılar tarafından eleştirilmiştir. Galat olan sözcüğün veya sözcük grubunun orijinal biçimlerinin kullanılmasının gerekliliği vurgulanmış ve galatat sözlüklerinde bu 'yanlış' söyleyiş ve yazımların 'doğru' biçimleri, orijinalleri gösterilmiştir. Yapılması gerekenin, söyleyişte ve yazımda orijinale sadık kalmak olduğu anlatılmıştır. Bugün dilin söz varlığını incelediğimizde biliyoruz ki orijinal biçimlerinden çok farklı, Türkçenin dilsel özellikleriyle yoğrularak yeniden oluşturulan bu sözcükler artık kullanımda olan biçimleriyle Türkçenin söz varlığında yaşamını sürdürmektedir. Onların kaynak dildeki biçimlerine ulaşmak, dil araştırmalarında sözcüğün köken bilgisi (etimolojisi) ile ilgili çalışmalar için oldukça önemlidir fakat Türkçenin yazılı ilk belgelerinden bu yana söz varlığına katıldığı bilinen yabancı ögelerin kaynak dildeki biçimlerinin bilinmesi bizi, sözcüğün hedef dilde kazandığı biçimin yanlış olduğu sonucuna götürmemelidir. Aksi hâlde sözcüğün katıldığı dilde kazandığı yeni ses özellikleri, yeni biçimi ve kimi zaman da yeni anlamı göz ardı edilmiş, dilin doğal gelişim sürecine müdahalede bulunulmuş olur.

Galat sözler üzerine özellikle Arapçadan dilimize geçmiş sözcüklerden sesçe, biçimce ve anlamca değişime uğrayanların çeşitli dönemlerde 'galat' değerlendirmesine maruz kalması ve neden galat sayıldığı konusunda yapılan çalışmalar arasında Yavuz'un (1989) "Galat, Galatat ve Muinî'nin Dildeki Tasarrufları" adlı çalışması ile Acar'ın (2016) Osmanlı Türkçesinde Arapça Alıntı Kelimelerin Galat Kullanımı" adlı çalışması sayılabilir.

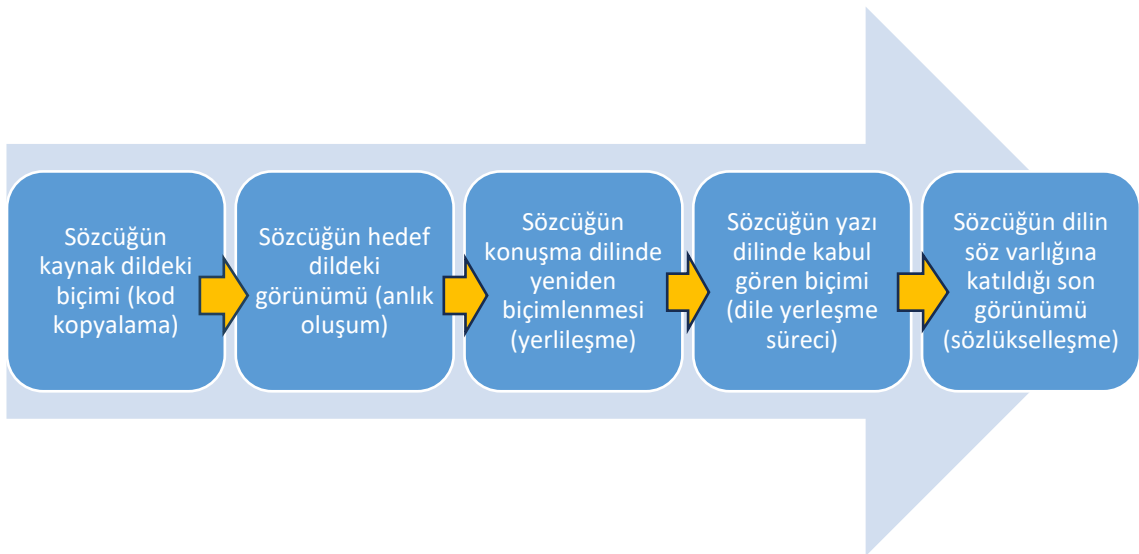
Dilimize Fransızcadan giren ve Türkçeye ses, biçim ve anlam değişimine uğrayarak yerleşen sözcüklerle ilgili olarak da Sermet Sami Uysal'ın Türkçede Yaratılan Fransızca Sözcükler ve Türkçede Anlamı Değiştirilen Fransızca Sözcükler" adlı eseri önemli bir kaynaktır.

3.2. DİLSEL KABUL SÜRECİ

Farklı dönemlerde dilin ögeleri, en çok da sözcükleri için kullanılan 'dil yanlışı', 'sözcüklerin yanlış kullanımı' veya 'galat' nitelendirmelerinde toplumun dile bakışının yansımalarını görmek mümkündür. Tarihsel olarak, Türkçe için çağdaş dil bilim anlayışının yerleşmeye, dil politikasının oluşmaya başladığı yıllara ve Türk diline verilmesi gereken önemin çalışmalarının başlatıldığı Dil Devrimi'ne değin 'dil yanlışı' kavramı geleneksel dil bilgisinin durağan, kural koyucu ve sınırlar çizen anlayışıyla dil incelemelerinin dışında tutulmuş veya bir 'yanlış, standart dışı, düzensiz' örnekleri olarak gösterilmiştir. Geleneksel dil bilgisinin aksine çağdaş dil bilim, dilin ögelerindeki sapmaları, onun doğal değişim sürecinin, canlı özelliğinin ve sürdürülebilirliğinin bir göstergesi olarak görür hatta dil sisteminin evrimini besleyen veriler olarak değerlendirir.

Çalışmanın daha önceki bölümlerinde konunun dil bilimsel çerçevesi çizilirken sözcük ile onu oluşturan sesler arasındaki ilişkinin nedensizliğinden ve toplumsal uzlaşısı sonucu dildeki biçimine ve anlamına ulaştığından bahsedilmişti. Özellikle Saussure kuramında vurgulanan *göstergenin nedensizliği*, *çizgiselliği* ve *değişmezliği* kavramları temelde dilin konuşurunun ortak uzlaşısından doğar. Bir başka deyişle sözcüğün gerek zaman içinde geçirdiği değişim gerekse o dile

başka dillerden giren sözcüklerin katıldığı dile uyumlanması sürecinde yaşanan başkalaşım, bu ortak kabule bağlıdır. Dışarıdan müdahaleler bu değişimi bir dereceye kadar önleyebilir veya yönlendirebilir. Galatat sözlüklerinde yazarların ısrarla sözcüğün 'doğru'sunun (kaynak dildeki biçiminin) kullanılması yönündeki telkinleri, çoğu durumda halkın dilinde kazanılan yeni biçime galip gelememiş, sözcük hedef dilde konuşurların ağızında yeni ses ve biçimiyle ve kimi zaman anlamı da değişerek varlığını sürdürmüştür. Dilin temel söz varlığındaki herhangi bir sözcük veya başka dillerden alıntılanan öge, o dilde en rahat söylenen biçimiyle ne kadar çok kişi tarafından tekrarlanır ve bu tekrar ne kadar uzun sürerse dilin söz varlığına katılması ve konuşma dilinin yanı sıra yazı dilinde de kabul görmesi o ölçüde kesinleşir. Dilde yer alan alıntı sözcüklerin büyük bir bölümünde aşağıdaki süreç işlemektedir:



Şekil 3.1. Dilsel Kabul ve Dile Yerleşme Süreci

Bu süreç tablosunda da görüldüğü gibi arka planda okun ucunun açıklığı dilde değişimin hiçbir zaman tamamlanmadığını ifade etmektedir. Bu süreç, yalnız alıntı sözcükler için değil dilin söz varlığı içinde yer alan tüm sözcükler için geçerlidir. O nedenle dilin söz varlığında kimi sözcüklerin kullanım alanı azalır, sözcük, alıntılanan sözcüğe yerini bırakmak üzere geride kalır, kimi zaman da sözcük yok olur; fakat kimileri de ses, biçim ve anlam bakımından başkalaşarak varlığını sürdürür. Sonuçta dildeki bu devinim, sözcükler ve söz varlığı için bir

canlılık göstergesidir. Bunun dilin doğal bir özelliği olduğu kabul edildiğinde, dilsel öğeler için ‘yanlış’ nitelemesinin sorgulanması gerekliliği doğar.

Sözcük kavramı incelenirken dil bilim üzerine çalışmaları bulunan kimi kuramcıların görüşleri¹ dil bilimin genel olarak *dil yanlış* kavramına bakışı ile neredeyse aynı doğrultudadır. Saussure’ün (1998, s. 38-44) *dil-söz (langue-parole)* ikilisi dilsel kabul sürecinin kuramsal temelini oluşturur. Dilde sapmaların, ‘yanlış’ların bireysel kullanımlardan oluşan *söz (parole)* düzeyinde gerçekleştiği, fakat *dil (lingua)* alanında, dilin konuşurlarınca ortak uzlaşısı sonucunda kabul görenlerin yer edinebildiği vurgulanır. Chomsky (1965, s. 4-8)’nin *edinç-edim (competence-performance)* ayrımı da benzer veriler sunar. Ona göre dilsel sapmalar, dil kullanma yetisine (*edinç*) sahip olan konuşurun bunu uyguladığı alanda (*edim*) gerçekleşir. Dil bilimin asıl inceleme alanı, edim düzeyinde gerçekleşen bu kural dışılıklar değil bellekte kayıtlı dil bilgisidir. Ancak Chomsky; bir bireysel kullanımın hem dil bilgisel hem de anlamsal olarak ‘doğru’ olmasıyla “kabul edilebilir” olabileceğini söylemiş, konuşurun sezgisel dil bilgisinde yanlış bulunan yapıları “kabul edilemez” olarak değerlendirmiştir. Bu yönüyle Chomsky’nin evrensel dil bilgisi kuramı, daha sonra kendisi de dâhil olmak üzere pek çok kuramcı tarafından eleştirilmiştir (Kerimoğlu, 2014, s. 70-71).

Dili eş zamanlı, betimsel bir yaklaşımla değerlendiren ve Amerikan yapısalcılığının öncülerinden Bloomfield (1933, s. 274-288) ise dilde ‘yanlış’ı bireysel kullanımların ötesinde dil sisteminin bir parçası, yenilenmesi ve doğal bir süreç olarak görür. Dil değişimini *örnekseme (analogy)* üzerinden açıklar. Buna göre konuşurlar dildeki mevcut kalıplar üzerinden yeni biçimler üretir. Bu üretimlerden bazıları önce ‘yanlış’ olabilmektedir. Ona göre bireysel ‘yanlış’lar dilin genel örüntüsüyle uyumlandıklarında dil sistemini değiştirmez. Başlangıçta yalnızca birkaç konuşurun dilinde görülen yeni bir biçim, toplum içinde benimsenir, yaygınlaşır ve sonunda tek bir biçim hâline gelir.² Blommfield (1933,

¹ Bu konu ile ilgili olarak bkz. Tablo-1.

² “When a new form appears, it spreads through the speech-community until it becomes the only one used.” (Bloomfield, Language, 1933, s. 286)

s. 145) ayrıca dilde biçim değişiminin anlamsal değişimi de beraberinde getireceğini vurgulayarak anlamı incelemek için önce biçimin incelenmesi gerektiğini söyler.

Humboldt ve Sapir gibi toplum dil bilimin öncülerinden olan Labov (1972, s. 275) da dilsel kabul ve yerleşme sürecini hızlandıran toplumsal değişimlere, etkileşimlere ve kültürel etkenlere vurgu yapar. Bu görüş, Humboldt'un (1836/1999) "Dil yaşayan bir etkinliktir." anlayışının devamı niteliğindedir. Humboldt'un dilin sürekli üretim (energia) yönü Labov'da topluluk temelli bir varyasyon ve seçim süreci olarak somutlaşır. Bu özellik Sapir (1921, s. 147-155) de "*language drift*" kavramıyla dilin zaman içinde sürekli, yönelimsel değişim geçirmesi olarak açıklanır. Labov (1966, s. 9-19); toplum dil bilimsel değişim kuramında dildeki yeniliklerin ve değişimlerin belli toplumsal gruplar arasında oluştuğunu, konuşur topluluğunun belli bir varyant üzerinde uzlaştığını ve o biçimin yaygınlaşarak norm hâline geldiğini söyler.¹ Moda kullanımların yaygınlaşmasında toplumsal saygınlık ve tabakalaşmanın etkili olduğunu belirtir.²

Dilsel değişimin dilde kabul ve yerleşme sürecini yalnız yapısal ya da toplumsal etkenler değil konuşurun bireysel tasarrufları da belirler. Bu yönüyle dilsel kabul sürecinin bilişsel temelini kullanım temelli dil bilim açıklar. Bu kuramın öncüsü Bybee (2010, s. 15-22)'ye göre dilin birimlerini oluşturan yapılar, kullanım sıklığı ve kalıplaşma süreçleri sonucunda bellekte tek bir yapıyı oluşturur. Bu nedenle 'yanlış' sayılan bir biçim, yeterince sık kullanıldığında ve iletişimde işlevsel olduğunda dilin parçası hâline gelir. Bybee (2006, s. 711-733), dildeki değişimin üç süreçle gerçekleştiğini söyler: tekrar, kalıplaşma ve doğal dilin bir parçası hâline gelme. Bu yolla dilsel yapılar ya dil bilgiselleşir ya da sözlükselleşir.

¹ "Social pressures are continually acting upon the structure of a language, as it develops through the mechanism of imitation and hypercorrection." (Labov, The Social Stratification of English in New York City, 1966, s. 16)

² "The prestige of certain forms leads speakers to adapt them, sometimes consciously, as a mark of status or correctness." (Labov, The Social Stratification of English in New York City, 1966)

Burada açıklanan kuramsal yaklaşımlar, dildeki değişim ve dönüşümün yalnızca yapısal bir olgu değil bilişsel, toplumsal ve işlevsel bir süreç olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, dil yanlışları, galat sayılan sözler üzerine yapılan değerlendirmeler, dildeki değişimin ve dönüşerek varlığını sürdürmesinin kaçınılmaz yönünü ortaya koymaktadır. Sözcüklerin ses, biçim ve anlam düzeyinde geçirdiği değişimler, dilin kendi içindeki işletimi, konuşurun ve toplumun özellikleri gibi birleşenlerle 'yanlış' olarak değerlendirilen biçimler, dilin sistemiyle uyumlanarak dile yerleşir. Çalışmanın inceleme bölümünde bu sürecin hangi dil içi ve dil dışı etkenlerle biçimlendiği, örnekler üzerinden değerlendirilecektir.

4. BÖLÜM

İNCELEME

4.1. DİLSEL DEĞİŞİM KATMANLARI: YAPISAL VE İŞLEVSEL ETKEN MODELİ

Dilsel değişim, hem dilin kendi dizgesine ait iç dinamiklerden hem de konuşur topluluklarının kullanım biçimlerinden kaynaklanan çok katmanlı bir süreçtir. Bu çalışmada önerilen 'Yapısal-İşlevsel Etken Modeli', dildeki değişim iki yönlü bir etkileşim alanı olarak ele alır: İşlevsel düzey, değişimi başlatan konuşur temelli, kullanıma dayalı süreçleri, yapısal düzey ise bu süreçlerin dilin ses, biçim ve anlam yapısında oluşturduğu kalıcı yansımaları temsil eder. Başka bir deyişle dil, hem konuşurun iletişimsel tercihlerine yanıt veren işlevsel bir sistem, hem de bu tercihler sonucunda yeniden biçimlenen yapılar bütünüdür. Dilde 'yanlış' olarak nitelenen kullanımlar ise bu dönüşüm sürecinin ilk görünümleri olarak değerlendirilmeli, söz varlığına yerleşme ve sözlükselleşme aşamasında gerekli dilsel çabanın izlenceleri olarak değerlendirilmelidir

Genel olarak dilde ve en önemli parçası olan söz varlığında görülen değişimler birçok dil içi ve dil dışı etkilerle biçimlenir. Dil içi etkenler, dilin işleyişinden doğan yapısal ve işlevsel değişimlerle ilgilidir. Sözcüklerin 'yanlış' olarak nitelenen farklı sesletim ve yazımı; *örnekseme (analogy)*, *en az çaba yasası (principle of least effort)* ve *halk etimolojisi-köken yakıştırma (folk etymology)* gibi işlevsel süreçlerle bunun sözcüklerde yarattığı ses, biçim ve anlamsal değişim yapısal dönüşüm sürecinin sonucudur. Buna karşılık dil dışı nedenler dilin bireysel kullanım, toplumsal ve kültürel yapı gibi özelliklerinin yansımasıdır. Toplumun ve bireyin değer yargısı, inançları, eğitim düzeyinin yanı sıra toplumsal değişimler, moda etkiler, prestijli sayılan kullanımlar, ağızların ölçünlü dile etkisi, kaynak dilin hedef dil karşısındaki konumu, iletişim teknolojilerinin dile etkisi gibi birçok etkenle açıklanabilir. Bu birleşenler dolaylı da olsa dilin sözcüklerinin ses, biçim ve

anlamında önemli değişimlere neden olur. Dil dışı etkenlerin her biri, dil bilimin alt disiplinleriyle iliőekli olarak işlediğinden, ayrı bir inceleme konusu olacak kadar ayrıntılı bir çalışma gerektirmektedir. Bu alıőma, Türkçe sözcüklerin ve söz varlığının değişimde etkili olan, dil içi etkenlerle dil dışı etkenlerin birlikte oluşturduğu bu sürecin dil içi yapısal ve işlevsel yönünü örnekler üzerinden açıklamayı amaçlamaktadır. Sözcüklerde ‘yanlış’ ve ‘galat’ kavramının oluşmasına neden olan, dildeki dönüşümün hangi katmanlarda ve hangi biçimlerde gerekleőtēi incelenmiş, böylece işlevsel nedenlerin yapısal sonuçları bir bütün olarak değerlendirmiştir.

Aşağıda bu süreci oluşturan başlıca etkenler önce işlevsel (4.1.1), ardından yapısal (4.1.2) düzeyde ele alınmıőtir.

4.1.1. Dilsel Değişim Katmanı: İşlevsel Etkenler

Dildeki dönüşümün temelinde yalnızca yapısal zorunluluklar değil aynı zamanda iletişimin işlevsel gereksinimleri de bulunur. Dil, konuşurun iletişim amacına en uygun, en ekonomik ve en etkili biçimi ararken kendini sürekli yeniden düzenler. Bu nedenle dilsel dönüşümün bir katmanı da işlevsel etkenlerdir. İşlevsel etkenler, konuşurun bilişsel yükünü azaltmaya, iletişimde hız ve kolaylık sağlamaya, anlamı en kısa yoldan aktarmaya yöneliktir. Bu etkenler arasında en belirgin olanı, “en az çaba yasası” olarak bilinen ilkedir. rnekseme ve halk etimolojisi ise en az çaba yasasına dayanan ve değişim sürecini yöneten diğer işlevsel etkenlerdir.

4.1.1.1. En Az aba Yasası

İletişimin temel özelliklerinden biri, verilmek istenen mesajı en kısa yoldan alıcıya iletmektir. Fiziksel olarak, beyinsel bir etkinlik olarak nitelendirilebilecek konuşma eylemi de temelde beynin tüm çalışma sisteminde uyguladığı maaliyet-etkinlik prensibine dayanır. Bir başka deyişle beyin, insan vücuduna sürekli en az enerji ve madde sarfıyla tam ve en iyi sonucu elde etme emri verir. Dolayısıyla konuşma

dilinde başlayıp yazı diline de yansıyan bu ilke gereği zamandan tasarruf, tekrara düşmekten kaçınma, en kısa yoldan anlatılmak isteneni iletme gibi amaçlarla dilde doğal olarak bu süreç işletilmektedir. Hem sözcüklerde hem de cümle kuruluşunda etkili olabilen bu durum, bu çalışmada yalnızca sözcük temelinde ele alınacaktır.

Dil biliminin, sesin doğasından kaynaklanmayıp bireysel kullanım ürünü olarak konuşurun vurgu, durak, hız, ton, ezgi vb. ile dilsel öğeleri biçimlendirmesi ikincil ses olayıdır ve parçalar üstü ses bilgisi kapsamında değerlendirilir. Parçalar üstü ses bilgisi; geleneksel dil bilgisinin büyük oranda yazı dilinde bulunan tek ses özelliklerinin ve kullanım biçimlerinin, bir başka deyişle *segmental* düzeyin (Demirci, 2008, s. 96) dışında konuşma dilinin birden çok sese dayalı, anlamı da etkileyen bir üst düzeyde *suprasegmental* ifadesini ele alır. *En az çaba yasası* da dilin öğelerinde, bu çalışmanın konusu bağlamında sözcükte görülen ses değişiminin nedenlerini araştırırken parçalar üstü ses bilgisinin önemli bir birleşenidir.

Art zamanlı incelemelerde dilsel öğelerde görülen değişimlerin, biçim ve anlam özelliklerinin yanı sıra onlardan daha çok ve etkili olarak ses düzeyinde olduğu bilinmektedir. Bu değişimi açıklayabilecek ilk gerekçe, dilin en az çaba yasasına ve ekonomiklik ilkesine göre işleyen, hareketli yapısıdır. Bu durum, dilde en çok ve en önce sözcükte gözlemlenmektedir.

İstatistiği dile uyarlayan bilim adamı George Kingsley Zipf; (1949, s. 20-30) *Zipf yasası* olarak da bilinen kurama göre en az çaba yasasını tanımlarken insanın sorunları çözmeye çözüm için gerekli işleri en aza indirmeye çalıştığını söyler. Bunu da bir ustanın en çok kullandığı aletleri en yakınına koyması, daha az kullandıklarını uzağa koyması örneğiyle açıklar. Yüksek orandaki kullanım sıklığı en az çabayı doğurur. Çok kullanılan aletler ise diğerlerine nazaran daha çok yıpranır. Kullanım sıklığı ve yıpranma orantısı dile uyarlanınca Zipf, dilde de en çok kullanılan parçaların ses (*fonolojik*) ve biçim (*morfolojik*) olarak daha çok

yıpranacağını ve vurgusunu kaybedeceğini bu nedenle de daha kolay sesletilmeye başlanacağını belirtmiştir.

Fransız dil bilimci Martinet (1955, s. 17-25), *Économie des Changements Phonétiques: Traité de Phonogie Diachronique (Ses Değişimlerinin Ekonomisi: Art Zamanlı Fonoloji)* adlı eserinde ses değişimlerinin ses bilimsel sistemin doğasındaki iç baskılardan kaynaklandığını belirtir. Martinet (1985, s. 152-153)'ye göre dilsel ekonomi, dilsel evrimden kaynaklanan daimî bir çatışmanın ürünüdür. Bu çatışma, insanın iletişim ihtiyaçlarını karşılarken mümkün olduğunca çok sayıdaki farklı dil unsurunu yine mümkün olduğunca az fiziksel ve zihinsel etkinlikle anlatma eğiliminden doğar. İyi bir iletişim için bu iki zıt durumu uzlaştırmak gerektiğini söyler ve en az çaba yasasıyla bunun gerçekleştirilebileceğini belirtir. Bu yasa uyarınca insan, ancak benimsediği amaçlara ulaşabileceği ölçüde çaba harcar (Martinet, 1985, s. 152-153). Dildeki ses değişimlerinin temel nedeni de en iyi iletişimi en az maliyetle, çabayla sağlama güdüsündendir. Bu, hem konuşurun üretim çabasını azaltma hem de dinleyicinin algısını kolaylaştırma bakımından iki yönlü işler. Martinet (1955)¹, dilde ekonomiklik ilkesiyle ses değişimlerini yalnızca tarihsel açıdan değil işlevsel ve psikolojik açıdan da ele alır. Ona göre seslerin zamanla sadeleşmesi yalnızca fiziksel bir kolaylık değil aynı zamanda iletişimsel bir ekonomiktir (Martinet, 1985, s. 152-153). Türkçede çoğunlukla konuşma dilinde görülen, yazı dilinde kullanımı 'yanlış' kabul edilen *geleceğim > gelcem, değil mi > de mi, di mi* sesletimleri bu maliyet-etkin (ekonomik) kullanımın sonucudur.

Korkmaz (2003, s. 84), *en az çaba yasasını* "Konuşma sırasında zamandan ve emekten tasarruf ederek kolaylık sağlamak amacıyla ses düşmesi, ses benzeşmesi, ses ve hece kaynaşması (kontraktion) gibi olaylara yol açan kural."

¹ Martinet (1955)'in dilde ekonomiklik ilkesine dair görüşleri ilk olarak *Économie des changements phonétiques* adlı eserinde ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Bu görüşler, daha sonra *Éléments de Linguistique Générale* (1960) adlı kitabında sistematik hâle getirilmiş, bu kitap Berke Vardar (1985)'in çevirisiyle *İşlevsel Genel Dilbilim* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Türkçe baskının 152–153. sayfalarında, dilsel ekonomi ile iletişimde çaba azaltma arasındaki ilişki açık biçimde tartışılmaktadır.

olarak tanımlamış, çoklukla da Türkçe ses değişimi, türemesi, düşmesi örneklerini sıralamıştır: *ne asıl>nasıl, yigirmi>yirmi, ağabey>ābi...*

İmer, Kocaman ve Özsoy (2011, s. 93)'un hazırladığı *Dilbilim Sözlüğü*'nde *dilde tutumluluk (language economy)* başlığı altında *en az çaba yasası*; “dilsel açıdan en az çabayı harcayıp iletişim açısından en çok etki sağlama ile ilgili ilke” olarak tanımlanmıştır. Dilde tutumluluk, dizge ve bilgi ile ilgili olabildiği gibi ölçünlü dilin bölgesel ve toplumsal alanda geçerli oluşuyla da ilgili olabilir ve bunlara göre türlere ayrılabilir: dizge ile ilgili tutumluluk, bilgi ile ilgili tutumluluk, ölçünlü dil geçerliliği ile ilgili tutumluluk gibi. Bu nedenle bu ilkeye tutumluluk ilkesi de denmiştir. Kimi araştırmacılar dilde tutumluluk ve etkili oluşu kolaylaştırma, dizgeleştirme, kısaltma ve açıklık kazandırma biçiminde ulamlara ayırmaktadırlar..

Vardar (2002, s. 92) ise Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nde *en az çaba ilkesini* (İng. *principle of least effort*) “belli bir amacın gerçekleştirilmesi için gereken çabayı insanoğlunun en aza indirdiğini varsayan ilke, özellikle birinci ve ikinci eklemlilik düzlemi çerçevesinde birimleri yalınlaştırma ve genelleştirme eğilimlerini anlatan ilke” olarak tanımlamıştır. Matinet (1955)'in bu konudaki açıklamalarından yola çıkan Vardar, “dilnin evriminde bildirişim gereklerinin, dizgeyi daha karmaşık bir duruma getirmeye yöneldiğini fakat en az çaba ilkesinin yalınlaştırıcı bir etki yaptığını, böylece iki karşıt eğilim arasında denge kurulduğunu” belirtir.

Kerime Üstünova (2002, s. 169) ise iletişimde zamandan tasarruf, dilin tekrardan hoşlanmayışı, en az çaba ilkesi gibi nedenlerin anlatım kısalığına yol açtığını söyleyerek yazarın, konuşanın, okuyanın veya dinleyenin bir şeyler bildiğini, dikkatle okuduğunu veya dinlediğini düşünmesi kimi birimlerin cümleden atılmasına, düşürülmesine yol açtığını belirtir.

Aydın (2011, s. 1-6); Türkçenin en az çaba ilkesini işletme yollarını ele aldığı çalışmasında bu yolları “gereksiz tekrarlardan kaçınma (sıfır tekrar – eksik

tekrar), sözcük yerine ek kullanımı, ek düşümü tanımlı birimler kullanma, dil dışı göndermeler, deyimler ve atasözleri ve ses olayları” başlıkları altında incelemiştir.

Gerek Türkçe sözcüklerde, sözcüğün geçmişten günümüze ulaşincaya kadar geçirdiği değişimde gerekse başka dillerden alıntılanan sözcüklerin Türkçenin dil özelliklerine uyum sağlama sürecinde kazandığı ses, biçim ve anlam değişiminde bu yasanın etkilerini görmek mümkündür. En az çaba ilkesi gereği sık kullanılan yapılar zamanla anlamsal ve yapısal olarak farklılaşır (Sarı, 2015, s. 123). Hem Akalın’ın hem de Sarı’nın Türkçede sözcük yapım yollarını ele aldıkları çalışmalarında özellikle ekleme dışı sözcük yapımı yolları sıralanırken en sık kullanılan ilke *en az çaba yasa*sıdır. Dolayısıyla bu yasa, yeni sözcük bulunurken hangi kurala - istemli veya istemsiz olarak - dikkat edildiğinin, dönüşen veya yeni bulunan sözcüğün geçirdiği ses, biçim ve anlam değişikliğinin en önemli açıklayıcısı niteliğindedir. Aşağıda bu yasanın etkili olduğu bazı örnekler sıralanmıştır:

allasen: Yazı dilinde “*Allah’ını seversen*” sözü günlük konuşma dilinde “*allasen*” biçiminde söylenebilmektedir. Henüz yazı diline geçmemiş olan, yalnızca teklifsiz konuşmada rastlayabileceğimiz bu ifadenin edebî eserlerde, medya dilinde, özellikle de günümüzde dijital alanlarda ve günlük konuşma dilinde kullanım sıklığının artması sonucu, zaman içinde yazı diline geçebileceğini rahatlıkla söyleyebilmekteyiz.

Gassaray, gassay: *Galatasaray*’ın, halk ağzında özellikle de futbol maçlarındaki taraftarların tezahüratında *gassaray* biçimindeki sesletimi dilin ekonomik kullanımına bir diğer örnektir.

napiyon, hlk. nörüyon: Yine henüz yazı dilinde yer almayan fakat günlük konuşma dilinde en çok kullanılan sözlerin başında gelen *Ne yapıyorsun?* Sorusunun en az çaba yasına göre dilde *napiyon?* biçimindeki sesletimi hatta halk ağzında çeşitli yörelerde *bunun nörüyon* biçimini alması, dildeki bu maliyet-etkin (ekonomik) tutumun sonucudur.

Yalnız konuşma dilinde kalmayıp dilsel evrim sürecini tamamlayarak, bir başka deyişle sözlükselleşerek yazı dilinde yer bulmuş, en az çaba yasaının etkili olduğu sözcükler de vardır:

eczane: Far. *hāne* sözcüğü ile Ar. *eczā* sözcüklerinin birleşiminden oluşan *ecza+hane*, sözcüklerinin konuşma dilinde daha kolay sesletimiyle aldığı *eczane* biçimi günümüz Türkçesinde yazı diline de geçmiş, böylece Türkçe Sözlük'te yer almıştır. Konuşma dilinde bu sözcüğün *ezzane* biçimindeki kullanımı ise alıntı sözcüğün Türkçenin ses özelliklerine uyumlanma çabasının devam ettiğinin göstergesidir. Yazı dilinde bu kullanım 'yanlış' sayılmaktadır. Fakat bu sesletimin, kullanım sıklığı ve toplumsal yaygınlaşma süreçleri ile birleşip dönüşümünü tamamlamasıyla söz varlığına yerleşmesi kaçınılmaz görünmektedir.

Söz yapım yolları arasında önemli bir yere sahip olan eksiltme, kırpma ve kısaltma da dilde en az çaba ilkesinin etkili olduğu dilseldeğişim aşamalarındandır. Aşağıda bu yolla dile yerleşen ve sözlükselleşen sözcüklere örnekler verilmiştir:

mayo: Fr. *maillot* 'kundak, insanı saran şey' anlamındaki sözcüktür. Dilimize Fransızca *maillot de bain* 'deniz mayosu' tamlamasının bir sözcüğü atılarak *mayo* biçimiyle yerleşmiştir (Uysal, 2014, s. 187). Bu kullanım, sözcüğün veya söz öbeğinin tamamının söylenmeyip bir bölümünün söylenerek en az çaba yasaının işletimiyle dilde ve söyleyişte tasarrufa giden ve anlamın bellekte tamamlanması ile kalıplaşıp dile yerleşen sözcüklere örnektir. Bu durum, bir anlamda kısaltma yoluyla sözlükselleşme yoludur.

sütyen: Fransızca bir tamlama olan *soutien-gorge* 'göğüs desteği' söz öbeği *de mayo* örneğinde olduğu gibi söz öbeğindeki sözcüklerden yalnızca birinin kullanılmasıyla dile yerleşmiş sözcüklerdendir. Bu alıntı sözcük, Türkçeye yalnızca *soutien* 'destek' > *sütyen* biçimiyle katılmıştır (Uysal, 2014, s. 187). Sözcük zamanla konuşurların dilinde göğüs-anne sütü anlam ilişkisinden dolayı

halk etimolojisi yoluyla *sütyen* olarak sesletilmiş ve bu biçimiyle Türkçe Sözlük'te yer almıştır.

Kısaltma yoluyla en az çaba ilkesinin uygulandığı örneklerle yalnız alıntı sözcüklerde değil Türkçe sözcüklerde de rastlanmaktadır: *Düdüklü tencere* söz öbeğinin yalnızca *düdüklü, yazma eserin yazma, kavurma etin kavurma, cep telefonunun yalnızca cep* biçimini alması bunun öne çıkan örnekleridir (Akalin, 2014b, s. 831-841).

En az çaba yasası dilde kısaltmaların doğmasına da zemin hazırlar. Özellikle sözcük sesletiminde ve yapısında olan kısaltmalar, dil ile ilgili kişi ve kurumlarca masa başında bulunmuş olsalar da konuşurların diline kısa oluşları ve kolay söyleyişleri dolayısıyla rahatlıkla yerleşebilir.

TÜBİTAK, AVM, kanka, foto, santim: Sözcüklerin baş harfinin veya söz öbeğini oluşturan sözcüklerin birkaç harfinin alınmasıyla oluşturulan kısaltmaların yanı sıra (*Türkiye Bilimsel Araştırmalar Kurumu > TÜBİTAK, Alışveriş Merkezi > AVM, kan kardeşi > kanka* gibi) (Güncel Türkçe Sözlük, 2025), dilde 'kırpma' olarak da adlandırılan, sözcüğün bir parçasının atılması yoluyla (*fotoğraf > foto, santimetre > santim* gibi) da oluşturulan kısaltmalar da vardır.

4.1.1.2. Örnekseme

Örnekseme; dilde söz yapımında veya dile yeni katılan sözcüklerin hedef dile katılım sürecinde ya da dilde var olan sözcüklerin zaman içinde en az çaba yasasının da etkisiyle değişip dönüşmesi sırasında, dilin işleyiş dizgesi doğrultusunda, oluşan yeni sözcüğün daha önce kullanılan yapılarla benzeme, onların özelliklerini taklit ederek kendi biçimini kazanma yoludur. Bu yolla yeni sözcükler elde edilebileceği gibi var olan sözcükler yeni biçimlere bürünerek dilde daha işlevsel bir kullanım edinebilir.

Örnekseme (Fr. *analogie*) dil biliminde düzenliliği, aykırılık (Fr. *anomalie*) düzensizliği ifade eder. Antik Yunan'dan itibaren dildeki bu iki özelliğin ayrı savunucuları olmuştur. Dilde düzenliliği savunanlar yani analogistler (örneksemeciler) dili düzenli bir yapı olarak görürken anomalistler (aykırılıkçılar) düzensizliğin dilin doğasında bulunduğu üzerine odaklanır (Aitchison, 1991). Örneksemeciler dilin kuralları olduğunu, sözcük yapımında ve çekiminde bir düzenlilik olduğunu savunur. Örneğin *-Ar* eki eklendiği sözcüğe 'birden çok' anlamı katmışsa diğer sözcüklere eklendiğinde sözcük bu anlamı kazanacaktır. Aykırılıkçılar ise dilde düzensizliklerin daha fazla olduğunu, örneksemenin kullanıldığı alanların sınırlı olduğunu savunur (Kerimoğlu, 2014, s. 7). Biçim bilimsel olarak dilde görece bir nedenlilik oluşturan bu süreç, dilin bir ögesini (sözcük, ek) temel alır ve düzenli biçimde ona benzeyen yeni yapılar oluşturur (Vardar, 2002, s. 155).

Her dil değişiminin söz düzeyinde başladığını ve bireysel kullanımlardan doğduğunu, daha sonra yaygınlaşan kullanımların toplumsal düzeye ulaşarak dile yerleştiğini söyleyen Saussure (1998, s. 150-155), örneksemeyi önce sözde ve bireyde biçimlenen, sonra dile yerleşen sözcüklerin değişim yöntemi olarak anlatır. Aitchison (1991, s. 36-37)'a göre örnekseme, dilde düzenlilik eğiliminin bir sonucudur. Aykırılıkçıların bakış açısıyla dilin doğasında bulunan düzensizlikler, örneksemecilerde dilde tutarlılığı sağlamak için giderilmesi gereken bir olgudur. Bu açıdan örnekseme, dilin kendi iç dizgesinde sürekliliği sağlayan düzen kurma eğilimi olarak değerlendirilebilir. Kullanım temelli dil bilimin öncüsü Bybee (2006, s. 711-733)'nin de *örnekseme* konusuna bakışı klasik yapısalıcılardan farklıdır. Bybee, örneksemeyi soyut bir kuralın işlemesi değil konuşurun belleğinde "tekrarlanan dilsel örneklerin (usage events)" oluşturduğu "çağrışım ağlarından (network based)" kaynaklandığını belirtir. Yeni biçimler; dilde var olan biçimlerle benzerlik, kullanım sıklığı ve işlevsel yakınlık üzerinden oluşur ve yaygınlaşır. Ona göre, tekrar eden yapılar kalıplaşır ve kalıplaşan ögeler sözlükselleşir.

Örnekseme hemen tüm dillerde olduğu gibi Türkçede de sözcüklerin değişim dönüşüm sürecinde oldukça yaygın gözlenen bir dilsel etkendir. Türkçe

paylaştırma eki ünlüden sonra gelen *-rAr* ekinin günümüzde *beş+er* sözcüğünün etkisinde kalarak yanlış bölünme ve örneksene yoluyla ünsüzle biten diğer sayılarda *-şAr* biçimine dönüşmesi buna örnektir (*iki+şer, altı+şar*).

Türkçede eskiden beri var olan *görenek* sözcüğündeki eylem köküne gelen ekin taklit edilmesi yoluyla *seçenek, tutanak* gibi sözcükler türetilmiştir. Türkçede daha önceki dönemlerde bulunmayan, kimi araştırmacıların uydurma olarak nitelediği¹ fakat bugün oldukça işlevsel bir ek olan ‘+sAl’ ve ‘-sAl’, Türkçe *kumsal* ve *uysal* sözcüğünden örneksene yoluyla ortaya çıkmıştır. Bu ek bugün hem ad hem de eylem köküne getirilerek sözcük türetebilmektedir: *duygusal, belgesel; görsel, işitsel, anlamsal, yöresel, kamusal* (Akalin, 2014b, s. 831-841). Özellikle Arapça nispet eki ‘-î’ karşılığı olarak Türkçede zaman içinde daha işleklik kazanan bu ekle oluşturulmuş birçok sözcük bugün Türkçenin söz varlığında yerini almıştır: *tarihî > tarihsel, siyasi > siyasal* gibi.

Korkmaz (2003, s. 168) *Gramer Terimleri Sözlüğü*’nde örneksene (analogie) için *yakıştırma* terimini kullanmış ve onu, “şekil ve anlam bakımından dildeki bazı kelimelerin örnek alınması ve yakıştırma yolu ile onlara benzetilerek yeni kelimeler türetilmesi; bir kelimedeki şeklin başka bir kelimeye aktarılması olayı”

¹ Faruk Kadri Timurtaş (Timurtaş, 1979, s. 12) Türkçede Uydurma Olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü adlı eserinde uydurma sözcükleri yanlış eklerle oluşturulan, ses, biçim ve anlamca eksik olan sözcükler olarak nitelendirmiştir. Uydurma sözlerin kullanılmasının doğru olmadığını savunan araştırmacı, uydurma söz olarak sıraladığı sözcüklerin neden uydurma ve yanlış olduklarını çalışmasında açıklamıştır. Fakat burada verilen sözcüklerin neredeyse tamamı bugün dile yerleşmiş, oldukça yaygın bir kullanım alanı olan sözcüklerdir. Özellikle Dil Devrimi’nden sonra türetilen veya yeni oluşturulan *araç, gereç, koşul, birey, uzay, yaşam, yaşantı, öykü, değinmek, egemen, doğa, doğal, imge, simge, serüven, zorunlu, zorunluluk, kapsam, kapsamak, özgür, özgürlük, bağımsızlık, uygar, uygarlık, kanı, olasılık, uğraş, bellek, etki, etken, etkin, gereksinme, indirgemek, yeğlemek, yapıt, içerik, içermek, anımsamak, iletmek, kalıtım, ödev, görev, saygın, yansız, onur, beğeni, ödün, yerel, yöresel* sözcükleri ilk kullanıldığı dönemde tepkiyle karşılanmış, yadırganmış olsalar da zaman içinde toplumun çeşitli kesimlerinin benimsediği ve günlük dilinde yer verdiği sözcükler arasına girmiştir. Bu sözcüklerin yanlış türetilmiş veya birleştirilmiş sözcükler olduğunu gösteren kanıtlar sunan araştırmalara rağmen bugün bu sözcüklerin dilde, üstelik yalnız belli bir kesimin dilinde ya da yalnızca yazı dilinde değil toplumun hemen her kesiminde ve konuşma dilinde de oldukça geniş bir kullanım alanı bulunduğu görülür. Bu durum, sözcük yapımı ile ilgili gerçek değerlendirmenin, ‘doğru’-‘yanlış’ nitelendirmelerinin dışında, öncelikle ‘kullanımda olan’ ve ‘olmayan’ bir başka deyişle söz varlığında ve konuşurların dilinde yer bulan veya bulmayan sözcükler olarak, bu bakış açısıyla yapılması gerektiğini vurgular.

olarak tanımlamıştır. *Yaşıt* sözcüğüne benzetilerek *eşit*, *korkunç* sözcüğünden hareketle *ilginç* sözcüğünün türetilmesi örneklerini vermiştir.

Vardar (2002, s. 155) *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde örneksemeyi “dil bilgisel ya da sözlüksel öğelere uygun yeni ögeler yaratılmasına, dilsel birimler arasındaki bir bağlantı aracılığıyla kurulan bir orantıdan kalkılarak yeni biçimler oluşturulmasına, kimi öğelerin anlıkta ilişki kurdukları başka öğelerin etkisiyle onlara benzer biçimde değişmesine yol açan süreç” olarak tanımlar.

İmer, Kocaman ve Özsoy (2011, s. 205)'un *Dilbilim Sözlüğü*'nde örnekseme için “dil birimleri arasındaki bağlantıdan yola çıkarak var olan örneğe benzer bir birim oluşturulması işlemi ya da süreci” tanımını kullanırlar. *gör+enek* sözcüğü örnek alınarak türetilen *seç+enek*, *ol+anak*, *tut+anak* sözcüklerinin bu yolla türetildiğinden söz ederler.

Akalın (2014b, s. 831-841) örneksemeyi, “dilde var olan ses, biçim, birleşik söz veya söz dizimi yapılarının elde edilmesi yolu” olarak tanımlar ve bunun yeni bir sözcük yapım yolu değil Türkçenin eskiden beri var olan söz yapım yollarından biri olduğunu vurgular.

Tüm bu yaklaşımlar ve değerlendirmeler gösteriyor ki örnekseme; tüm dillerde olduğu gibi Türkçede de en önemli dilsel değişim etkenlerinden biridir. Hem sözcüklerin değişim aşamasında hem de değişen biçimlerin dilin söz varlığına yerleşmesinde tek başına veya diğer dil içi ve dil dışı etkenlerle birlikte sürece katkı sağlayan bu etken, aynı zamanda dilin canlılığını koruma ve sürekliliğini sağlama mekanizmalarındandır. Örnekseme yoluyla oluşan sözcükler; bireysel kullanımdan toplumsal kullanıma ve yaygınlığa, oradan da dilin söz varlığındaki yerleşmeye uzanan süreçte ilk aşamada ‘yanlış’, ‘standart dışı’ ya da ‘galat’ sayılabilmektedir. Örnekseme, dilin doğal işleyişinde bu yanlışları dil dizgesine uyumlandıran ve toplumsal kabul ile dile yerleştiren ve zamanla birer sözlük birim konumuna taşıyan etkenlerin yapısal yönünü oluşturur. Aşağıda örnekseme yoluyla Türkçenin söz varlığına yerleşmiş dilsel ‘yanlış’ örnekleri verilmiştir.

Türkçede örneksime yoluyla eskiden var olan sözcükler yeni biçimler kazanabilirken yeni bir kavram yeni bir adla karşılanabilir veya Türkçeye başka dillerden geçen sözcükler dilde var olan sözcükle ses, biçim, anlam ilişkisi kurularak o sözcüğe benzetilerek oluşturulabilir. Dilimize Fransızcadan giren alıntı sözcüklerde çok sayıda örneksime örneğine rastlanır:

abajur-panjur: Önce Fr. *abat-jour* 'ışık kesen' > T. *abajur* sözcüğü alıntılanmış, sonra pencere sözcüğü ile birleştirilerek 'pencereden gelen ışığı kesen' anlamında, hedef dile uyumlanması için gerekli ses uyumu da gözetilerek örneksime yoluyla Türkçede *panjur* sözcüğü yaratılmıştır.

uydurmasyon, atmasyon, aşırmasyon: Türkçenin söz varlığında yer alan, argo sözcük kapsamında değerlendirilen ve Güncel Türkçe Sözlük (2025)'te yer alan bu kullanımlar, Türkçe bir sözcükle Fransızca ekin birleşiminden oluşan melez sözcüklerdir. Fransızca *déclaration* (*deklarasyon*), *élimination* (*eliminasyon*) gibi birçok alıntı sözcükte bulunan bir son ek olan '-tion' (*syon*) Türkçe sözcüklere de getirilerek özellikle teklifsiz konuşmada ve argoda yeni sözcükler yaratılmıştır:

işkolik, ilaçkolik : Bu sözcüklerde olduğu gibi sözcüğün yanlış yerden ayrılması ile ortaya çıkan yanlış örneksimelere rastlanır. Fr. *alcoolique* > T. *alkolik* sözcüğü *alcool* sözcüğüne yine Fransızcada sıfat yapan '-ique' ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. (2025) Bu ek Türkçede o kadar benimsenmiştir ki hem Fransızca hem de Türkçe kökenli sözcüklerde kullanılarak yeni sıfatlar elde edilmiştir. Fakat örneksime yoluyla gerçekleşen bu söz yapımında örnek alınan sözcüğün ekinin yanlış yerden ayrıldığı görülür (Uysal, 2014, s. 26). *İş-kolik*, *ilaç-kolik* gibi sözcüklerde rastlanan bu durum, *alkolik* sözcüğünün örneksenmesine fakat sözcüğe getirilmesi gereken ekin '-kolik' sanılması ile yanlış bölümlenme yoluyla söz yapımının gerçekleştirilmesine örnektir. Yaygınlık kazanan bu kullanım, zamanla Fransızca sıfat yapan ekin unutulmasıyla dilde yaygınlık kazanan biçimiyle işlerlik kazanmasına yol açmıştır. Bugün *işkolik* söyleşi hem konuşma dilinde hem de yazı dilinde kabul görerek sözlükselleşmiş, Türkçenin söz varlığında yerini almıştır.

sosyetik, mikrobik: Fransızca'da bulunmayan bu sözcükler Fransızca *-ique* ekinin Türkçede benimsenip Fransızca sözcüklerde de kullanılan biçimleridir. Fransızca'da *société, microbien* biçimleriyle yer alan sözcükler Türkçede *-ique (-ik)* eki getirilerek sesletilmiştir (Uysal, 2014, s. 26).

Türkçede, özellikle Dil Devrimi'yle birlikte Türkçedeki yabancı sözcüklere karşılık arama amacıyla türetilmiş sözcüklerden bir kısmı Fransızcadaki sözcüklerle ses benzerliğine dayalı olarak örnekseme yoluyla oluşturulmuştur. Türetildiği dönemde ve sonrasında kimi araştırmacılar, edebiyatçılar tarafından 'uydurma' olduğu gerekçesiyle eleştirilen ve 'yanlış' olarak değerlendirilen bu sözcükler; dilin konuşurlarının benimsenmesi, böylece sözcüğün kullanım sıklığının artması ve yaygınlık kazanmasıyla bugün Türkçenin söz varlığında ve güncel Türkçe Sözlük'te yer almaktadır.

belleten: Fr. *bulletin* > T. *belleten*

evrensel: Fr. *universal* > T. *evrensel*

okul: Fr. *ekole* > T. *okul*

onur: Fr. *honneur* > T. *onur*

terim: Fr. *terme* > T. *terim* (Uysal, 2014, s. 29-36)

bodoslama: Yunanca bir denizcilik terimi olan gemi omurgasının baş tarafında bulunan 'direk' anlamındaki *podóstamo* veya *podóstima* sözcüğü (Nişanyan, 2025) Türkçeye önce *podostama* < *podostama*, daha sonra *bodoslama* biçiminde geçmiştir. Burada benzeşmenin etkisi açıkça görülmektedir. Sözcük, alıntılı olduğu dilden hedef dile yani Türkçeye geçerken Türkçede bulunan *gözleme, haşlama, külleme* gibi sözcüklere benzeme eğilimi göstermiştir. Bu benzeşme sözcüğü yalnızca biçimce değiştirmekle kalmamış, benzediği sözcüklerdeki *'-IAmA'* ekinin özelliklerini ve eklendiği sözcükte gerçekleştirdiği anlam değişikliğini bu alıntı sözcüğe yüklemiştir. Artık sözcük, terim anlamının yanında günlük dilde bambaşka bir anlam kazanmıştır: 'pervasızca' (Türkçe Sözlük, 2023), 'doğrudan, üzerine düşünmeden'

tarama: Dilimize Rumcadan geçen ‘balık yumurtası ile yapılan bir meze türü’ anlamındaki *tarama* < Yun. *taramás* (ταραμο) sözcüğünde de örneksemenin etkisi görülür (Eren, 2020, s. 496). Sözcük, hedef dil Türkçedeki *kavurma*, *dolma* gibi sözcüklerin baskısıyla ve onları örnek alarak *tarama* biçimini almıştır.

4.1.1.3. Halk Etimolojisi

Yerlileştirme konusu anlatılırken yabancı dillerden alınan sözcüklerin dile yerleşim sürecinde geçirdiği ses, biçim ve anlam değişimleriyle kaynak dilden alıntılanan durumundan farklı söylenip yazılmasının yerlileştirme anlamına geldiği belirtilmişti. Her dilde, özellikle toplumun günlük konuşma dilinde söyleme kolaylığı, akılda kalıcılığı sağlama, en az çaba yasası gibi sebeplerle dile katılan yabancı sözcükleri yerlileştirme eğilimi vardır. Bu sağlanırken dilin en çok başvurduğu yöntemlerden biri köken yakıştırmadır (halk etimolojisi, *İng. folk etymology*). Yanıltıcı benzerliklerle sözcüklerin yanlış bir kökene bağlanması olarak da tanımlanabilen halk etimolojisi dil bilimsel olarak sağlam temele dayanmadan, uydurma veya yakıştırma yoluyla yapılır (Demirci, 2017, s. 156). Bu bağlamda yalnızca dile başka dillerden geçen sözcüklerde değil dilin temel söz varlığında yer alan sözcüklerde de zamanla sözcüğün kullanım sıklığının azalması, anlam değişmesine uğraması gibi nedenlerle gözlenir.

Halk etimolojisi (*Alm. volksetymologie*) terimini ilk olarak kullanan ve dil bilimsel bir yaklaşımla değerlendiren XIX. yüzyılda Almanya’da Förstemann (1852, s. 1-25) olmuştur. Dilin konuşurlarının söz varlığında yer alan sözcüklerin kökenini aydınlatmaya çalıştığını, bunun bir tür sözcük kökeni araştırması (etimoloji) olduğunu ileri sürerek halkın bunu millî, bilgince ve bilimsel olarak üç yolla yaptığını söyler. Daha sonra birçok araştırmacının konuya yaklaşımı genellikle bu çerçevede olmuştur.

Dil biliminin kurucusu olan Saussure (1998, s. 253), biçimi ve anlamı tam olarak bilinmeyen sözcüklerin bozulmuş kullanımlarının benimsenip dile yerleşmesinin söz konusu olabileceğini belirtir. “Çoğu kez sözcük kendisinde bulunduğu sanılan

ögelere uydurulmak için bozular” (Saussure, 1998, s. 254). Başta yadırganan bu kullanımlar, rastlantısal değil dilin anlamca ve biçimce bilinmeyi, bilinenle yer değiştirerek açıklamaya çalışmasının sonucudur. Bu olaya köken yakıştırma adı verilir. Örneksenin usçul yaklaşımından farklı olarak köken yakıştırma dildeki hamlelerinde daha özgür ve rastlantısal çalışır. Örneksene sözcüğün eski biçiminin tamamen unutulmasını sağlarken köken yakıştırma eski biçimin yeniden yorumudur. Saussure (1998, s. 254-256)’e göre, köken yakıştırma iki yolla gerçekleşir. Birincisinde sözcük, biçiminde bir değişim olmadan yeni bir anlam ve yorum kazanır, ikincisinde ise bilinmeyen sözcük bilinen ögelerle değiştirilir.

Saussure’ün *halk etimolojisi*ni biçim ve anlam düzeyinde iki yönlü değişim olarak sınıflamasının ardından Bloomfield (1933) ses benzerliğine dayalı biçimsel değişimlerin bir türü olarak tanımladığı bu sürecin, dilin kendi sisteminde düzenleme ve en az çaba (ekonomiklik) ilkesiyle birlikte işlediğinden bahseder. Aitchison (1991, s. 90-92)’a göre *halk etimolojisi*, dildeki bir belirsizliğin ya da konuşurun yabancı bulunduğu bir biçimi anlamlandırmak için onu anlamlandırma refleksiyle kendi dilindeki anlamlı biçimlere uyarlama sürecidir.

Halk etimolojisi yalnızca biçimsel bir değişim süreci olarak değerlendirilemez, bu dilsel etki aynı zamanda toplumsal etkileşimin, toplumun konuşurunun ortak algısının bir yansımasıdır. Labov (1972, s. 3) dildeki değişimin bireysel sapmalardan değil toplum yaşamına yerleşmiş ortak kullanım örüntülerinden doğduğunu belirtmiştir. Haugen ise başka dillerden alına sözcüklerin konuşurlar tarafından anlaşılma ve yeniden biçimlendirilmesini “halkça yeniden biçimlendirme ve anlamlandırma (folk reinterpretation)” olarak adlandırmıştır. Bu görüşler doğrultusunda denilebilir ki halk etimolojisi hem toplumsal hem de işlevsel bir ‘yeniden biçimlenme’ sürecidir (Haugen, 1950, s. 221-233).

Doğan Aksan (2024) “Genel Dil Bilimi Yönünden Halk Etimolojisi ve Türkçedeki Örnekleri” başlığını taşıyan doktora tezinde¹ halk etimolojisini sınıflandırırken yerileştirmeyi (Türkçeleştirme) bir alt başlık olarak değerlendirmiş, bu bölüm için “çağrışım aracı ile yabancı unsurun yerine dilde sesçe onu andıran unsurun muhteva gözetilmeden getirilmesi” başlığını kullanmıştır. Bu başlık altında yer alan örnekler genellikle Türkçede yabancı dildeki yer adlarının Türkçe söyleyişe uygun hâle getirilmesi, en az çaba yasasıyla kolay söyleyişi yakalamaya çalışma ve Türkçede bulunan seslerle sözcüğü karşılama² veya köken yakıştırma (halk etimolojisi) yoluyla bilinen anlamı bilinmeyenle değiştirme gibi yollar izlenerek oluşan sözcüklerdir.

Akalın (2025), köken yakıştırmayı dilin, kimliğini belirleme çabası olarak değerlendirir ve bu oluşumun genellikle bilimsellikten uzak fakat uzlaşılabilir olduğunu belirtir. Halk etimolojisini ise konuşura yabancı gelen veya anlamca çözülemeyen kavramların genellikle ses benzerliğine dayalı benzerliklerden çağrışım yoluyla anlaşılır hâle getirilmesi, bir anlamda yeniden yorumlanmasıdır. Oluşan yeni biçimin toplum tarafından kabul görmesi ve dilde yaygınlaşmasıyla sözcük dile yerleşir. Burada anlam değişimi, ses ve biçim değişiminin önündedir. Akalın bu noktada, halk etimolojisini köken yakıştırmadan ayırır; halk etimolojisini, toplumun konuşurlarınca gerçekleştirilen, dilin doğal evrim süreçlerinden biri olarak görürken köken yakıştırmanın, dilin konuşulduğu toplumun aydınlarınca veya kurumları tarafından belli bir amaç doğrultusunda sözcük kökeni yorumlamaları olduğunu belirtir. Aksan (2024) da benzer bir ayrımı halk etimolojisi kavramını sınıflandırırken yapar ve Akalın (2025)’in köken yakıştırma için yaptığı değerlendirmeyi “bilgince yakıştırmalar” başlığı altında inceler.

Yer adlarından bazı örnekler halk etimolojisinin dilde işleyişini açıklamak üzere bu çalışmada ele alınmıştır:

¹ Bu tez 2024 yılında Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın tarafından yayımlanmıştır (Aksan, 2024).

² Burada genellikle ses düzeyinde bir değişim söz konusudur.

Ballıhisar: Far. *bālā* ‘yüksek, üst’ ve Ar. *hisar* sözcüklerinin birleşimiyle oluşmuştur. *Bālā* sözcüğü, Türkçede sesçe ona en yakın *ballı* sözcüğüyle değiştirilmiş ve bu biçim yaygınlaşmış kullanılmıştır (Aksan, 2024, s. 32).

Tahtakale: Ar. *tahte'l-kal'a* ‘kale altı’ anlamındaki söz öbeği, Türkçenin ses yapısına uygun hâle getirilmeye çalışılırken sesçe ilk sözcüğe en yakın ve anlamlı *tahta* sözcüğü ile dilde bilinen ve kullanılan kale sözcüğünün birleşmesiyle yeni bir biçime kavuşmuş, bu biçimle dilde yerleşmiştir (Aksan, 2024, s. 34).

Gelendost: Bu yer adındaki yerlileştirme ses benzerliğinden yola çıkılarak halk etimolojisinin ön planda olduğu bir değişimin örneğidir. Ramsey’e (1960) göre eski adı *galandos*’tur. Türkçede sesletilirken anlamı bilinmeyen sözcük, Türkçede var olan ve bilinen, sesçe en yakın sözcüklerle (*gelen* ve *dost*) değiştirilmiştir.

Aksan (2024, s. 49)’ın eserinde ayrıca bazı yer adlarının, konuşurların dilinde zaman içinde kalıplaşması ve yaygınlaşarak dile yerleşmesinden değil bilgince karşılıklarla ve yakıştırma yoluyla bilinçli olarak değişime uğramasından söz edilebileceği belirtilmiştir. *Ankara, İstanbul, Üsküdar, Bayburt* gibi yer adları bilgince yakıştırmalarla oluşmuş halk etimolojisi örnekleridir. Evliya Çelebi, Neşrî, Akasarayî gibi gezgin ve araştırmacılar, dönemlerinde yer adlarının kökeni ile ilgili, yer yer efsanelerle kimi zaman da ses benzerliğinden dolayı yakın sözcüklere yakıştırarak açıklamalarda bulunmuşlardır.

Ankara: Bugün dahi kökeni ile ilgili net bir bilgi bulunmamakla birlikte Yunanca *ankūra* ‘çıpa’ anlamındaki sözcük ile açıklanan *Ankara* adı, özellikle Evliya Çelebi’de ‘üzüm’ anlamındaki Far. *engūr* sözcüğü ile ilişkilendirilerek açıklanmıştır (Aksan, 2024, s. 49).

Bayburt: Aslı *Baiberdon* (Kiepert) ve *Baebardon* (Tarhan) olan *Bayburt* yer adı Evliya Çelebi’ye göre ‘zengin’ anlamındaki Ar. *bāy* ve ‘mesken’ anlamındaki Ar. *burt* sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur. Akkoyunluların bu bölgede

buldukları madenlerle zengin olmaları nedeniyle bölgenin bu adı aldığını belirtmiştir (Aksan, 2024, s. 50).

Dilin yerli öğelerinde olduğundan çok daha fazla, dile sonradan katılan ve dilin konuşurunun kendi dilinin özellikleriyle uyumlu hâle getirmeye çalıştığı alıntı sözcükler, hedef dilde dilin dil bilgisel özelliklerine uyum sağlamaya çalışırken kaynak dilden alınan biçiminden başka biçimlere bürünür. Köken yakıştırma (halk etimolojisi, folk etymology) adı verilen bu işlemle sözcüğün çoğunlukla aslı bilinmez; sözcük, sesçe benzer ve anlamca örtüşen sözcüklerle değiştirilir (Akalin, 2014b, s. 835). Alıntılanan ve sesçe yabancı olan sözcüğün veya söz öbeğinin dile yerleşmesi sürecinde kaynak dildeki öge hedef dildeki dil bilgisel özelliklere göre yeniden biçimlenir. Alıntılanan sözcük, dilin konuşuru tarafından bilinçli ya da bilinçsiz olarak kimi zaman sesçe en tanıdığı sözcüğe benzetilir. Kimi zaman sözcük bilindik en yakın anlamı içeren sözcüğe evrilir, kimi zaman da bu iki yolun birlikte çalıştığı görülür.

Halk yabancı kaynaklı sözcüklerle karşılaştığında onu kendi dil mantığına uygun biçime dönüştürme, başka bir ifadeyle onu bildiği sözcüklere benzetme yoluna gider. Tesadüfi ses ve anlam benzerlikleri de bu yakıştırmanın önünü açar. Kulakta sesçe benzerleriyle ilişkilendirilip kimi zaman da anlamca yakınlık kurularak başkalaşan yabancı sözcükler yerleşir ve dile bu biçimleriyle yerleşir:

gardolap: Fransızca 'giysi saklayan' anlamındaki *garde-robe* sözcüğü henüz yazı dilinde dolayısıyla Güncel Türkçe Sözlük (2025) *gardırop*, biçimiyle yer alsa da konuşurların dilinde hem *dolap* sözcüğüne sesçe benzetilerek hem de göstergenin işaret ettiği nesne ile anlamsal benzerliğinden yola çıkılarak *gardolap* biçimiyle yer kullanılmaktadır (Akalin, 2017, s. 13-19).

kamelya: İtalyancadan alıntılanan 'odacık, köşk' anlamlarındaki *camarilla* sözcüğünün kökeni Latince 'oda' anlamındaki *camara*dır. Yazı dilinde *kameriye* biçimiyle yer alan sözcüğün Arapça 'ay' anlamına gelen kamer sözcüğüyle sesçe ilişkilendirilmesi, dil araştırmacılarını bile yanıltacak biçimde sözcüğün kökeninin

Arapça *kameriyya* ve 'aya ait' anlamında olduğunun sanılmasına neden olmuştur (Nişanyan, 2025). Türkçenin yazı dilinde kameriye biçimini koruyan sözcük, günlük konuşma dilinde söyleyiş kolaylığı dolayısıyla ve daha önce dilde tanınan bir çiçek adı olan *kamelya* ile ilişkilendirilerek *kamelya* biçimiyle sesletilmektedir.

Bu örnekler ölçünlü dilde ve sözlükte henüz yer almayan, dilin söz varlığına yerleşmiş fakat sözlükselleşme sürecini tamamlayamadığı için birer sözlük birim olamamış örneklerdir. Toplumun büyük kesiminin kullandığı biçimiyle kabul görüp yaygınlaşarak dilin söz varlığına katılmış ve sözlüğe yerleşmiş halk etimolojisi örnekleri olarak şu sözcükler sayılabilir:

sütyen: Fransızcadan Türkçeye alıntılanan *soutien* sözcüğü tek başına Fransızcada 'destek' anlamına gelmektedir. Türkçede bu kavramın önce *sudyen*, sonra *sutyen* göstergeleriyle karşılandığını, daha sonra 'kadınların kullandıkları göğüs desteği, göğüslük' anlamıyla ve halk etimolojisiyle anne sütü-göğüs anlam ilişkisi kurularak *sütyen* biçimine dönüştüğünü ve bu söyleyişinin yaygınlaşp Türkçe Sözlük'te yer aldığını görüyoruz. Oysa Fransızcada 'göğüs desteği' için *soutien-gorj* söz öbeği kullanılmaktadır. Fransızcadaki birleşik sözcükler Türkçeye geçerken ya kısaltılarak ya da bir sözcüğü atılarak söz varlığımıza katılmıştır. (Uysal, 2014, s. 207) Bu örnekte alıntılanan sözcük grubundan ilk sözcük, anlamsal ilişkiyi tamamlamış ve Türkçenin ses ve biçim özelliklerine göre değişim göstererek dilimizde yerini almıştır.

demirhindi: Latince *tamarindus* bitki adının Türkçeye Arapçadan *temr-i Hindî* (Hint hurması) olarak girmesi ve önce halkın dilinde daha sonra da ölçünlü dilde yakıştırma (halk etimolojisi) yoluyla *demirhindi*'ye dönüşmesi de bir halk etimolojisi örneğidir. (Aksan, 2024, s. 44)

ortanca: Bugün *ortanca* olarak dilimizde yaşayan bitki adının Batı dillerinden dilimize geçen hortensia'dan (Lat. *hydrangea hortensia*) değişimi de buna örnek gösterilebilir. (Aksan, 1979, s. 3-9) *Ortanca* Türkçenin söz varlığında bulunan bir

sözcüktür fakat anlamsal olarak çiçek kavramıyla herhangi bir ilgisi yoktur.¹ Alıntı sözcük (*hortensia*) ile *ortanca* arasında yalnızca ses benzerliğine dayalı bir ilişki kurulmuş, böylece *ortanca* sözcüğü yerileştirme yoluyla yeni bir kavrama ad olmuştur.

su basmanı: Fransızca bir inşaat terimi olan *soubassement* ‘alt-temel, kaide, taban’ anlamındaki sözcük, konuşurların dilinde sesçe benzerliğinden yola çıkılarak ve anlam bakımından *su basmak* söz öbeğindeki anlamlarla ilişkilendirilerek Türkçeye *su basmanı* biçimiyle ve ‘oturmalık’ anlamıyla yerleşmiştir. Burada da halk etimolojisinin sözcüğün değişimine etkisi, konuşurun bilinmeyen yabancı kaynaklı sözcüğü dilindeki sesçe ve anlamca bilinen sözcüklerle açıklaması şeklinde görünmektedir.

istetme: Yazılı dilde kullanılmayan, en azından günümüzde bu biçimdeki kullanımıyla yanlış kabul edilen fakat günlük dilde yaygın kullanım alanı edinen *istetme* sözcüğü, İngilizceden alıntılanan ‘yedek lastik’ anlamındaki *spare tire* sözcüğünün sesletiminin Türkçenin dil özellikleriyle uyumlanma çabası ve hedef dilde anlamca ilgi kurulabilecek en yakın sözcüğe gitme eğilimiyle oluşmuştur. Konuşma diline *istetme* söyleyişle yerleşen sözcüğün ‘gerek duyulduğunda, istendiğinde kullanılabilecek lastik’ anlamı; sesçe çağrışımın anlamca *istemek* sözcüğüyle desteklenmesi ve dilin söz yapım yollarının bu tarzda türetilmiş diğer sözcükleri örnek alarak (boyama, cilalama, yıkama gibi) *-mA* ekiyle adlaştırılması sonucu oluştuğu anlaşılmaktadır. Sözcüğün hedef dil Türkçeye ulaştıktan sonra İng. *spare tire* > T. *stepne* > *istetme* biçimindeki dilsel dönüşüm sürecinde henüz güncel Türkçe Sözlük (2025)’te *stepne* biçimiyle ‘yedek lastik’ anlamıyla yer aldığı görülmektedir. Dilsel dönüşüm süreci tamamlandığında, bir başka deyişle -bu örnek üzerinde ele alındığında- konuşma dilinin yazı diline baskın gelmesi söz

¹ *Güncel Türkçe Sözlük* (2025)’te verilen anlamı: 1.“yaş bakımından üç kardeşin büyüğü ile küçüğü arasında bulunan”, 2. Büyüklük, irilik bakımından üç nesne arasında sondan baştan ikinci gelen”)

konusu olduğunda *istetme* son biçimi, yazı dilinde de kullanılacak ve yaygınlaşarak sözlüğe bu biçimiyle dâhil olabilecektir.

danışman: Sesçe ve anlamca yakınlık kurularak yerileştirilen sözcüklere bir diğer örnek, aslında Farsça ‘bilgili, bilgin, zeki’ anlamlarına gelen *dânişmend* sözcüğünden etkilenerak oluşturulan Türkçe *danışman* sözcüğüdür. (Tietze, 2022) Bu sözcük, hem örneksemenin hem de Aksan’ın deyimiyle köken yakıştırmının bilgince yakıştırmaya olarak nitelendirdiği sözcüklerdendir. Bu Farsça sözcük dilimize girdiği anda Türkçede çok eskiden beri kullanılan ve *danışık*, *danışıklı*, *danışık et-* gibi biçimleri bulunan Eski Türkçe *tanuş-* ‘konuşmak, istişare etmek’ (Nişanyan, 2025) fiiliyle hem sesçe hem de anlamca ilişki kurulmuş, sözcük halk etimolojisi yoluyla Türkçenin ses ve biçim özelliklerine uygun hâle getirilerek *danışman* biçiminde türetilmiş ve söz varlığına katılmıştır. Doğan Aksan (2024, s. 61), bu tip sözcükleri, dilin kendi öğelerinden ve anlatılmak istenen şeyin özelliklerinden yararlanarak yabancı dilden dilimize giren veya kaynağı bilinmeyen sözcükle dilde önceden var olan öge arasında anlam ilgisi kurulması olarak ele almıştır.

hile hurda: Güncel Türkçe Sözlük (2025)’te ‘yalan dolan’ anlamıyla yer alan bu söz öbeği, Ar. *hîle* ‘düzen, oyun, sahtekârlık’ ve yine Ar. *hud‘a* ‘aldatma, oyun, dolap’ anlamlarındaki sözcüklerin birleşiminden oluşmuştur alıntılanırken hedef dil Türkçede *hile*, konuşurlarca bilinen bir sözcükken dilin söz varlığında bulunmayan ve anlamı bilinmeyen *hud‘a* için sesçe en yakın sözcüğe gidilmiş, bunun için güncel dilde yaşayan Far. *horde* > T. *hurda* sözcüğü seçilmiştir. (2024, s. 66) Çünkü dil, bu seçim sırasında söz öbeğinin yalnız sesçe çağrışım yaptırmasını değil anlamca benzerini de arar ve bu anlamla uyumlu olabilecek sözcüğü bulur. Bunun için *hurda* sözcüğünün ‘işe yaramaz, eski, bozuk’ anlamını kullanmıştır.

atlıkarınca: Alıntılanan sözcük hedef dilde sesletilirken uğradığı değişiminin yalnız ses ve biçimle sınırlı kaldığı, anlamsal uyumun göz ardı edildiği halk etimolojisi örnekleri de vardır. Türkçede *atlı karınca* olarak geçen eğlence

aracındaki *karınca* sözcüğü aslında Batı dillerinden dilimize geçmiş olan bir sözcükle (Fransızca *carrousel*, İtalyanca *carosello*, Almanca *karussell*) ile ilgilidir. Bugün *karoça* (İtalyanca *carozza*) olarak da Türkçe Sözlük (2025)'te yer alan bu sözcük 'atlarla çekilen, dört tekerlekli, yaylı, üstü örtülü binek arabası' anlamına gelir. Atlı karınca, önce *karoça* sözcüğünün sesçe yakınlık kurularak yerleştirilmesi ve *karacaya* dönüştürülmesi sonucu *atlı karaca* olmuş, daha sonra halk arasında daha az bilinen *karaca*, sesçe benzer ve daha yaygın bilinen bir hayvan adı olan *karıncaya* değişmiştir. (Aksan, 1996, s. 19) Böylece *atlı karınca* söyleyişi dile yerleşmiş, bu söyleyiş yazılı dilde de yaygınlaşmış ve sözlüğe girmiştir.

tülbent: Günümüz Türkçesinde *tülbent* biçimiyle kullanılan sözcük Farsçadan *dulbend* sözcüğüdür. Sözcük Türkçede öyle benimsenmiştir ki yapısının ince olmasından dolayı *tül* (Fransızca *tulle*) sözcüğü ile ilgi kurulması bir yana köken yakıştırma yoluyla ve daha şiirsel bir bakış açısıyla sözcüğün kökeni Farsça 'gönül bağlayan' anlamında *dil-bend* sözüne dayandırılmaya çalışılmıştır. Avrupa dillerinde, Fr.da *tulipe*, Alm.da *tulpe*, İng.de *tulip* gibi adlarla anılan lale türü, Türkçede *tülbent* olarak yer alan Farsça kaynaklı sözcüktür. 1954'te Hollanda'ya Türkiye'den götürülmüş olan bu lale, Avrupa ülkelerinde de bu adla anılmıştır.¹ (Aksan, 1996, s. 12)

sütliman: Halk etimolojisi yoluyla ses, biçim ve anlamsal değişim yalnız sözcüklerde değil söz öbeklerinde de görülür. 'İç liman' anlamına gelen Yunanca kökenli *sotolimanio*, sakin havası olan, denizi duygun olan liman anlamındadır. (Eren, 2020) Ses değişimine uğrayarak bugünkü Türkçede "duygun ve sakin" anlamlarına gelen *sütliman* sözcüğü mecazen "olaysız" ve "gürültüsüz" anlamlarına gelmektedir (Güncel Türkçe Sözlük, 2025). Bu alıntı sözcükte *liman* hedef dide bilinen tanınan bir sözcük olduğundan değişime uğramamış fakat dilin konuşurlarınca tanınmayan Yun. *soto* sözcüğü hem sesçe en yakın hem de alıntı sözcüğün dingin, durgun anlamıyla anlam (kavram) alanına girecek şekilde *süt*

¹ F. Kluge *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache*, 19. Basım. Berlin s. 797

sözcüğünün ile ilişkilendirilerek dönüşmüştür.¹ Dolayısıyla sözcüğün bu ‘yanlış’ sesletimi; zamanla dilin hem ses hem biçim hem de anlam dizgesine tam olarak uyumlanarak konuşurlarca ‘doğru’lanmış, yazı diline de yerleşmiş ve sözlükselleşmiştir.

karga tulumba: Venedik dilinde bir denizcilik teriminden (Tietze, 2022) değişmiştir. İtalyancaya geçen ve oradan Türkçeye alıntılanan *carga la tromba* ‘yelkenleri topla’ anlamındaki sözcük, güncel Türkçe Sözlük (2025)’te ‘birini yakalayıp elleri üstünde havaya kaldırarak’ anlamında kullanılmaktadır. İt. *cargar* fiili ‘bir kumaş ya da yatağı sarıp toplamak ve bohça etmek’ anlamındadır. (Nişanyan, 2025) *Karga tulumba* edilen kişi de kollarından ve bacaklarından tutularak atılır, bu nedenle bu sözcükte hem ses hem biçim ama en çok da anlamsal yönde bir değişim söz konusudur. Ne *karga* sözcüğü ne de *tulumba* sözcüğü kaynak dildeki sözcüklerle anlamsal bir bağ taşır.

4.1.2. Dilsel Değişim Katmanı: Yapısal Etkenler

Dilin ses, biçim ve anlam düzeyinde gerçekleşen değişimler, örneksime, halk etimolojisi ve en az çaba yasası gibi işlevsel etkenlerin yapısal yansımalarıdır. Bu yönüyle her dilsel yenilik, önce konuşur temelli bir kullanım olarak ortaya çıkar, ardından ses ve biçimsel dönüşüme uğrayarak dilin söz varlığına yerleşir. Türkçe sözcüklerdeki ses değişimleri, ek kalıplaşmaları, biçimsel sadeleşmeler ve anlam kaymaları; hem dilin iç dizgesinde sürekliliği sağlayan hem de yeni biçimlerin oluşumunu mümkün kılan temel yapısal görünümlerdir. Bu bölümde dildeki yapısal değişim etkenlerinden ses, biçim ve anlam değişimleri örneklerle incelenmiş, sözcüklerin ‘yanlış’ sayılan görünülerinden kalıcı sözlük birimlere dönüşüm süreci, diğer dil içi ve dil dışı etkenlerle bütünleşik olarak açıklanacaktır.

¹ Tietze (2022), *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*’nde *sütliman* sözcüğündeki ilk ögenin *süt* sözcüğünün ‘berraklık, beyazlık’ mecazına dayandırılabilceğini söylemiştir.

4.1.2.1. Ses bilimsel (Fonolojik) Değişimler

Dilde görülen ses bilimsel değişimler, hem yabancı kökenli sözcüklerin Türkçe ses yapısına uyarlanması hem de Türkçe kökenli sözcüklerin zaman içinde geçirdiği değişim sürecini tanımlamaktadır. Bu değişimler çoğunlukla en az çaba yasası, örneksime ve halk etimolojisi gibi işlevsel etkenlerin yapısal sonuçları olarak görülebilir. Ses değişimi; Türkçeye başka dillerden alıntılanan sözcüklerde Türkçede söyleyiş kolaylığı, sessel çağrışım, ses dizgesine uyumlanma gibi etkinliklerle, Türkçe sözcüklerde ise tarihsel süreçte sözcüğün sık kullanımına bağlı olarak seslerde yıpranma, daha kolay sesletme gibi nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Aşağıda Türkçenin söz varlığında yer alan ses değişimi örnekleri verilmiştir.

kalfa: Ar. *ḥalīfa* > T. *kalfa*: ‘halef, birinin yerine gelen kimse’ anlamındaki sözcük (Güncel Türkçe Sözlük, 2025), Türkçeye geçerken katıldığı dil Türkçenin ses özellikleriyle uyumlanmıştır. Fakat dilde hem alıntılanan sözcüğün kaynak dildeki orijinal biçimi, hem de alıntılандığı hedef dildeki sesseldeğişime uğramış biçimi yaşamaktadır. [bk. 2.1.3 Çift Kullanımlı (Duble) Sözcükler] Hedef dildeki bu çift kullanım, bir başka deyişle aynı sözcüğün *halife* ve *kalfa olarak* biçimlerindeki sesletimi, her iki sesletimde farklı anlamlar oluşmasına neden olmuştur. Günümüz Türkçesinde *kalfa*, ‘çirakla usta arasında bulunan zanaatçı’ (Güncel Türkçe Sözlük, 2025) anlamıyla *halife* sözcüğünden ayrılır.

mafiş: Ar. *mā-fīhi şey* > T. *mafiş*: Arapçada ‘yok, kalmadı, hiçbir şey yok’ anlamındaki sözcük Türkçede günlük konuşma dilinde *mafiş* biçimini almıştır (Nişanyan, 2025).

kapan:¹ Ar. *gabbān* > T. *kapan*: ‘Büyük terazi’ anlamındaki sözcük Bugün Türkçede *Unkapanı* yer adında yaşamaktadır. Dar alanda ‘tahıl satılan yer’

¹ Güncel Türkçe Sözlük (2025)’te T. *kaban* I için ‘bazı hayvanları yakalamak için kullanılan, hayvanın ayağının değmesiyle işleyen tuzak, Ar. *ḳabbān* sözcüğünden Türkçeye geçen *kaban* II

anlamına gelir. Unkapanı ‘un satılan yer’ anlamındadır (Eren, 2020, s. 258) (Tietze, 2022),

kenafir: Far. *kin-āver* > T. *kenāfir*. Farsçada ‘kin getiren, kin taşıyan’ anlamındaki sözcük özellikle Anadolu ağızlarında *kenafir gözlü* söz öbeğinde karşımıza çıkar.

kezzap: Far. *tiz-āb* > T. *kezzap*: Farsçada ‘keskin su’ anlamındaki sözcük (Nişanyan, 2025), Türkçede keskin sözcüğündeki sessel çağrışımla *kezzap* biçiminde sesletilmekte ve söz varlığında yer almaktadır (Güncel Türkçe Sözlük, 2025).

lades: Far. *yād-ast* > T. *lades*: Farsça ‘hatırladım, aklımda’ anlamındaki sözcük (Eren, 2020) Türkçeye bir oyun adı olarak ve ses değişimine uğrayarak *lades* biçiminde alıntılanmıştır (Güncel Türkçe Sözlük, 2025).

kaplumbağa: E.T. *kaplu bağa* > *kamlumbağa*: Eren (2020), Eski Türkçede *kaplu бага* biçimiyle yer alan ‘sert dış kabuğu bulunan hayvan’ anlamındaki sözcüğün günümüz Türkçesinde *-m (<-n)* sesi türemesiyle *kaplumbağa* biçimini aldığını belirtmiştir. *Kerte keler* > *kertenkele* sözcüğünde olduğu gibi zaman içinde sözcüklerin dilde kullanımı sırasında söyleyiş kolaylığı, örneksime gibi etkenlerle oluşan ses değişimi *kaplumbağa* sözcüğünde de görülmüştür.

şövale: Fr. *chevalet* > T. *şövale*: ‘ressam sehпасı’ anlamındaki (Türk Dil Kurumu, 2019) sözcük, güncel Türkçe Sözlük (2025)’te ‘şövale’ biçiminde yalnız ses ve biçim değişimine uğramış olarak yer alsada konuşma dili, bu sözcüğü, kendi dilinde benzer en yakın sözcüğe *şövalye* sözcüğüne giderek sesletme eğilimi gösterir.

için için esk. ‘pazarda satılmak için gelen yiyecek maddelerinin tartıldığı resmî büyük kantar’ tanımı verilmiştir.

buldozer: Fr. *bull-dozer*, İng. *bull-doze* > T. *buldozer*. ‘Önündeki geniş bıçakla toprağı sıyırıp engelleri kaldıran yol makinesi’ anlamındaki sözcük (Türk Dil Kurumu, 2019) Türkçeye alıntılanırken ses değişimine uğramıştır. Fakat sözcüğün anlamından sözcüğün halk etimolojisi yoluyla Türkçede konuşurun çağrışımsal öğeleri kullanarak anlamlandırabileceği başka bir sözcüğün türemesine neden olduğu görülmektedir. İngilizcede *bull* ‘boğa’ anlamındaki sözcük ile *doze* ‘çarpıp devirmek’ anlamındaki sözcüğün birleşimi Türkçede Anadolu ağızlarında *yol düzer* biçiminde görülebilmektedir. (Aksan, 2024, s. 69) Aracın yol açmakta ve düzeltmekte kullanılması bu çağrışımı yaptırmış, sözcük halk etimolojisi yoluyla ‘konuşma dilinde bu biçimiyle sesletilmiştir.

tandır: Ar. *tennūr* > T. *tandır*. Arapça ‘fırın’ anlamındaki sözcüktür. Nişanyan (2025), bu sözcüğün çok eski kültürlere ait gezgin sözcüklerden olduğunu belirtir.¹ Arapçadan Türkçeye aynı anlamda fakat ses değişimine uğrayarak *tandır* biçiminde girmiştir.

lahmacun: Ar. *lahmū*’-*‘acīn* > T. *lahmacun*. Arapça *lahm* ‘et’ anlamındaki sözcükle *‘acīn* ‘hamur’ anlamındaki sözcüğün birleşiminden oluşan sözcük (Nişanyan, 2025), Türkçede aynı anlamda fakat ses değişimine uğrayarak yer almaktadır.

üstünkörü: T. *üstin köri* > T. *üstünkörü*: ET *üst* sözcüğüne yine ET belirtme durumu ekinin ‘+In’ getirilmesiyle ve *görmek* sözcüğünün ET *kör* biçimine ET zarf fiil ekinin ‘+I’ oluşmuş sözcük birleşimi ‘bir şeyin yalnızca üstünü görerek ‘ anlamından bugüne ses değişimiyle ulaşmıştır. Söz, anlamını kaybetmemiş, aksine anlamını genişletmiştir. Bugünkü sesletimiyle *üstünkörü* güncel Türkçe Sözlük (2025)’te ‘inceliklerine inmeden, özen göstermeden; gelişigüzel, şöyle bir, baştan savma, eğreti, öylesine, yalan yanlış’ gibi anlamları üstlenmiştir.

¹ Far. *tendūr* şeklinde görülen sözcük Arapçaya da Aramice-Süryaniceden alıntılanmıştır (Nişanyan, 2025).

4.1.2.2. Biçim Bilimsel (Morfolojik) Değişimler

Genellikle alıntı sözcüklerde kaynak dilin hedef dil üzerindeki yoğun etkisine ve baskın dil konumuna bağlı olarak hedef dilin ses ve söz dizgesine, bir başka deyişle dil bilgisel özelliklerine etki etmesi sonucu ortaya çıkan değişimi ifade eder. Kimi zaman bu sözcüklerin kaynak dilde bulunmaz, kaynak dilin hedef dile dil bilgisel baskısıyla yeni ve kaynak dilden alıntı izlenimi veren sözcükler türetilir.

Ar. *fıkr* sözcüğünden Türkçede türetilen fakat Arapçada kullanılmayan *mefkûre* veya Fransızcada bulunmayan fakat Fransızca sözcüklere getirilen bazı eklerin etkisiyle Türkçede türetilen *mikrobik*¹ sözcüğü gibi.

Arapça köklerden yine Arapça dil kuralına göre Türkçede oluşturulan sözcükler dönemin yazarları ve aydınları tarafından *lügat-ı müvellede* (*uydurma söz*) olarak nitelendirilmiştir (Kültürel, 2000, s. 1129-1136). Aşağıda uydurma sözlere birkaç örnek verilmiştir:

Davetiye: Arapça *davet* sözcüğünden yine Arapça ‘-iyā(t)’ ekiyle Türkçede oluşturulmuştur.

Mağduriyet: Arapça *ğadara* ‘zulmetti, kıydı’ anlamındaki sözcükten Türkçede türetilmiştir. Arapçada bulunmaz.

Felaket: Arapça *felek* sözcüğünden Türkçede türetilmiştir, feleğin getirdiği afet anlamındadır. İlk kullanıldığı dönemlerde galattan da öte galatıfahiş sayılan sözcük için Kemalpaşazade’ye göre bu kelime “cühelanın ihtiratından olup gülünçtür.” (Nişanyan, 2025). Ali Seydî’nin *Defter-i Galata*’ında “Bu kelime Arabî zannedilmiş ise de kamusların hiçbirinde bulunmamasına bakılırsa bunun sonradan uydurma olduğu derkârdır.” denmiştir (Kültürel, Galatât Sözlükleri,

¹ Fransızcada ‘mikropla ilgili’ anlamını vermek üzere *mikrobien* sözcüğü kullanılır (Uysal, 2014, s. 92-93).

2008, s. 85). Zaman içinde sözcük Türkçede geniş bir kullanım alanı edinerek ikinci, üçüncü anlamlar kazanmıştır.¹

tayyare: Arapça *ṭayr* kökünden *ṭayyār* ‘uçucu’ anlamındaki kelimeden Türkçede türetilmiştir. Kısmen dolaşıcı sözcük sınıfına alabileceğimiz bu sözcük Türkçede türetilmiş biçimiyle Arapçaya geçmiş ve bugün hâlâ bu dilde kullanılmaktadır. (Aksan, 1980c, s. 51-74) Dil Devrimi’nden sonra bu sözcük için *uçku*, *uçkaç* ve *uçuşkan* gibi sözcükler türetilse de *pilot* sözcüğüne karşılık bulmak için türetilmiş olan *uçak* sözcüğünün *tayyare* karşılığı olarak kullanılmaya başlaması, dilin konuşurunun sözcükle işaret ettiği kavram arasındaki çağrışımsal ilişkiyi kendiliğinden kurmasına ve ortak uzlaşıyla diline yerleştirmesine iyi bir örnektir.

taksirat: Sözcük Arapça *taḫṣīr* ‘kusur etme’ anlamındaki sözcükten Türkçede türetilmiştir. Arapçada sözcüğün çoğulu *taḫāṣīr*dir.

Daha önceki bölümlerde söz edildiği gibi Arapça ile dil ilişkilerinin uzun süre devam etmesi ve bu dilde konuşmanın ve yazmanın moda akım etkisi ile Arapçanın Türkçe üzerinde baskın dil konumu; Türkçenin bu dilden yalnız sözcük almakla kalmayıp Türkçenin iç yapısına etki edecek düzeyde o dilin dil bilimsel özelliklerinin de alınmasına zemin hazırlamıştır: Türkçenin uzun yıllar Arapça ile aynı dönemde ilişki içinde bulunduğu dillerden Farsça ile sözcük alışverişindeki durum da benzer niteliktedir. Farsça dil kuralları ile Türkçe, Farsça, Arapça ve hatta Batı dillerinden sözcüklerin alınmasıyla birlikte melez sözcükler yaratılmıştır. Fr. *élastique* ‘esnek’ + Ar. *-iyyet* > T. *elastikiyet* ‘esneklik’

¹ Güncel Türkçe Sözlük (2025)’te *felaket* sözcüğünün 1. anlamı ‘büyük zarar, üzüntü ve sıkıntılara yol açan durum’ iken 2. anlamı ‘çok kötü’ (*felaket bir yazı*) ve 3. anlamı ‘şaşırtıcı ve hayrete düşürücü’dür (*Bu kız felaket.*). Görüldüğü gibi günümüzde sözcük tam tersi anlam kazandırabilecek kadar dilde işlek hâle gelmiş ve Türkçeleşmiştir.

Arapça kurala göre yalnızca Arapça sözcükler değil Türkçe ve Farsça sözcükler de çoğul yapılmıştır: T. *gidiş* + Ar. *-āt* > T. *gidişat*, Far. *pīşīn* + Ar. *-āt* 'önceki, önceden' > T. *peşinat* 'önceden verilen para'.

Far. *horde* 'yenmiş şey, kırıntı, döküntü' + Ar. *-āt* > T. *hırdavat*

Bazı Arapça sözcükler Türkçeye çoğul biçimleriyle geçmiş fakat alıntılı olduğu dildeki çokluk anlamı unutulmuş sözcük Türkçede bağlam içinde tekrar çokluk eki almıştır: *aidat-aidatlar*, *elbise-elbiseler*, *fiyat-fiyatlar*, *eşya-eşyalar*.

Arapçadan dilimize giren kimi sözcüklerin sonu ünsüzle bittiği hâlde Türkçenin ses özellikleri dolayısıyla sesletilmez ve sesletilmeyen bu ünsüzler sözcüğün ünlü ile bittiği izlenimi verir. Bu durum yalnız konuşma dilinde kalmamış, yazımda da kendini göstermiştir. *Cami*, *mevki*, *sanayi*, *mevzi*, *irtifa* gibi sözcükler Arapçada sonlarındaki ünsüzü Türkçeye geçerken kaybetmişlerdir. Dönemin aydınları tarafından bu sözcüklerin Arap harfleriyle yazımda sözcüğün aslına uyulması gerektiği savunulmuş, diğer türlü 'yanlış' olacağı değerlendirilmiştir. Bu tutum, sözcüklerin Latin harfleriyle yazımında savunulmuş fakat konuşma diline en yakın dillerden biri olan Türk yazı dilinde bu sözcüklere getirilen eklerle ilgili ikilem yaşanmıştır. Hatta bu ikilem, uygulamada da kendini göstermiş, güncel Yazım Kılavuzu'nda bu sözcüklerin hem doğrudan ünlü ile başlayan hem de ünsüzle başlayan biçimlerinin her ikisinin de kullanılabilmesi belirtilmiştir. *Cami+i* > *camii*, *cami+si* > *camisi*; *mevki+e* > *mevkie*, *mevki+ye* > *mevkiye*; *sanayi+i* > *sanayii*, *sanayi+si* > *sanayisi* biçimleri . Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu'nda son yapılan değişiklikle (27. Baskı) artık konuşma dilinin yazı diline etkisi baskın gelmiş ve sesletilmeyen ünsüz tamamen yok kabul edilerek ikili kullanıma son verilip bu sözcükler ünlü ile biten diğer sözcükler gibi ek almaya başlamıştır: *sanayisi*, *camisi*.

Fransızcanın da Türkçe üzerinde biçim bilimsel etkisinin görüldüğü sözcükler vardır. Örneğin Fransızca *-iste (-ist)* ekiyle Fransızcada olmayan fakat Türkçede türetilen sözcükler vardır. Fr. *sadique* > T. *sadist*, Fr. *psikiyatr* > T. *psikiyatrist*, Fr.

athée ‘tanrıtanımaz’ + Fr. *-iste* > T. *ateist* Fr. *batterie* + Fr. *-iste* > T. *baretist* (Fr. *batteur*) *batteur* (Uysal, 2014, s. 68-72) .

4.1.2.3. Anlam Bilimsel (Semantik) Değişimler

Türkçede gerek Türkçenin temel söz varlığına ait sözcüklerde gerekse Türkçenin tarihsel süreçte etkileşimde bulunduğu dillerden alıntılanmış sözcüklerde görülen değişimler yalnız ses ve biçimle sınırlı değildir. Göstergelerin kimi zaman ses, biçim ve anlamda, kimi zaman da ses ve biçim aynı kalmasına rağmen anlamında değişimler görülebilir. Anlam bilim çalışmalarında önemli bir yere sahip olan sözcük anlam bilimi göstegenin gösterilenle ilişkisini açıklar. Dilin konuşulduğu toplumun dil içi dünya görüşünün yansıdığı göstergelerin, sözcük denilen sembollerle ifadesinde belirli bir bağlamda kazandıkları değer, sözcüğün anlamıdır. Aşağıda sözcüklerin dönüşüm sürecine etki eden işlevsel ve yapısal etkenlerin genellikle dilde yerleşmenin son aşaması olarak görülebilecek anlam değişimleri örnekler üzerinden incelenmiştir.

kangren: Fr. *gangrène* > T. *kangren*: ‘Vücuttaki bir dokunun kansız kalması sonucu ölmesi’ anlamındaki Fransızca sözcük Türkçeye kopyalanırken sesçe Türkçe kan sözcüğü ile ilgi kurulmuş, anlamsal olarak da kanı çağrıştırması sonucu dilimizde *kangren* biçimini almıştır. Hatta sözcük, halk etimolojisi yoluyla yerel ağızlarda *kankıran* biçiminde de görülmektedir. (Eren, 2020, s. 256)

külhan: Far. *gul-ḥān* > T. *külhan*: Farsça *gûl-ḥān/kûlhan* ‘arka oda’ anlamındaki sözcük, Türkçe *kül* sözcüğü ile anlamsal ilgi kurularak dilimize yerleşmiştir. (Nişanyan, 2025) Güncel Türkçe Sözlük (2025)’te *külhan* için hamamları ısıtan, hamamın altında bulunan kapalı ve geniş ocak’ tanımı verilmiştir. Hamam, ateş, kül gibi aynı anlam alanına giren sözcüklerdeki çağrışımsal etkiyle sözcüğün ilk sesleri kül sözcüğü ile değişmiş, dile bu biçim ve anlamla yerleşmiştir. Fakat sözcüğün Türkçede *külhan* biçiminde kullanımından çok ‘kendine özgü giyinişi olan serserilik, haytalık yapan’ anlamlarına gelen (Güncel Türkçe Sözlük, 2025)

külhanbeyi an söz öbeğinde kullanımının konuşurların dilindeki yaygınlığı dikkat çekicidir.¹

kaporta: İt. *bocca porta* > T. *kaporta*: İtalyanca gemicilik terimi olan ve ‘geminin alt katlarını aydınlatmak ve havalandırmak üzere güvertede açılan yer’ anlamına gelen sözcük, (Eren, 2020, s. 259) Türkçede ses değişiminin yanı sıra anlam değişimine de uğramıştır. *Kaporta* sözcüğü Türkçede ‘motorlu taşıtları örten, genellikle sacdan yapılmış dış bölüm’ (Güncel Türkçe Sözlük, 2025), ‘otomobilde kaput veya ön kapak’ (Türk Dil Kurumu, 2019) anlamlarında bugün Türkçenin söz varlığında yer almaktadır.

hile hurda: Ar. *hīle ḥud‘a* > T. *hile hurda*: Arapça *hīle* sözcüğü ile yine Arapça *ḥud‘a* ‘aldatma, oyun, dolap’ anlamındaki sözcüğün birleşiminden olan bu ikileme Türkçeye geçerken daha az bilinen ve *ḥud‘a* daha çok bilinen ve kullanılan hurda sözcüğüne değiştirilmiştir. Bu değişimde sessel çağrışımın yanı sıra hurda sözünün ‘eski, bozuk, işe yaramaz’ anlamıyla kurulan ilginin etkisinden söz edilebilir (Aksan, 2024, s. 66).

istismar: Ar. *istiṣmār* > T. *istismar*. Sözcük, Arapça *ṣamara* ‘meyve, ürün, fayda’ anlamındaki sözcükten türetilmiştir (Nişanyan, 2025). Sözcüğün kök biçimi Türkçede de aynı anlamdadır. Fakat Arapça türemiş biçimi olan *istismmar* günümüz Türkçesinde konuşurun dilinde ‘birinin iyi niyetini kötüye kullanma’ gibi olumsuz bir anlam yüklenmiştir (Güncel Türkçe Sözlük, 2025). Bu; özellikle *çocuk istismarı*, *cinsel istismar* gibi söz öbeklerinde sözcüğün bağlam içindeki anlamının kötüleşmesiyle birlikte sözcüğün genel kullanımına yayılan bir anlam değişimi örneğidir.

¹ Tietze (2022), Türk Dilinin Tarihî ve Etimolojik Lugati adlı etimolojik sözlüğünde bu sözcüğü *külhanbeyi* biçimiyle ve kökenini açıklayan kısa bir fıkra ile birlikte verir.

Arapçadan dilimize giren bazı sözcüklerde sözcüklerin tekil biçimleriyle çoğul biçimleri de Türkçenin söz varlığında yer etmiş fakat çoğul biçimlerinde anlam değişimi görülmüştür.

teçhizat-teçhizatlar: *Cihaz* ‘aygıt’ sözcüğünün Arapça çoğulu olan *teçhizatın* anlamının ‘cihazlar’ olması gerekirken ‘silah dışındaki savaş gereçleri, donatı’ anlamıyla Türkçenin söz varlığında yer edinmiştir (Güncel Türkçe Sözlük, 2025). Aynı anlam değişimi hareket ve çoğulu harekât sözcüklerinde de görülür.

harekât-harekâtlar: *Harekât* Türkçede ‘hareketler, davranışlar’ anlamıyla değil yine bir askerî terim olarak ‘askerî birliklere yaptırılan manevralar, operasyon’ anlamıyla yer almıştır (Güncel Türkçe Sözlük, 2025).

fikir-efkâr: Arapça *fikr*, Türkçede yalnızca ses değişimiyle fikir biçiminde ve Arapçadaki anlamıyla (düşünce) yer alırken onun Arapça çoğulu olan ve Türkçeye kopyalanan *efkâr* bu anlam değişimine uğramıştır. *Efkâr* günümüz Türkçesinde ‘fikirler, düşünceler’ anlamında değil ‘üzüntü, hüznün’ anlamında kullanılmaktadır. ‘Düşünceler, fikirler anlamı 2. anlam olarak ve ‘eskimiş’ açıklamasıyla Güncel Türkçe Sözlük (2025)’te verilmiştir.

rüzgâr: Far. *rūzgār* > T. *rūzgâr*: Farsçada bu sözcük ‘vakit, zaman’ anlamındayken günümüz Türkçesinde tamamen değişerek ‘yel, hava’ anlamıyla kullanılmaktadır. ¹

isterik: İng. *hysterical* > T. *isterik*: ‘Başarısızlığa ve bir şeyi elde edememeye dayanamama’ anlamındaki İngilizce sözcük Türkçe *istemek* fiiliyle ses benzerliği ve anlamsal çağrışımı sonucu *isterik* biçimini almıştır.

¹ Divan şiirinde bu sözcüğün henüz Farsçadaki anlamıyla kullanıldığı görülür: “*Bâkî cemende hayli perîşân imiş varak / Benzer ki bir şikâyeti var rûzgârdan*” (Dilçin, 1999, s. 422)

karga tulumba: İt. *Carga la tromba* > T. *karga tulumba*: İtalyancada ‘yelkenleri topla’ anlamındaki denizcilik terimi Türkçede sesçe benzer en yakın sözcükle ilişkilendirilmiştir. Bu söz öbeğinde yalnızca sesçe yakınlık gözetilmiş olsa da İtalyancadaki anlamının çok dışında Türkçede yeni bir anlama evrildiği açıktır.

kaporta: İt. *bocca porta* > T. *kaporta*: İtalyanca gemicilik terimi olan ve ‘geminin alt katlarını aydınlatmak ve havalandırmak üzere güvertede açılan yer’ anlamına gelen sözcük (Eren, 2020, s. 259), Türkçede ses değişiminin yanı sıra anlam değişimine de uğramıştır. *Kaporta* Türkçede motorlu taşıtları örten, genellikle sacdan yapılmış dış bölüm’ anlamındadır (Güncel Türkçe Sözlük, 2025).

in cin: Ar. *ins ü cin* > T. *in cin*: Arapçada ‘insan’ anlamındaki *ins* ve Türkçede de yer alan *cin* sözcüklerinin birleşimiyle oluşan ikileme, Türkçede ıssız yerleri anlatmak için ‘In cin top oynuyor.’ ifadesinde kullanılır. *İns* biçimiyle Türkçenin söz varlığında bulunmayan bu sözcük içinde yer aldığı bağlamın anlamının etkisiyle ve sesçe yakınlık kurularak yine ıssız bir yer olan *in* (mağara) sözcüğü ile ilişkilendirilmiştir.

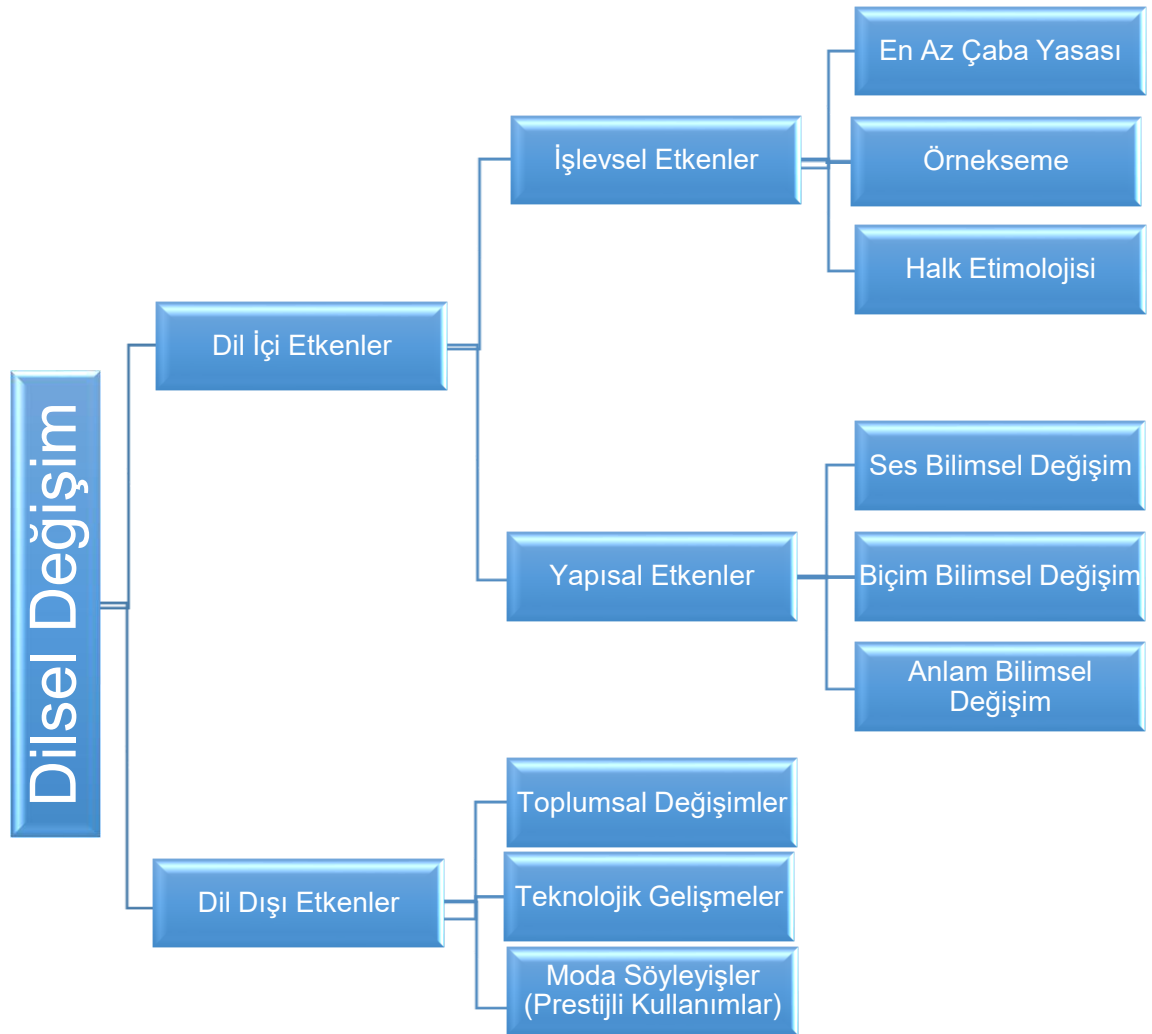
hatasıyla sevabıyla: Bugün Türkçede hatasıyla sevabıyla biçimiyle yer alan ikilemede *hata* sözcüğü bugün dilsel değerini bir başka deyişle anlamını korurken Arapça zıt anlamlı *savap* ‘doğru’ sözcüğü geçirimsiz hâle geldiğinden dilde sesçe en yakın, anlamca da çağrışım yaptıran sözcüğe yerini bırakmıştır.

Nato kafa nato mermer: Yun. *ná to* ‘işte’ anlamındaki sözcük ile Ar. *kafa* sözcüğünün ve yine Yun. *ná to* ‘işte’ sözcüğü ile Ar. *mermer* sözcüğünün birleşmesiyle oluşan ‘işte kafa işte mermer, fark yok’ anlamındaki deyimdir. Yun. *ná to* sözcüğü Türkçede bilinmeyen öge olduğundan bilinen ve uluslararası bir savunma örgütü olan NATO ile ilişkilendirilmiştir.

sütliman: T. *sütliman*: Yun. *soto limáni* ‘liman altı, iç liman’ anlamındaki sözcük Türkçeye geçerken bilinen liman sözcüğünde bir değişiklik olmamış fakat *soto*

sözcüğü Türkçede bilinen ve ses benzerliği olan bir sözcüğe evrilmiştir. Bu dönüşüm, sözcükte halk etimolojisini başlatmış ve süt sözcüğünün ‘yumuşaklık, saflık’ anlamının etkisiyle Türkçede bambaşka bir anlam kazanmıştır: ‘durgun, sakin, gürültüsüz, olaysız’ (Güncel Türkçe Sözlük, 2025).

Dilde ve dilin öğelerinde ortaya çıkan değişim, içsel ve dışsal etkenlerin iç içe geçtiği bir ortak yaratım sürecinin ürünüdür. Dilin söz varlığındaki sözcüklerin varlığını sürdürebilmek için veya alıntı sözcüklerin katıldığı dile uyumlanma ve yerleşme sürecinde görev alan bu etkenler sözcüğün ses, biçim ve anlam düzeyinde gözlemlenebilmektedir (Şekil 4.1).



Şekil 4.1. Dilsel Değişim Katmanları

Bu çalışmada dilsel dönüşümün değerlendirilmesinde odak noktası, dilin kendi iç dinamikleriyle açıklanabilen dil içi etkenlerden yapısal ve işlevsel etkenler olmuştur. Buradaki amaç, dilin kendi iç dinamikleriyle açıklanabilen dönüşüm katmanlarını görünür kılmaktır. Bununla birlikte, dildeki değişim ve dönüşüm süreçlerinin yalnızca içsel etkenlerle sınırlı olmadığı; toplumsal, kültürel, psikolojik, ekonomik ve teknolojik gelişmeler, moda akımlar vb.ni kapsayan dil dışı etkenlerin de bu sürece doğrudan ya da dolaylı olarak önemli ölçüde etki ettiği bilinmektedir. Dil dışı etkenlerin yarattığı değişim ivmesi, dil içi etkenlerin işleyişini hızlandırmakta ve sözcüklerdeki dönüşüm sürecini tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Ancak söz konusu dışsal etkenler, kapsamlarının genişliği ve çok boyutluluğu nedeniyle bu çalışmanın sınırları dışında bırakılmıştır. Bu durum, dilsel değişim sürecinin bütüncül biçimde anlaşılmasını engellememekte, aksine bir sonraki aşamada yürütülecek çalışmalar için belirgin ve sağlam bir temel oluşturmaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma, dilin doğasında var olan değişimi dışsal etkenlerin yanı sıra dilin kendi içsel işleyişinin de etkili olduğunu bir süreçle açıklamak ve bunun konuşurun kullanımıyla ve toplumsal kabulle ilişkili olduğunu ortaya koymak üzerine kurulmuştur. Dildeki ve öğelerindeki değişim ve dönüşüm, dil dizgesinde var olan ve sürdürülmesi için gerekli olan toplumsal değişimle birlikte uyumlanma çabasının ürünüdür. Bu doğrultuda konuşurun gereksinimlerinin karşılanması ve bildirişimin sağlanması önceliklendirilir. Dilin durağan bir yapı değil konuşurların bilişsel, toplumsal ve işlevsel tercihlerinin yansıdığı devingen bir yapısı değişimin bu yönünü beslemektedir.

Türkçenin söz varlığı üzerinde yapılan çözümlenmeler; ses, biçim ve anlam düzeylerinde gözlemlenen değişimlerin, dilin üretken sisteminin doğal sonucu olduğunu ortaya koymuştur. Sözcüklerin tarihsel seyri; halk etimolojisi, örnekseme, en az çaba yasası gibi dil içi etkenlerin etkisiyle biçimlenmiş; başlangıçta 'yanlış' olarak nitelendirilen birçok biçim zamanla toplumun ortak uzlaşısıyla kabul gören yerleşik yapılar hâline gelmiştir. Bu durum, dilin özelliklerini kurallaştırma sürecinde sabit kuralların geçerliğini her an sorgulamayı zorunlu kılmaktadır.

Dilin söz varlığında yer alan sözcükler, içten ve dıştan gelen etkilerle değişerek önce konuşma dilinde sonra da yazıda dilin konuşuru olan toplumun doğal uzlaşısıyla biçimlenmektedir. Konuşma dili, yazı dilinden hızlı değiştiğinden genellikle yazı diline göre belirlenen dil kuralları, kendini güncellemek ve yanlış olduğu düşünülse dahi yaygınlık kazanarak dilde önemli bir yer edinen değişimi kabullenerek konuşma diliyle uyumu yakalamak zorunda kalmıştır. Dildeki her yeni oluşum, önce bireysel bir kullanımken (anlık oluşum) zaman içinde dilde, dilin kendi ses, biçim ve anlam özellikleriyle bütünleşerek dile yerleşme sürecini tamamlayıp söz varlığına eklenmiştir. Uzun bir zamanı kapsayan bu süreçte kullanımdan düşen, geçirimsizleşen veya tamamen yok olanlar ya da değişip dönüşerek bambaşka bir sesletime, biçime ve anlama kavuşanlar olduğu görülür.

Bu çalışma, geleneksel dil bilgisinin bakış açısıyla dil bilimin betimleyici yaklaşımını karşılaştırarak dilsel değişimlerin değerlendirildiği düzlemi genişletmiştir. Sözcüklerin ses, biçim ve anlamca oluşumu ve değişimi, yalnızca kurallı türetme yollarıyla değil konuşurların belleğinde kayıtlı dil dizgesi ve işlevsel üretim süreçleriyle açıklanabilir. Bu bağlamda 'yanlış', 'bozuk' ya da 'galat' olarak nitelendirilen biçimler, aslında dilin kendi içinde kurduğu ve sürekliliğini doğal yollardan sağladığı bir sistemin ilk aşamalarının yansımalarıdır.

Elde edilen bulgular, dildeki dönüşümün yalnızca başka dillerden alıntılama gibi dış etkenlerle ya da dilin kendi olanaklarıyla (eklerle) sözcük türetme yoluyla değil yerileştirme, güncelleme, köken yakıştırma, örneksime gibi içsel işletim araçlarıyla da sürdüğünü göstermiştir. Bu yöntemlerle yeniden biçimlenen, bir başka deyişle değişime uğrayan sözcükler, dilin yaratıcı gücünün ve toplumun üzerinde uzlaştığı biçimi benimseme ve kullanma kararlılığının en somut göstergeleridir. Başlangıçta kullanımı 'yanlış' olarak değerlendirilen biçimlerin bir kısmı, zamanla toplumun ortak kabulü ve bu öğelerin yaygınlaşmasıyla söz varlığında kalıcı birimler hâline gelebilmektedir. Bu özellik, dilin, kendini düzeltme, yenileme veya uyumlanma eğilimiyle iletişimin sürekliliğini güvence altına aldığını göstermektedir.

Çalışmada önerilen **Yapısal-İşlevsel Etken Modeli**, sözcüklerin biçimlenme sürecinde birlikte işleyen katmanları tanımlamak açısından özgün bir çerçeve sunmaktadır. Yapısal katman; ses, biçim ve anlam değişimlerinin sistem içindeki düzenlenişini; işlevsel katman ise bu değişimlerin iletişimdeki gereksinimlere bağlı olarak toplumsal ve bilişsel koşullarla nasıl ilişkilendiğini açıklamaktadır. Bu model, Türkçenin söz varlığındaki değişen ve dönüşen birimleri sınıflandırırken, dilin yaratım özelliğini ortaya koymada ve bu değişimleri açıklamada işlevsel bir araç olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışma sınırlılıkları dâhilinde dilsel dönüşüm katmanlarından dil içi etkenleri odak noktasına almış, böylece dilin kendi iç devinimiyle sözcükleri nasıl dönüştürdüğü ortaya konmuştur. Fakat bu süreç, yalnızca dil içi etkenleri değil dil

dışı ve daha çok dilin toplumsal ve kültürel yönünü kapsayan etkenlerle bütüncül olarak işlemektedir. İleride yapılacak, dil dışı etkenleri de kapsayan çalışmaların, dilsel değişimin iç ve dış dinamikleri arasındaki etkileşimi ortaya koyarak bu sürecin bütüncül biçimde açıklanmasına önemli katkılar sağlayacağı öngörülmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma Türkçede 'yanlış' ya da 'galat' olgusunu, geleneksel dil bilgisinin kural koyucu ve koyduğu bu kurallara uyup uymama yönüyle değerlendiren 'doğru'luk merkezli anlayışından uzak, dil bilim kuramları doğrultusunda dilsel işleyiş merkezli bir yaklaşımla ele almıştır. Sözcüklerin tarihsel yolculuğu, dilin öz düzenleyici yapısını ve konuşur topluluklarının anlam yaratma becerisini gözler önüne sermektedir. Dilin en küçük birimlerinden başlayarak biçim ve anlamda görülen her değişim, iletişimi kolaylaştıran ve sistemi yaşatan bir işleve sahiptir.

Bu yönüyle çalışma, Türkçenin söz varlığına ilişkin hem eş zamanlı hem de art zamanlı çözümlenelerde kullanılabilir bir yöntemsel dayanak sunmakta; sözcüklerin biçimlenme, değişim ve yerleşme süreçlerini bütüncül biçimde açıklayacak yeni araştırmalara zemin hazırlamaktadır. Dilin doğasında yer alan değişim, normdan sapma değil sistemin canlı kalma refleksidir. Türkçe de dil dizgesinde ve sözcüklerindeki bu özellik sayesinde hem tarihsel sürekliliğini sağlamakta hem de gelecekteki üretkenliğini güvence altına almaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, Ö. (2016). Osmanlı Türkçesinde Arapça Alıntı Kelimelerin Galat Kullanımı. *Bütün Yönleriyle Osmanlıca ve Mirası Uluslararası Sempozyumu* (249-260). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.
- Aitchison, J. (1991). *Language Change: Progress or Decay?* (2nd b.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Akalın, Ş. H. (2012). Kâşgarlı Mahmud ve Divânu Lugâti't-Türk Üzerine. *Türk Dili*, 726, 5-16.
- Akalın, Ş. H. (2014a). Türkçede Eksilteli Yapıdan Sözlükselleşme. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31(2), 13-29.
- Akalın, Ş. H. (2014b). Türkçede Söz Yapımı Yolları ve Sözlükselleşme. *XI. Millî Türkoloji Kongresi Bildirileri* (831-841). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (2016). XXI. Yüzyıl Türkçesinde Yeni Ögeler (Neolojizmler) ve Yeni Sözcükler. A. M. Heyeti içinde, *Türkologiya No 1* (21-30). Bakü.
- Akalın, Ş. H. (2017). One of the Word Formation Ways in Turkish: Updating. *Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 13-19.
- Akalın, Ş. H. (2019). *Bin Yıl Önce Bin Yıl Sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Akalın, Ş. H. (2021). On the Etymology and Word Formation of Arıbeyi 'Queen Bee': How did the Female Bee Become Bey 'Male Ruler' in Turkish? I. I. (Ed.) içinde, *Altaic and Chagatay Lectures: Studies in Honour of Éva Kincses-Nagy* (15-20). Szeged: University of Szeged.
- Akalın, Ş. H. (2025). Köken Yakıştırma ve Disiplinler Arası Bir Alan: Halk Etimolojisi. A. B. Ercilasun içinde, *Destanların İzinde Türklük Bilimine Adanmış Bir Ömür. Prof. Dr. Naciye Ata Yıldız Armağanı* (115-127). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Akarsu, B. (1984). *Wilhelm Von Humboldt'da Dil- Kültür Bağlantısı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akaslan, T. (2012). *Dilbilim "Dil Kirlenmesi" Türkçe*. İzmir: Dinozor Kitabevi.
- Aksan, D. (1961). Anlam Alışverişi Olayları ve Türkçe. *TDAY Belleten*, 167-184.
- Aksan, D. (1965). Türk Anlam Bilimine Giriş. *TDAY Belleten* (167-184). içinde Ankara: TDK.

- Aksan, D. (1969). Kelimelerin Ölümlü Olayı ve Türk Yazı Dilindeki Örneklerinde Arapça ve Farsça Unsurların Etkisi Üzerine Notlar. *Necati Lugal Armağanı* (97-108). içinde Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Aksan, D. (1975). Anadili. *Türk Dili XXXI/285*, 423-434.
- Aksan, D. (1977a). Köktürkçeden Bugüne, Türkçede Ödünçlemeler Üzerine Bir Sözcük İstatistiği Araştırması. *Türk Dili Dergisi*, XXXVI(313), 344-347.
- Aksan, D. (1977b). Yazım, Önemi ve Yazım Sorunları. *Türk Dili*, XXXV(307), 332-336.
- Aksan, D. (1979). Dilde Yerlileştirme Üzerine I. *Genel Dilbilim Dergisi* , 1(3-4), 3-9.
- Aksan, D. (1980a). Dilde Yerlileştirme Üzerine II. *Genel Dilbilim Dergisi*, 11(7), 5-9.
- Aksan, D. (1980b). Dilbilim ve Dil Bilgisi Konuşmaları I. *Sözcükbilim* (51-74). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (1980c). Sözcükbilim. *Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları* (51-74) içinde. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (1981). Sözcükbilim Açısından Dil Devriminden Çıkarılabilecek Sonuçlar Üzerine. *Atatürk'ün Yolunda Türk Dil Devrimi* (112-123) içinde. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aksan, D. (1988). Ortak Dilin Söz Varlığında Yeni Gelişmeler ve Etkenleri. *II. Dilbilim Sempozyumu*. Eskişehir.
- Aksan, D. (1996). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (1998). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Cilt III). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2004). *Dilbilim: Dilbilim ve Türkçe Yazıları*. İstanbul: Multilingual.
- Aksan, D. (2020). *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2024). *Genel Dilbilimi Yönünden Halk Etimolojisi ve Türkçedeki Örnekleri*. (Ş. H. Akalın, Dü.) Ankara: Erkmen Yayıncılık.
- Atalay, B. (1943). *Dîvânu Lugâti't-Türk Dizini "Endeks"*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1946). *Türkçede Kelime Yapma Yolları*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.

- Aydın, H. (2011). Dilde En Az Çaba İlkesi Üzerine. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 1-6.
- Banguoğlu, T. (2019). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Başkan, Ö. (1983). Türkçede Dil-İçi Dünya Görüşü. *Macit Gökberk Armağanı* (151-172) içinde. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Başkan, Ö. (2003). *Bildirişim İnsan-Dili ve Ötesi*. İstanbul: Multilingual.
- Başkan, Ö. (2006). *Dilde Yaratıcılık*. İstanbul: Multilingual.
- Başkan, Ö. (2018). *Lengüistik Metodu*. İstanbul: Multilingual.
- Bauer, L. (1983). *English Word Formation (Cambridge Textbooks in Linguistics)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bayraktar, N. (2018). *Dil Bilimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Bayrav, S. (1998). *Yapısal Dilbilimi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Bloomfield, L. (1933). *Language*. New York: Hol, Rinehart & Winston.
- Bloomfield, L. (1984). *Language*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bor, İ. (2011). *Analitik Dil Felsefesinde Dil, Düşünce ve Anlam*. Ankara: Elis Yayınları.
- Brockelmann, C. (1928). *Mitteltürkischer Wortshatz nach Mahmud al-Kaşgaris Divan Lugat at-Türk*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Brunot, F. & Bruneau, C. (1937). *Précis de Grammaire Historique de la Française*. Paris: Masson et Cie.
- Bybee, J. L. (2006). From Usage to Grammar: The Mind's Response to Repetition. *Language*, 82(4), 711-733.
- Bybee, J. L. (2010). *Language, Usage and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Can, M. (2016). Dilbilgiselleşme ve Eski Uygurca Edatlar. (*Yayımlanmamış Doktora Tezi*). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of The Theory of Syntax*. Cambridge: MIT Press.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. Den Haag: Mouton.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of Language (2'nd ed.)*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

- Darmasterer, A. (1932). *La Vie Des Mots Étudiée Dans Leurs Significations*, 18. éd. Paris: Librairie Delagrave.
- Demir, N., & Yılmaz, E. (2021). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Demirci, K. (2008, Nisan). Dilbilgiselleşme. *Bilig*, 131-144.
- Demirci, K. (2017). *Türkoloji için Dilbilim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Deny, J. (1921). *Grammaire de la Langue Turque (Dialecte Osmanli) [Türk Dili Grameri (Osmanlı Türkçesi)]*. (Ali Ulvi Elöve, Çev.) (1941). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Deny, J. (2000). *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi)*. (Oytun Şahin, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Dilçin, C. (1999). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- er-Rusâfî, M. (2015). *Yabancı Konuşma Bozukluklarına Reddiye (Def'u'l-Hucne fi'Rtidahi'l Lukne)* (Musa Yıldız, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Eren, H. (2020). *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (ETDES)*. (Ş. H. Akalın, Dü.) Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ergin, M. (1998). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Förstemann, E. (1852). Über Deutsche Volksetymologie. *Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung*(I),1-25.
- Gabalentz, G. v. (1891). *Die Sprachwissenschaft: Ihre Aufgaben, Methoden und Bisherigen Ergebnisse*. Leipzig: weigel.
- Guiraud, P. (1964). *L'Étymologie*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Halliday, M. A. (1985). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Haugen, E. İ. (1950). The Analysis of Linguistic Borrowing. *Language*, 26(2), 210-231.
- Humboldt, W. v. (1836). *Über die Verschiedenheit des Menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. Berlin: Druckerei der Königlichen Akademie.
- Humboldt, W. v. (1836/1999). *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. (J. Trabant, Dü.) Tübingen: Narr Verlag.

- İmer, K. (1973, Mayıs). Türk Yazı Dilinde Dil Devriminin Başlangıcından 1965 Yılı Sonuna Kadar Özleşme Üzerine Sayıma Dayanan Bir Araştırma. *Türkoloji Dergisi* V/1, 175-190.
- İmer, K. (1976). *Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- İmer, K, Kocaman, A. & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Johanson, L. (1992). *Strukturelle Faktoren in Türkischen Sprach-kontakten*. Stuttgart: Steiner.
- Johanson, L. (2018). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler* (Nurettin Demir, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2022). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2014). *Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem.
- Korkmaz, Z. (2003). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kültüral, Z. (2000). Galatât Sözlükleri ve Dil Bilimi Açısından Önemi. *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, (1129-1136). Ankara.
- Kültüral, Z. (2008). *Galatât Sözlükleri*. İstanbul: Simurg.
- Labov, W. (1966). *The Social Stratification of English in New York City*. Washington D.C.: Center for Applied Linguistics.
- Labov, W. (1972). *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, J. (2002). *Language and Linguistics: An Intoduction* (15th ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Mahmud, K. (2023). *Divanü Lûgat-it-Türk*. (B. Atalay, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Martinet, A. (1955). *Économie des Changements Phonétiques: Traité de Phonogie Diachronique*. Paris: Francke Verlag.
- Martinet, A. (1980). *Elemets De Linguistique Générale*. Paris: A. Colin.

- Martinet, A. (1985). *İşlevsel Genel Dilbilim*. (B. Vardar, Çev.) Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Matoré, G. (1953). *La Methodé en Lexicologie: Domaine Français*. Paris: Didier.
- Meillet, A. (1912). L'évolution des Formes Grammaticales. *Scientia (Rivista di Scienza)*(12), 384-400.
- Nalbant, M. V. (2008). *Divânü Lûgati't-Türk'te İsim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nişanyan, S. (2025). *Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. 10 19, 2025 tarihinde <https://nisanyansozluk.com> adresinden alındı
- Porzig, W. (2018). *Dil Denen Mucize*. (V. Ülkü, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ramsay, W. (1960). *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*. (M. Pektaş, Çev.) İstanbul.
- Ryle, G. (1953). Ordinary Language. *The Philosophical Review*, 62(2), 167-186.
- Sapir, E. (1921). *Language. An Introduction to The Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- Sarı, İ. (2015). *Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Sarıca, M. (2022). Dil Davranışları ve Terim Yapma Yolları. M. Özşarı içinde, *Göstergebilim Yazıları Fikirler, Öneriler* (s. 32-49). Balıkesir: Girişim Ajans Ofset.
- Saussure, F. d. (1916). *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot.
- Saussure, F. d. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. (B. Vardar, Çev.) İstanbul: Multilingual.
- Sertkaya, O. F. (1999). Son Bulunan Belgeler Işığında Kâşgarlı Mahmûd Hakkında Yeni Bilgiler. *Divanü Lûgati't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri* (130-144). Ankara: TÜRKSOY yayınları.
- Sertkaya, O. F. (2009). Dîvânü Lûgati't-Türk'te Geçen Her Sözcük Türkçe Kökenli midir? Veya Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lûgati't-Türk'ünde Yabancı Dillerden Kelimeler. *Dil Araştırmaları*, 9-38.
- Sezgin, F. (2019). *Türkçede Batı Kaynaklı Kelimelerin Yoğunluğu*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Swades, M. (1971). *The Origin and Diversification of Language (Edited posthumously by J. Sherzer)*. Chicago: Aldine Publishing Company.

- Swesén, B. (2009). *A Handbook of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Şen, S. (2025). Divanü Lûgati't-Türk'te Halk Etimolojisi Örnekleri. E. A. Ahmet Buran içinde, 7. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri C. II* (41-52). Elâzığ: Fırat Üniversitesi Basımevi.
- Şirin, H. (2025). Eski Türkçede Gezgin Kelimeler. M. R. Akalın (Dü.), 7. *Elginkan Vakfı Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri: Geçmişten Günümüze Türkçe Dil İlişkileri* içinde (105-114). İstanbul: Elginkan Vakfı.
- Tietze, A. (2022). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. (Demir N. & Yılmaz, E. Dü.) Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Timurtaş, F. K. (1979). *Uydurma Olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü*. İstanbul: Umur Kitapçılık.
- Toparlı, R. (1996). Türkçemizdeki Galat Sözler. *Türk Dili S. 540*, 607-618.
- Trier, J. (1931). *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes: Die Geschichte eines sprachlichen Feldes*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Türk Dil Kurumu (2025) *Güncel Türkçe Sözlük*. 10 19, 2025 tarihinde <https://sozluk.gov.tr> adresinden alındı
- Türk Dil Kurumu. (2019). *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ullmann, S. (1951). *The Principles of Semantic: A Linguistic Approach to Meaning*. Oxford: Basil Blackwell.
- Ullmann, S. (1962). *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*. Oxford: Basil Blackwell.
- Uysal, S. S. (2014). *Türkçede Yaratılan Fransızca Sözcükler ve Türkçede Anlamları Değiştirilen Fransızca Sözcükler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uzun, N. E. (2004). *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 39.
- Üçok, N. (1943). Filoloji Bakımından Türkler ve Komşuları. *Ankara Üniveristesesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(4), 7-18.
- Üstünova, K. (2002). *Dil Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Vardar, B. (1998). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. Ankara: Multilingual.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.

- Whorf, B. L. (1956/2012). Science and Linguistics. J. B. Carroll in, *Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* (207-219). Cambridge, MA: MIT Press.
- Yavuz, K. (1989). Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi. *Galat, Galatat ve Muinî'nin Dildeki Tasarrufları*(60), 127-148.
- Zipf, G. K. (1949). *Human Behavior and the Principle of Least Effort*. Cambridge, MA: Addison Wesley Press.
- Zülfikar, H. (2011). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EK 1. ORJİNALLİK FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orjinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 27/01/2026

Tez Başlığı: Türkçede "Galat" Kabul Edilen Sözcükler Üzerine Kavramsal İnceleme

Yukarıda başlığı verilen tezin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 162 sayfalık kısmına ilişkin, 27/01/2026 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %6'dır.

Uygulanan filtrelemeler**:

- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- Kaynakça hariç
- Alıntılar hariç
- Alıntılar dâhil
- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezim herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Arzu EKİZOĞLU

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Arzu Ekizoğlu	
	Öğrenci No	N19140031	
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı	
	Programı	Türk Dili	
	Statüsü	Doktora <input checked="" type="checkbox"/>	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr <input type="checkbox"/>

DANIŞMAN ONAYI

Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN

UYGUNDUR.

*Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dâhil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Date: 27/01/2026

Thesis Title (In English): A Conceptual Analyzes of Lexical Items Regarded as "Galat" in Turkish

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 27/01/2026 for the total of 162 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 6%

Filtering options applied**:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. References cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Arzu EKİZOĞLU

Student Information	Name-Surname	Arzu Ekizoğlu	
	Student Number	N19140031	
	Department	Turkish Language and Literature	
	Programme	Turkish Language	
	Status	PhD <input checked="" type="checkbox"/>	Combined MA/MSc-PhD <input type="checkbox"/>

SUPERVISOR'S APPROVAL

Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN

APPROVED

**As mentioned in the second part [article (4)/3] of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-12
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for PhD Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024


HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 08/01/2026	
Tez Başlığı: Türkçede "Galat" Kabul Edilen Sözcükler Üzerine Kavramsal İnceleme	
Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır. 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir. 4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir. 5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir. 	
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Arzu EKİZOĞLU	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Arzu Ekizoğlu	
	Öğrenci No	N19140031	
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı	
	Programı	Türk Dili	
	Statusü	Doktora <input checked="" type="checkbox"/>	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr <input type="checkbox"/>

DANIŞMAN ONAYI

Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN

UYGUNDUR.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-12
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for PhD Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Date: 08/01/2026

ThesisTitle (In English): A Conceptual Analyzes of Lexical Items Regarded as "Galat" in Turkish

My thesis work with the title given above:

1. Does not perform experimentation on people or animals.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview.
5. Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions.

I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.

I respectfully submit this for approval.

Arzu EKİZOĞLU

Student Information	Name-Surname	Arzu Ekizoğlu	
	Student Number	N19140031	
	Department	Turkish Language and Literature	
	Programme	Turkish Language	
	Status	PhD <input checked="" type="checkbox"/>	Combined MA/MSc-PhD <input type="checkbox"/>

SUPERVISOR'S APPROVAL

Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN

APPROVED